



हिरण्यकेशी आपस्तंब ब्रह्म कर्मणा

F

Foundation



1860 July 21



**SGDF**

Sri Gargeshwari Digital Foundation



**SGDF**

*Sri Gargeshwari Digital Foundation*



# हिरण्यकेशीब्रह्मकर्मस्यविषयानुक्रमणिका विषयसंख्या १६८.

विषय	पृष्ठ.	विषय	पृष्ठ.	विषय	पृष्ठ.	विषय	पृष्ठ.
१ ब्रम्हकायस्य लक्षणम्.	१	२० मूत्रपुरीषोत्सर्ग विधिः	५	३९ त्रिकालसंध्यानामानि.	१८	५८ भोजनविधिः	५२
२ ब्राम्हण लक्षणम्.	१	२१ दंतधावनकाष्ठानि.	५	४० प्रातःसंध्यावर्णनम्	१८	५९ सायंसंध्या.	५२
३ प्रातरुत्थानकालः.	१	२२ दंतधावनम्.	६	४१ संध्यास्तुति.	१८	६० यज्ञोपवीतमंत्र.	५४
४ प्रातरुत्थानभावे दोषः.	१	२३ दर्भप्रक्षारः	६	४२ देवपूजा	१८	६१ गोत्रप्रवर.	५६
५ स्वकरसलाद्यावलोकनम्.	१	२४ दर्भगृहीत कर्माग्नि.	६	४३ पुरुषसूक्तम्.	२८	६२ रुद्रसूक्तम्.	५६
६ भूमिस्पर्शनम्.	१	२५ षट्कर्माणि.	६	४४ श्रीसूक्तम्.	२९	६३ गणपतिसूक्तम्.	५७
७ प्रातःस्मरण.	१	२६ स्नानकालः	६	४५ गणपतिभयवर्धनी.	३०	६४ लघुन्यास.	५७
८ सूर्यस्तुति.	१	२७ स्नानविधिः	६	४६ रुद्र.	३२	६५ महान्यास.	५९
९ गणेशस्तुति.	२	२८ उष्णोदकस्नानविधिः.	९	४७ देवे.	३९	६६ श्राद्धपद्धति.	६८
१० देविस्तुति.	२	२९ उष्णोदकस्नाननिषेधः	९	४८ तृचाकल्प नमस्कार.	४३	६७ महालय श्राद्ध.	८६
११ शिवस्तुति.	२	३० तीर्थप्रार्थना.	९	४९ द्वादश नमस्कार.	४४	६८ संक्षिप्त दर्शश्राद्ध.	८७
१२ विष्णुस्तुति.	२	३१ गंगाष्टकम्.	९	५० माध्यान्हसंध्या.	४५	६९ अक्षय्य त्रितीयश्राद्ध.	९०
१३ रामस्तुति.	३	३२ भस्मधारण मंत्रः	१०	५१ ब्रम्हयज्ञ तर्पण.	४५	७० दौहित्र मतिपच्छाद्.	९०
१४ प्रहस्तुति.	३	३३ भस्मधारण फलम्.	११	५२ देवऋषि, पितृतर्पणम्.	४६	७१ अश्विनवानवमीश्राद्ध.	९०
१५ ऋषिस्तुति.	३	३४ आसनगुणाः.	११	५३ वैश्वदेव.	४७	७२ साकल्यिक श्राद्ध.	९०
१६ पुण्यश्लोक जनस्तुति.	४	३५ आसनपरिमाणम्.	११	५४ बलिहरण.	५०	७३ आमश्राद्ध.	९१
१७ काशिविश्वेश्वरस्तुति.	४	३६ आसनविधिः	११	५५ त्रिसुपर्ण.	५०	७४ यतेराश्विनविधि.	९१
१८ स्तुतिफलम्.	४	३७ प्रातःसंध्या.	१२	५६ गोपूजनविधिः	५१	७५ यतरेषादशोह पार्व.	९४
१९ मंगलावलोकनम्.	५	३८ संध्याभावेदोषः.	१८	५७ ब्राम्हणपूजाविधिः	५२	७६ विधवा कृत्वा महालय.	९५



**SGDF**

Sri Gargeshwari Digital Foundation





हि०  
१

विषय

- ७७ तीर्थश्राद्ध.  
७८ शांतिपाठः.  
श्रावणी.  
७९ पंचगव्य मेहमम्.  
८० मस्मस्नानम्.  
८१ गोमयस्नानम्.  
८२ मृत्तिकास्नानम्.

पृष्ठ.

विषय

- १५ ८३ वरुणप्रार्थना.  
१५ ८४ भद्रमर्षणम्.  
८५ स्नानांत तर्पणम्.  
१ ८६ ऋषिपूजनम्.  
४ ८७ उत्सर्जन प्रयोगः.  
४ ८८ ब्रह्मोपविताभिर्मन्त्रम्.  
४ ८९ उपाक्रम.

पृष्ठ.

विषय

- ६ ९० पर्जन्यपूजा.  
६ ९१ नूतनब्रम्हचारी श्रावणी.  
७ ९२ समादीपदानं.  
१० ९३ ऋषिमंडल.  
११ पंचोपनिषद्दानि.  
१६ ९४ चित्त्युपनिषत्.  
२३ ९५ सहस्रैकाठकोपनिषत्.

पृष्ठ.

विषय

- २३ ९६ शिक्षोपनिषत्.  
२७ ९७ ब्रम्हविदोपनिषत्.  
२७ ९८ भृगूपनिषत्.  
२८ ९९ नारायणोपनिषत्.

पृष्ठ.

- १७  
२०  
२४  
२६

ब्र०

SGDF

Sri Gargeshwari International Foundation



# अथहिरण्यकेशीयमहेश्वरभट्टकृतषोडशप्रयोगस्यानुक्रमणिका.



विषय.	पृष्ठ.
१०० मंगलाचरण.	१
१०१ संस्कार.	१
१०२ गर्भाधानप्रयोग.	१
१०३ गर्भाधानकाल.	२
१०४ गर्भाधानसंस्कार.	२
१०५ गणपतिपूजन.	३
१०६ पुण्याहवाचन.	३
१०७ मातृकापूजा.	११
१०८ नांदाश्राद्ध.	११
१०९ नांदाश्राद्धे संक्षेपतो जीवात्पितृक निर्णय.	१३
११० जनौघायनोक्त ऋतुशांति	

विषय.	पृष्ठ.
प्रयोग.	१३
१११ गर्भाधानमंत्र.	१९
११२ पुंसवनप्रयोग.	२०
११३ प्रायश्चित्तहोम.	२९
११४ त्रिवृद्धहोम.	३०
११५ गर्भस्त्रावेस्तं मनविधि.	३२
११६ सीमंतोज्ञयनप्रयोग.	३३
११७ पुंसवन सीमंतयौस्तंज प्रयोग.	३४
११८ क्षिप्रप्रसवविधि.	३४
११९ जातकर्मप्रयोग.	३४
१२० मेघाजनन.	३६

विषय.	पृष्ठ.
१२१ षष्ठीपूजा.	३७
१२२ नामकरण.	३७
१२३ आर्युवर्धपिनप्रयोग.	४१
१२४ शिशोः पर्यकारोपणं.	४२
१२५ दुग्धपान.	४२
१२६ कर्णवेध.	४२
१२७ सूर्यावलोकन व निष्क्रमण	४३
१२८ उपवेशन.	४३
१२९ भजनप्राशन.	४४
१३० चूडाकरण.	४५
१३१ गर्भाधानाद्यंतरित संस्का- राणां प्रयोग.	४७



१३२	उपनयन.	९०
१३३	मंडपदेवताप्रातिष्ठा.	९०
१३४	योजनविधि.	९०
१३५	चतुर्वेदप्रयोग.	९३
१३६	वेदव्रतोपाकरणप्रयोग.	९४
१३७	वेदव्रतोत्सर्जन.	९७
१३८	शुक्रायव्रत.	९८
१३९	उत्सर्जनप्र०	९९
१४०	गोदानप्र०	७०
१४१	ब्रह्मचारिणोवेदव्रतातिरिक्तसाधारणव्रतलोपेप्रायश्चित्तम्.	७१
१४२	वेदव्रतानां कालातिक्रमप्रायश्चित्तं.	७२
१४३	समावर्तनप्र०	७३
१४४	मधुपर्क.	७८
१४५	विवाहप्रयोग.	८०

१४६	गृहप्रवेशांतोविवाहइतिद्वितीयपक्ष.	८१
१४६	कन्यावरणं.	८१
१४७	वाग्दानं.	८२
१४८	गृहांगणेमंडप.	८३
१४९	वरस्यवधूगृहगमनं.	८४
१५०	मधुपर्केणवरस्यपूजा.	८४
१५१	कन्यादान.	८६
१५२	विवाहहोम.	९१
१५३	पाणिग्रहणं.	९३
१५४	गृहप्रवेश.	९५
१५५	गृहप्रवेश स्थालीपाकप्र.	९७
१५६	औपासनहोम.	९८
१५७	आशौचहोमविधि:	१००
१५८	चतुर्थदिनेऐरिणीपूजनं.	१००
१५९	चतुर्थीकर्म.	१०१
१६०	देवकोत्थापनंमंडपोद्घात.	१०३

### नविधि:

१६१	द्विमार्यस्याभिसंसर्गविधि:	१०४
१६२	अन्वारंभणीयस्थालीपाकप्रयोग.	१०५
१६३	दर्शपूर्णमासस्थालीपाकप्र०	१०६
१६४	आग्रयणस्थालीपाक.	१०७
१६५	पुनराधानप्र०	१०८
१६६	समार्यस्यप्रवासविधि:	१११
१६७	अंतरितस्थालीपाकानां तंत्रप्रयोग.	११२
१६८	ग्रहपज्ञ.	११३

SGDF



श्रीगणेशायनमः १ ब्रह्मकायस्यलक्षणम् । शौचमास्तिक्यमभ्यासोदेवेशुगुरुपू  
जनम् । प्रियातिथित्वमिज्याचब्रह्मकायस्यलक्षणम् २ ब्राह्मणलक्षणम् । सत्यं ब्र  
ह्मतपोब्रह्मब्रह्मचेन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदयाब्रह्मएतद्ब्राह्मणलक्षणम् ३ प्रातरु  
त्थानकालः । ब्राह्मेमुहुर्तेषु द्वयेतधर्मार्थावनुचिंतयेत् । कामक्लेशांश्चतन्मूलान्वेद  
तत्त्वार्थमेव च ४ प्रातरुत्थानाभावेदोषः । ब्राह्ममुहुर्तेषु त्रिधासापुण्यक्ष १ कारिणी ।  
तां करोति द्विजो मोहात्पादकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ५ स्वकरतलाद्यावलोकनम् । कराग्रे  
वसते लक्ष्मीः करमूले सरस्वती । करमध्ये तु गोविंदः प्रभाते करदर्शनम् ६ भूमि  
स्पर्शनम् । समुद्रवसने देवी पर्वतस्तनमंडिते । विष्णुपत्निनमस्तुभ्यं पादस्पर्श  
क्षमस्व मे । पलायध्वं पलायध्वं रेरेदानवराक्षसाः । धर्मसंस्थापनार्थाय रथारूढः  
स्वयं हरिः ७ अथ प्रातःस्मरणप्रारंभः । यस्य माता उमा देवी पिता यस्य तु शंकरः ।  
मूषको वाहनं यस्य समापातु विनायकः १ महर्षिर्भगवान् व्यासः कृत्वे मासंहितां पु



रा । श्लोकैश्चतुर्भिर्धर्मात्मापुत्रमध्यापयच्छुकम् २ मातापितृसहस्राणिपुत्रदारा  
 शतानिच । संसारेष्वनुभूतानियातियास्यंतिचापरे ३ हर्षस्थानसहस्राणिभय-  
 स्थानशतानिच । दिवसेदिवसेमूढमाविशंतेनपंडितं ४ ऊर्ध्वबाहूर्विरोस्येषनच  
 कश्चिच्छृणोतुमे । धर्मादर्थश्चकामश्चसकिमर्थंनसेव्यते ५ नजातुकामान्नभया  
 न्नलोभाद्धर्मत्यजेजीवितस्यापिहेतोः । धर्मोनित्यःसुखदुःखेत्वनित्योजीवोनित्ये  
 हेतुरस्यत्वनित्यः ६ इमांभारतसावित्रीप्रातरुत्थाययःपठेत् । सभारतफलंप्रा-  
 प्यपरंब्रह्माधिगच्छति ७ । ८ । सूर्यस्तुतिः । प्रातःस्मरामिखलुतत्सधितुर्वरेण्यं  
 रूपंहिमंडलमृचोत्थतनुर्यजुंषि । सामानियस्यकिरणाःप्रभवादिहेतुंब्रह्माहरा-  
 त्मकमलाक्षयमर्चित्यरूपं १ प्रातर्नमामितरणितनुवाङ्मनोभिर्ब्रह्मेन्द्रपूर्वकसुरै-  
 र्नुतमर्चितंच । वृष्टिप्रमोचनविनिग्रहहेतुभूतंत्रैलोक्यपालनपरंत्रिगुणात्मकंच ।  
 २ प्रातर्भजामिसवितारमनंतशक्तिंपापौघशत्रुभयरोगहरंपरंच । तंसर्वलोकक



लनात्मककालमूर्तिगोकंठबंधनविमोचनमादिदेवं ३ श्लोकत्रयमिदंभानोःप्रातः  
प्रातःपठेत्तुयः । ससर्वव्याधिनिर्मुक्तःपरंसुखमवाप्नुयात् ४ । ९ । गणेशस्तुतिः  
प्रातःस्मरामिगणनाथमनाथबंधुंसिंदूरपूरपरिशोभितगंडयुग्मम् । उहंडविघ्नप  
रिखंडणचंडदंडमाखंडलादिसुरनायकवृंदबंधम् १ प्रातर्नमामिचतुराननबंध  
मानमिष्टानुकूलमखिलंचवरंददानम् । तंतुंदिलंद्विरसनाधिपयज्ञसूत्रंपुवंविलास  
चतुरंशिवयोःशिवाय २ प्रातर्भजाम्यभयदंखलुभक्तशोकदावानलंगणविभुंवर  
कुंज्यरास्यम् । अज्ञानकाननविनाशनहव्यवाहमुत्साहवर्धनमहंसुतमीश्वरस्य ३  
श्लोकत्रयमिदंपुण्यंसदासाम्राज्यदायकम् । प्रातरुत्थायसततंयःपठेत्प्रयतःपु-  
मान् ४ । १० । देविस्तुतिः । प्रातःस्मरामिशरदिंदुकरोज्ज्वालाभांसद्रत्नवान्मक-  
रकुंडलहारशोभाम् । दिव्यायुधोर्जितसुनीलसहस्रहस्तारक्तोत्पलाम् चरणांभ-  
वतींपरेशाम् १ प्रातर्नमामिमहिषासुरचंडमुंडशुंभासुरप्रमुखदैत्यविनाशदक्षा



वि० २ म् । ब्रह्मैन्द्ररुद्रमुनिमोहनशीललोलाचंडीसमस्तसुरमूर्तिमनेकरूपाम् २ प्रातर्भ  
जामिभजतामखिलार्थदात्रीं धात्रीं समस्तजगतांदुरितापहंत्रीम् । संसारबंधन  
विमोचनहेतुभूतां मायां परां समधिगम्य परस्य विष्णोः ३ श्लोकत्रयमिदं देव्याश्चं  
डिकायाः पठेन्नरः । सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ४ । ११ । शिवस्तु  
तिः । प्रातः स्मरामि भवभीतिहरं सुरेशं गंगाधरं वृषभवाहनमंबिकेशम् । खट्वांगशू  
लवरदाभयहस्तमीशं संसाररोगहरमौषधमद्वितीयम् १ प्रातर्नमिगिरिशं गि-  
रिजार्धदेहं सर्गस्थितिप्रलयकारणमादिदेवम् । विश्वेश्वरं विजितविश्वमनोभिरा  
मं संसाररोगहरमौषधमद्वितीयम् २ प्रातर्भजामि शिवमेकमनंतमाद्यं वेदांतवेद्य  
मनघं पुरुषं महांतं । नामादिभेदरहितं षडभावशून्यं संसाररोगहरमौषधमद्विती  
यम् ३ प्रातः समुत्थाय शिवं विचिंत्य श्लोकत्रयं चानुदिनं पठति । ते दुःखजालं बहु  
जन्मसंचितं हित्वा पदं यांति तदेव शंभोः ४ । १२ । विष्णुस्तुतिः । प्रातः स्मरामि भव

स्तु०

२

Foundation



भीतिमहार्तिशांत्यै नारायणं गरुडवाहनमञ्जनाभम् । ग्राहाभिभूतवरवारणमुक्ति  
हेतुं चक्रायुधं तरुणवारिजपत्रनेत्रम् १ प्रातर्नमामि मनसा वचसा च मूर्ध्ना पादारां व  
दयुगुलं परमस्य पुंसः । नारायणस्य नरकार्णवतारणस्य पारायणप्रवणविप्रपराय  
णस्य २ प्रातर्भजामि भजतामभयं करंतं प्राक्सर्वजन्मकृतपापभयापहत्यै । यो  
ग्राहवक्रपतितांघ्रिगर्जेन्द्रघोरशोकप्रणाशमकरोद्धृतशंखचक्रः ३ श्लोकत्रयमिदं  
पुण्यं प्रातः प्रातः पठेत्तु यः । लोकत्रयगुरुस्तस्मै दद्यादात्मपदं हरिः ४ । १३ ।  
रामस्तुतिः । प्रातः स्मरामि रघुनाथमुखारविंदं मंदस्मितं मधुरभाषिविशालभाल-  
म् । कर्णावलंबिचलकुण्डलशोभिगण्डकर्णातिदीर्घनयनं नयनाभिरामम् १ प्रातर्भ  
जामि रघुनाथकरारविंदं रक्षौगणाय भयदं वरदं द्विजेभ्यः । यद्वा जसंसादिविभज्यम  
हेशचापं सीताकरग्रहणमंगलमापसद्यः २ प्रातर्नमामि रघुनाथपदारविंदं वज्रां-  
कुशादिशुभरेखिशुभावहं मे । योगीन्द्रमानसमधुव्रतसेव्यमानं शापापहंसपदि-



गौतमधर्मपत्न्याः ३ प्रातर्वदामिवचसारघुनाथनामवाग्दोषहारिसकलंशमलं  
निहंति । यत्पार्वतीस्वपतिनासहमोक्षकामाप्रीत्यासहस्रहरिनामसमंजजाप ४  
प्रातःश्रयेश्रुतिनुतारघुनाथमूर्तिनीलांबुदोत्पलसितेतररत्ननीलाम् । आमुक्तमौ  
क्तिकविशेषविभूषणाढ्यांध्येयांसमस्तमुनिभिर्जनमुक्तिहेतुम् ५ यःश्लोकपंचक  
मिदंप्रयतःपठेद्विनित्यंप्रभातसमयेपुरुषःप्रबुद्धः । श्रीरामकिंकरजनेषुसएवमु-  
रुयोभूत्वाप्रयातिहरिलोकमनन्यलभ्यम् ६ । १४ । ग्रहस्तुतिः । ब्रह्मामुरारिस्त्रि  
पुरांतकारिर्भानुःशशीभूमिसुतोबुधश्च । गुरुश्चशुक्रःशनिराहुकेतवःकुर्वंतुसर्वेम  
मसुप्रभातम् । १५ । ऋषिस्तुतिः । भृगुर्वसिष्ठःऋतुरंगिराश्चमनुःपुलस्त्यःपुलह  
श्चगौतमः । रैव्योमरीचिश्चयवनश्चदक्षःकुर्वंतुसर्वेममसुप्रभातम् १ सनत्कुमा-  
रःसनकःसनंदनःसनातनोप्यासुरिपिंगलौच । सप्तस्वराःसप्तरसातलानिकुर्वंतु  
सर्वेममसुप्रभातम् २ सप्तार्णवाःसप्तकुलाचलाश्चसप्तर्षयोद्वीपवनानिसप्त । भू



रादिकृत्वा भुवनानि सप्त कुर्वतु सर्वे मम सुप्रभातम् ३ पृथ्वीसंगंधासरसास्तथाऽ  
पःस्पर्शीचवायुर्ज्वलितंच तेजः । नभःसशब्दं महता सहैव कुर्वतु सर्वे मम सुप्रभात  
म् ४ । १६ । पुण्यश्लोकजनस्तुतिः । पुण्यश्लोको न लोराजा पुण्यश्लोको युधिष्ठिरः ।  
पुण्यश्लोका च वैदेही पुण्यश्लोको जनार्दनः १ अहल्याद्रौपदी सीता तारामंदोदरी  
तथा । पंचकंनास्मरेन्नित्यं महापातकनाशनम् २ अश्वत्थामा बलिव्यासो हनु-  
मांश्च विभीषणः । कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ३ सप्तैतान्संस्मरेन्नित्यं  
मार्कण्डेयं तथा षष्ठम् । जीवेद्वर्षशतं साग्रमपमृत्युविवर्जितः ४ प्रह्लाद नारद परा-  
शरपुंडरीकव्यासां वरीषशुकशौनकभीष्मदालभ्यान् । रुक्मांगदार्जुनवसिष्ठवि-  
भीषणादीन् पुण्यादिमान् परमभागवतान्नमामि ५ । १७ । काशिविश्वेश्वरस्तुतिः  
वाराणस्यां भैरवो देवो संसारभयनाशनः । अनेकजन्मपापंतु स्मरणेन विनश्यति  
१ वाराणस्यां दक्षिणे भागे कक्कटो नाम वैद्विजः । तस्य स्मरणमात्रेण दः स्वप्नमखदो



स्तु०

४

फ०

भवेत् २ वाराणस्यामुत्तरेभागेसुमंतुर्नामवैद्विजः । तस्यस्मरणमात्रेणनिर्धनोध  
नवान्भवेत् ३ काशिकाशीतिकाशीतित्रिवारंयःपठेन्नरः । सोपिदेशांतरेवासी  
काशीवासफलंलभेत् ४ अशीवरुणयोर्मध्येपंचक्रोशीमहत्फलम् । अमरामरण  
मिच्छंतिइतरेषांतुकाकथा ५ विश्वेशंमाधवंधुंडिंदंडपाणिंचभैरवम् । वंदेकाशीं  
गुहांगंगाभवानीमणिकर्णिकाम् ६ वाराणसीपुरपतेभजविश्वनाथ । माझाप्र-  
णामतुझियाचरणासिआतां । भीमागतौपरमपावनपुण्यभिक्षा । द्यावीमलात्व-  
रितशांभविवेददीक्षा ७ श्रीधुंडिराजगणनायकदंडपाणी । माझेउदंडअपराध  
मनांतनाणीं । श्रीभैरवाचुकविरौरवयातनारे । वाराणसींतमजठेर्विसनातनारे  
८ इत्थंप्रभातेपरमंपवित्रंपठेत्स्मरेद्वाशृणुयाच्चनित्यम् । दुःस्वप्ननाशस्त्वहसुप्र  
भातंभवेच्चनित्यंभगवत्प्रसादात् ९ । १८ । स्तुतिफलम् । कर्कोटकस्यनागस्यद  
मयंत्यानलस्यच । ऋतुपर्णस्यराजर्षेःकीर्तनंकलिनाशनम् १ धर्मोविवर्धतियु-

४



धिष्ठिरकीर्तनेनपापंप्रणश्यतिवृकोदरकीर्तनेन । शत्रुर्विनश्यतिधनंजयकीर्तने  
नमाद्रीसुतौकथयतांनभवंतिरोगाः २ अहोभाग्यमहोभाग्यंनंदगोपव्रजौकसा  
म् । यन्मित्रंपरमानंदंपूर्णब्रह्मासनातनम् ३ अयोध्यामथुरामायाकाशीकांचीअ  
वंतिका । पुरीद्वारावतीचैवसप्ततामोक्षदायिका ४ अर्जुनःफाल्गुनोजिष्णुःकिरी  
टीश्वेतवाहनः । विभत्सुर्विजयीकृष्णःसव्यसाचीधनंजयः ५ उत्तिष्ठोतिष्ठगोविं  
दउतिष्ठगरुडध्वज । उत्तिष्ठकमलाकांतत्रैलोक्यमंगलंकुरु ६ । १९ । अथमंग  
लावलोकनम् । गवादिमंगलानिपश्येत् । लोकेस्मिन्मंगलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुता  
शनः । हिरण्यंसर्पिरादित्यआपोराजातथाष्टमः १ इतिमंगलावलोकनम् । ६९  
२० । अथमूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः । ( शौचविधिः ) सोदकभाजनोग्रामादूरंगत्वा  
शिरोवेष्टयित्वायज्ञोपवीतंदक्षिणकर्णेशिरसिवाधृत्वादिवाउभयोःसंध्ययोर्वाउ-  
दङ्मुखोरात्रौदक्षिणाभिमुखोजलाग्निपर्वतवृक्षमूलचतुष्पथगोष्ठदेवब्राह्मणसं-



निधिदहनभूमिवजितायातृणादिनाच्छादितायांभूमौघ्राणपिधानंकृत्वाआसी-  
नोमौनीमूत्रपुरीषोत्सर्गेकुर्यात् । ततोऽगृहीतशिश्रुउत्थायशौचंस्थलांतरेकुर्यात् ।  
मूत्रोत्सर्गेशुद्धमृदंसकृष्टिगेत्रिवारंवामकरेद्विवारंउभयोःकरयोर्दत्त्वातावद्वारंज-  
लंनक्षालयेत् । पुरीषेएकालिंगेगुदेपंचवामकरेदशउभयोःकरयोःसप्तसप्तएकै-  
कापादयोरैकैकाहस्तयोः । ब्रह्मचर्येद्विगुणम् । याद्विवाविहितंशौचंतदर्धंनिशि-  
कीर्तितम् । तदर्धमातुरेप्रोक्तमातुरस्यार्धमध्वनि १ मृतिकाआर्द्रामलकमात्रा ।  
जलालाभेनशौचविलंबेसचैलंस्नानंकुर्यात् । अरण्येनिर्जलेरात्रौचोरव्यालाकु-  
लेपथि । कृत्वामूत्रपुरिषेतुद्रव्यहस्तेनदुष्यति १ द्रव्यहस्तेधात्वंगुलीयकसहि-  
तः । यथोक्तशौचाकरणेतु । गायत्र्यष्टशतंजप्त्वाप्राणायामत्रयंतथा । इतिपुरुशो-  
मूत्रोत्सर्गद्विजःकृत्वानकुर्याच्छौचमात्मनः । मोहाद्भुक्तंविरात्रेणजलंपीत्वावशु-  
ध्यति । मूत्रेचत्वारिगंडूषाःपुरीषेद्वादशाष्टौवा । इतिमूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ।



(शौचविधिः) । २१ । दंतधावनकाष्ठानि । प्रतिपत्षष्ठ्यष्टमीनवम्यैकादशीच  
तुर्दशीसंक्रांतिव्यतीपातव्रतोपवासश्राद्धदिवसार्कभौमशुक्रमंददिनानिषिद्ध-  
दिनातिरिक्तदिनेब्राह्मणोद्वादशांगुलप्रमाणेनकनिष्ठिकावत्स्थूलेनापामार्गवि-  
ल्वाकौटुंबरबदर्यादिविहितवृक्षोद्भवेनप्रक्षालितेनेचूर्णीकृताग्नेणशुष्केनार्द्रेणवा  
आयुर्वलयशोवर्चःप्रजाःपशुवसूनिच । ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचत्वन्नोदेहिवनस्पतेइ-  
त्यभिमंत्रितकाष्ठेन । २२ अथदंतधावनम् । मुखदुर्गंधिनाशायरदनानांविशुद्ध-  
ये । प्लीवनायचगात्राणांकुर्वेहंदंतधावनं १ इतिदंतधावनविधिः । २३ । अथदर्भ-  
प्रकारः । कुशाकाशायवादूर्वाउशीराश्चसकुंदकाः । गोधूमात्रीहयोमुंजादशद-  
र्भाःप्रकीर्तिताः १ इतिदर्भप्रकारः । २४ । दर्भगृहितकर्माणि । स्नानेदानेजपेहोमे  
स्वाध्यायेपितृकर्मणि । करौसदर्भौकुर्वीततथासंध्याभिवंदनम् । २५ । षट्कर्माणि ।  
बृहत्पराशरः । स्नानंसंध्याजपश्चैवदेवतानांचपूजनम् । वैश्वदेवंतथातिथ्यंषट्-



स्त्रा०  
६

कर्माणिदिनेदिने १ । २६ । स्नानकालः । घटिकाद्वयावशिष्टायां रात्र्यांगच्छेज्ज  
लाशये । तिलगंधाक्षतापुष्पैर्दर्भाद्यैः सहितः शुचिः । २७ स्नानविधिः । श्रीगणे  
शायनमः । श्रीसरस्वत्यैनमः । श्रीगुरुभ्योनमः । नमामि गंगेतव पादपंकजं सुरा-  
सुरैर्वंदितदिव्यरूपं । भुक्तिंच मुक्तिंच ददासि नित्यं भवानुसारेण सदानराणां १  
दर्शनात्सर्वपापघ्नीं स्पर्शानामोक्षदायिनीं । स्नानेन मुक्तिदां पुण्यां भार्गीरार्थिनमा-  
म्यहं । अथ संकल्पः । श्रीमन्महागणाधिपतये नमः । इष्टदेवताभ्योनमः । कुलदे-  
वताभ्योनमः । ग्रामदेवताभ्योनमः । वास्तुदेवताभ्योनमः । शचीपुरंदराभ्यां न-  
मः । उमामहेश्वराभ्यां नमः । कालकांपरशुरामेभ्योनमः । सर्वेभ्यो देवेभ्योनमः ।  
सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्योनमोनमः । अविघ्नमस्तु । सुमुखश्चैकदंतश्च कपिलो गजकर्ण-  
कः । लंबोदरश्च विकटो विघ्नराजो गणाधिपः । धूम्रकेतुर्गणाध्यक्षो भालचंद्रो गजा-  
ननः । द्वादशैतानि नामानि यः पठेच्छृणुयादपि । विद्यारंभे विवाहे च प्रवेशे निर्गमे

वि०

६



तथा । संग्रामे संकटे चैव विघ्नस्तस्य न जायते । शुक्लांबरधरं देवं शशिवर्णं चतुर्भुजं  
प्रसन्नवदनं ध्यायेत् सर्वविघ्नोपशान्तये । सर्वमंगलमांगल्येशिवे सर्वार्थसाधिके ।  
शरण्ये त्र्यम्बके गौरीनारायणी नमोस्तुते । सर्वदा सर्वकार्येषु नास्तितेषाममंगलं ।  
येषां हृदि स्थो भगवान्मंगलाय तनू हरिः । तदेवल्लभं सुदिनं तदेव ताराबलं चंद्रबलं  
तदेव । विद्याबलं दैवबलं तदेवलक्ष्मीपते तैर्घ्रियुगं स्मरामि । लाभस्तेषां जयस्ते-  
षां कुतस्तेषां पराजयः । येषां मिदीवरः श्यामो हृदयस्थो जनार्दनः । विनायकं गुरुं-  
भानुं ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् । सरस्वतिं प्रणम्या दौ सर्वकार्यार्थसिद्धये । अभीप्सि-  
तार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः सर्वविघ्नहरस्तस्मै गणाधिपतये नमः । सर्वेष्वारं-  
भकार्येषु त्रयस्त्रिभुवनेश्वराः । देवादिशंतु नः सिद्धिं ब्रह्मेशानजनार्दनाः । श्रीमद्भग-  
वतो महापुरुषस्य विष्णोराज्ञया प्रवर्तमानस्य अद्य ब्रह्मणो द्वितिये परार्धे विष्णुपदे  
श्रीश्वेतवाराहकल्पे वैवस्वतमन्वंतरे भरतवर्षे भरतखंडे जंबुद्वीपे दंडकारण्ये देशे-



स्ना० गोदावर्याः दक्षिणे तीरे कृष्णा वेण्ययोः उत्तरे तीरे शालिवाहनशके बौद्धावतारे राम-  
 ७ क्षेत्रे रामरामाश्रमे अस्मिन् वर्तमाने अमुकनामसंवत्सरे अमुकअयने अमुकऋ-  
 तौ अमुकमासे अमुकपक्षे अमुकतिथौ अद्य वासरः वासरस्तु अमुकवासरे अद्य  
 दिवसनक्षत्रं विष्णुस्थेनक्षत्रे विष्णुस्थे वर्तमाने चंद्रे विष्णुस्थे श्रीसूर्ये विष्णुस्थे दे-  
 वगुरौ । शेषेषु ग्रहेषु यथायथाराशिस्थानस्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषणविशिष्टा-  
 यां शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं श्रीपरमेश्वर-  
 प्रीत्यर्थं । कायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिक ज्ञाताज्ञातस्पृष्टास्पृष्ट भुक्ताभुक्त  
 पीतापीतसकलपापक्षयार्थं । गंगाभागीरथीतीर्थे स्नानमहं करिष्ये । ॐ आपो हि  
 ष्ठा मं यो भुवः स्तान उर्जे दधात न । महेरणा यचक्षसे । यो वः शिवतमोरसः स्तस्य मा-  
 जयते हनः उशतीरी वमातरः । तस्मा आरंगमामवो यस्य क्षयाय जिन्वथ । आपो  
 जनयथाचनः । आपो वा इदं सर्वं विश्वा भूतान्यापः प्राणा वा आपः पशव आपो न्न-

वि०

७

Foundation



मापोमृतमापःसंघ्राडापोविराडापःस्वराडापःश्छंदाःस्यापोज्योतीःष्यापोयजू  
ष्यापःसत्यमापःसर्वादेवताआपोभूभुवःसुवरापॐम् । स्नानं कृत्वा । इमंमैगंगे  
यमुनेसरस्वतिशुतुद्रिःस्तोमाःसचतापरुष्णिग्या । असिक्रियामरुद्धधेवितस्त-  
यार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया । अघमर्षणं । ऋतंचसत्यंचाभीद्वात्तपसोध्यजायत  
ततोरात्रिरजायतततःसमुद्रोअर्णवःसमुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोअजायत । अहो-  
रात्राणिमिदधद्विष्वस्यमिषतोवशी । सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमंकल्पयत् ॥ दि-  
वंचपृथिवींचांतरिक्षमथोसुवः १ ऋतंचसत्यंचाभीद्वात्तपसोध्यजायत । ततो  
रात्रिरजायतततःसमुद्रोअर्णवः । समुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोअजायत । अहो-  
रात्राणिमिदधद्विष्वस्यमिषतोवशी । सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमंकल्पयत् ॥ दि-  
वंचपृथिवींचांतरिक्षमथोसुवः २ ऋतंचसत्यंचाभीद्वात्तपसोध्यजायत । ततो  
रात्रिरजायतततःसमुद्रोअर्णवःसमुद्रादर्णवादधिसंवत्सरोअजायत । अहोरा-



स्ना० ८ त्राणिमिदधृद्विश्वस्यमिषतोवशी । सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमंकल्पयत् । दि  
 वंचपृथिवीचांतरिक्षमथोसुवः ३ इतिविरावृत्याअघमर्षणंकुर्यात् । अथअर्घ्यमं  
 त्राः । नमःकमलनाभायनमस्तेजलशायिने । नमस्तेकेशवानंतगृहाणाध्यैनमो  
 स्तुते १ एहिसूर्यसहस्रांशोतेजोराशिजगत्पते । अनुकंपयमांभक्त्यागृहाणाध्यैनमो  
 स्तुते २ ब्रह्मकमंडलोद्भूतेगंगेत्रिपथगामिनी । त्रैलोक्यवन्दितेदेविगृहाणा  
 ध्यैनमोस्तुते ३ तपनस्यसुतादेवीयमुनेचमहानदि । शुद्धानांशुद्धदेवित्वंगृ  
 हाणाध्यैनमोस्तुते ४ किरणाधूतपापाचपुण्यतोयासरस्वती । गंगाचयमुनाचै  
 वगृहाणाध्यैनमोस्तुते ५ पापोहंपापकर्माणांपापात्मापापसंभवः । त्राहिमांकृप  
 यागंगेगृहाणाध्यैनमोस्तुते ६ पुनश्चस्नानंकृत्वा । अथसंकल्पः । अद्यपूर्वाच्चरि  
 तवर्तमानएवंगुणविशेषणविशिष्टायांशुभपुण्यतिथौ । ममआत्मनःश्रुतिस्मृति  
 पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं । स्नानांगंदेवऋषिपितृतर्पणंकरिष्ये । तांदेवांस्तर्पयामि ।



घमर्षणः । पुनंतुवसंवः पुनातुवरुणः पुनात्वघमर्षणः । एषभूतस्यमध्येभुवनस्य  
गोप्ता । एषपुण्यकृतां लोकानेषमृत्योर्हिरण्यं । द्यावापृथिव्योर्हिरण्यं ५ स ५ श्रि  
तु ५ सुवः । सन्नः सुवः स ५ शिशधि । इतिमंत्रस्नानंकृत्वा । आर्द्रज्वलतिज्योतिर्  
हमस्मि । ज्योतिर्ज्वलतिब्रम्हाहमस्मि । योहमस्मिब्रम्हाहमस्मि । अहमस्मिब्र-  
म्हाहमस्मि । अहमेवाहमां जुहोमिस्वाहा । आचमनंकृत्वा । अकार्यकार्यवकीर्णी  
स्तेनोभृणहागुरुतल्पगः । वरुणोपामघमर्षणतस्मात्पापात्प्रमुच्यते । पुनःमंत्र  
स्नानंकृत्वा । रजोभूमिस्तमा ५ रोदयस्वप्रवदंतिधीराः । पापक्षयार्थमंत्रस्नानंकृ-  
त्वा । आक्रान्समुद्रः प्रथमेविधर्मन्जनयन्प्रजाभुवनस्यराजा । वृषापवित्रेअधि-  
सानोअव्यैबृहत्सोमोवावृधेसुवानइंदुः । मंत्रंजप्त्वा । आचम्य । सपवित्रैःपा-  
णिभिः । आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन । महेरणायचक्षसे १ योवशिव  
तमोरसस्तस्यभाजयतेहनः । उशतीरिवमातरः २ तस्माअरंगमामवोयस्यक्षयां



आ. यजिन्वथ । आपोजनयथाचनः ३ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकायासुजातः कश्य- प्र०  
 ७ पोयास्विद्रः । अग्निं यागभेदधिरेविरूपास्तान् आपः श \* स्योना भवन्तु ४ यासा  
 \* राजावरुणो याति मध्यै सत्यानृते अवपश्यं जनानां । मधुश्च्युतः शुचयो याः पावका  
 स्तान् आपः श \* स्योना भवन्तु ५ यासां देवा दिविकृण्वन्ति भक्षया अंतरिक्षे बहुधा  
 भवन्ति । याः पृथिवीं पयसो दंति शुक्रास्तान् आपः श \* स्योना भवन्तु ६ शिवेन मा  
 चक्षुषा पश्यतापः शिवया तनुवोपस्पृशत त्वचमे । सर्वा \* अग्नी \* रप्सुषदो हुवेवो  
 मयिवर्चो बलमोजो निधत्त ७ पवमानः सुवर्जनः । पवित्रेण विचर्षणिः । यः पोता स  
 पुनातु मा ८ पुनंतु मा देवजनाः । पुनंतु मनवो धिया । पुनंतु विश्वं आयवः ९ जातवे-  
 दः पवित्रवत् । पवित्रेण पुनाहि मा । शुक्रेण देवदीद्यत् । अग्ने क्रत्वा क्रतु \* रन् १०  
 यत्ते पवित्रं मर्चिषि । अग्ने विततं मंतरा । ब्रम्हतेन पुनीमहे ११ उभाभ्यां देवसवितः  
 । पवित्रेण सवेन च । इदं ब्रह्म पुनीमहे १२ वैश्वदेवी पुनती देव्या गात । यस्यैव वही



स्तनुवोवीतपृष्ठाः । तयामदतःसधमाद्येषु । वय \*स्यामपतयोरयूणां १३ वैश्वा  
नरोरश्मिभिर्मापुनातु । वातःप्राणेनैषिरोमयोभूः । द्यावापृथिवीपयसापयोभिः ।  
ऋतावरीयज्ञियेमापुनीताम् १४ बृहद्भिःसवितस्तृभिः । वर्षिष्ठैर्देवमन्माभिः । अ-  
ग्नेदक्षैःपुनाहिमा १५ येनदेवाअपुनत । येनापोदिव्यंकश । तेनदिव्येनब्रह्मणा ।  
इदंब्रह्मपुनीमहे १६ यःपावमानीरध्येति । ऋषिभिःसंभृत \*रसः । सर्व \*सप  
तमंश्नाति । स्वदितंमातरिश्वना १७ पावमानीर्योअध्येति । ऋषिभिःसंभृत \*रसं  
। तस्मैसरस्वतीदुहे । क्षीर \*सर्पिर्मधूदकं १८ पावमानीःस्वस्त्ययनीः । सुदुघाहि  
पयस्वतीः । ऋषिभिःसंभृतोरसः । ब्राम्हणेष्वामृत \*हितं १९ पावमानीर्दिशंतु  
नः । इमंलोकमथोअमुं । कामान्तसमर्धयंतुनः । देवीर्देवैःसमाभृताः २० पावमा-  
नीःस्वस्त्ययनीः । सुदुघाहिघृतश्रुतः । ऋषिभिःसंभृतोरसः । ब्राम्हणेष्वामृत \*हि  
तं २१ येनदेवाःपवित्रेण । आत्मानंपुनतेसदा । तेनसहस्रधारेण । पावमान्यःपु-



श्रा.

८

प्र०

नंतुमा २२ प्राजापत्यं पवित्रं । शतोद्याम २ हिरण्मयं । तेन ब्रह्मविदो वयं । पुतं ब्र  
ह्मपुनीमहे २३ इंद्रः सुनीती सह मा पुनातु । सोमः स्वस्त्यावरुणः समीच्या । यमो  
राजा प्रमृणाभिः पुनातु मा । जातवैदामोर्जयैत्या पुनातु २४ ततो स्नानांगदेवर्षिपि  
तृत्तर्पणं करिष्ये । ब्रह्मादयो ये देवाः । तान् देवांस्तर्पयामि । भूर्देवांस्तर्प० । भुवर्दे-  
वांस्तर्प० । सुवर्देवांस्तर्प० । भूर्भुवः सुवर्देवांस्तर्पयामि । ततो निवीति । विश्वामित्रा  
दयो ये ऋषयः । तान् ऋषींस्त० । भूर्ऋषींस्त० । भुवर्ऋषींस्त० । सुवर्ऋषींस्त० ।  
भूर्भुवः सुवर्ऋषींस्त० । प्राचीनावीती । वैशंपायनादयो ये पितरः तान् पितॄंस्त० ।  
भूः पितॄंस्त० । भुवः पितॄंस्त० । सुवः पितॄंस्त० । भूर्भुवः सुवः पितॄंस्त० । यन्मया दू-  
षितं तोयं शरीरमलसं भवात् । तद्वोषपरिहारार्थं यक्ष्माणं तर्पयाम्यहं । धौतवस्त्रप-  
रिधानं कुर्यात् । आचम्य प्राणानायम्य । अद्य पूर्वोच्च ० प्राप्त्यर्थं । श्रीपरमेश्वरप्री-  
त्यर्थं शरीरशुद्ध्यर्थं पंचगव्यप्राशनमहं करिष्ये । ॐ यत्त्वगास्थिगतं पापं देहेतिष्ठति ।

८



भूर्देवांस्तर्पयामि । भुवर्देवांस्तर्पयामि । सुवर्देवांस्तर्पयामि । भूर्भुवःसुवर्देवांस्तर्पयामि । निवीति । तान्ऋषींस्तर्पयामि । भूःऋषींस्तर्पयामि । भुवःऋषींस्तर्पयामि । सुवःऋषींस्तर्पयामि । भूर्भुवःसुवःऋषींस्तर्पयामि । प्राचीनावीति । तान्पितॄस्त० । भूःपितॄन्स्तर्प० । भुवःपितॄस्त० । सुवःपितॄन्स्त० । भूर्भुवःसुवःपितॄस्त० । अनेनतर्पणेनपरमेश्वरःप्रीयतां । यन्मयादूषितंतोयंशारीरमलसंभवात् । तद्दोषपरिहारार्थंयक्ष्माणंतर्पयाम्यहं । वस्त्रपरिधानंकृत्वा । आचम्य । भस्मधारणं । इतिस्नानविधिःसमाप्तः । २८ । अथउष्णोदकस्नानविधिः । श्रीगणेशायनमः । पात्रेकिंचित्शीतोदकंप्रक्षिप्यतदुपरिउष्णोदकेनपात्रमापूर्य । ॐशन्नोदेवीरभिष्ठयु आपोभवंतुपीतये । शंयोरभिस्त्रवंतुनः । आपःपुनंतुपृथिवीं पृथिवीपूतापुनातुमाम् । पुनंतुब्रह्मणस्पतिर्ब्रह्मपूतापुनातुमाम् । द्रुपदादिवेन्मुमुक्षुःस्विन्नस्नात्वीमलादिवः । पुतंपविवैणेवाज्यं । आपःशुधंतुमैनसः । ऋतंचसत्यंचा



गं०

९

अ०

भिद्धात्तपसोध्यजायत । ततोरात्रिरजायतततःसमुद्रोअर्णवः । आपोहिष्ठामयो  
भुवस्तानउर्जेदधातन । महेरणायचक्षसे । इतिपंचमंत्रैःउदकमभिमंभ्यगंगादि  
तीर्थानिस्मरन्स्नात्वा । आचम्य । अपोहिष्ठेतितिसृभिःमार्जनंकुर्यात् । इतिउ-  
ष्णोदकस्नानविधिः । उष्णोदकस्नानेसंकल्पाघमर्पणतर्पणानिनकुर्यात् । इतिउ-  
ष्णोदकस्नानविधिःस० । २९ । उष्णोदकस्नाननिषेध । संक्रांत्यारविवारेचसप्त  
म्यांराहुदर्शने । आरोग्येपुत्रमित्त्वार्थेनस्नायादुष्णवारिणा १ मृतेजन्मनिसंक्रांतौ  
श्राद्धेजन्मदिनेतथा । अपृष्टस्पर्शनेचैवनस्नायादुष्णवारिणा २ । ३० । तीर्थप्रा-  
र्थना । गंगेचयमुनेचैवगोदावरिसरस्वति । नर्मदेसिंधुकावेरिजलेस्मिन्सन्निधिकु-  
रु १ नंदिनिनलिनिसीतामालतिचमलापहा । विष्णुपादाब्जसंभूतागंगात्रिपथ-  
गामिनि २ भागीरथीभोगवतीजान्हवीत्रिजटेश्वरी । द्वादशैतानिनामानियत्रय-  
त्रजलाशये ३ । ३१ । अथगंगाष्टकम् । मातःशैलसुतासपत्निवसुधाशृंगारहा-

९

Foundation



रावलीस्वर्गारोहणवैजयंतिभवतींभागीरथींप्रार्थये । त्वत्तीरेवसतस्त्वदंबुपिवत  
स्त्वद्वीचिषुप्रेखतस्त्वन्नामस्मरतस्त्वदर्पितहृशःस्यान्मेशरीरव्ययः १ त्वत्तीरेत  
रुकोटरांतरगतोगंगेविहंगोवरंत्वन्नीरेनरकांतकारिणिवरंमत्स्योथवाकच्छपः ।  
नैवान्यत्रमदांधसिंधुरघटात्संघट्टघंटारणत्कारस्तत्रसमस्तवैरिवनितालब्धस्तु  
तिर्भूपतिः २ उक्षापक्षीतुरगउरगःकोपिवावारणोवावाराणस्यांजननमरणक्लेश  
दुःखासहिष्णुःनत्वंन्यत्रप्रविरलरणत्किंकिणीकाणमिश्रंवारस्त्रीभिश्चमरमरुता  
वीजितोभूमिपालः ३ काकैर्निष्कुषितंश्वभिःकवलितंगोमायुभिर्लुठितंस्त्रोतोभि  
श्चलितंतटांबुलुलितंवीचीभिरांदोलितं । दिव्यस्त्रीकरचारुचामरमरुत्संवीज्यमा  
नःकदाद्रक्षेहंपरमेश्वरीत्रिपथगेभागीरथीस्वंवपुः ४ अभिनवविसवल्लीपादपद्म  
स्यविष्णोर्मदनमथनमौलैर्मालतीपुष्पमाला । जयतिजयपताकाकाप्यसौमोक्षल  
क्ष्म्याःक्षपितकलिकलंकाजान्हवीनःपुनातु ५ एतत्तालतमालसालसरलव्यालो-



भ०

१०

धा०

लवल्लीलताछन्नसूर्यकरप्रतापरहितं शंखेदुकुंदोज्ज्वलं गंधर्वामरसिद्धकिन्नरवधूतं  
 गस्तनास्फालितं स्नानाय प्रतिवासरं भवतु मे गांगं जलं निर्मलं ६ गांगं वारिमनोहा  
 रिमुरारिचरणच्युतं । त्रिपुरारिशिरश्चारिपापहारिपुनातु मां ७ पापापहारिदुरिता  
 रितरंगधारिशैलप्रचारिगिरिराजगुहाविदारिझंकारकारिहरिपादरजोपहारिगां  
 गंपुनातु सततं शुभकारिवारि ८ भगवतितवतीरे नीरमात्राशनो हं विगतविषयतृ  
 णः कृष्णमाराधयामि । सकलकलुषभंगे स्वर्गसोपानसंगे प्रचुरतरतरंगे देवि गं-  
 गे प्रसीद ९ गंगाष्टकं पठति यः प्रयतः प्रभाते वाल्मीकिना विरचितं शुभदं नुष्यः  
 प्रक्षाल्य गात्रं कलिकल्मशपंकमाशुमोक्षं लभेत्पतति नैव नरो भवाब्धौ १० विष्णु  
 पादाब्जसंभूते गंगो त्रिपथगामिनी । धर्मद्रवेति विख्याते पापं मे हरजान् हवी ११ इति  
 श्रीवाल्मीकिनाविरचितं गंगाष्टकं संपूर्णम् । ३२ । अथ भस्मधारणमंत्रः । ॐ ह्रीं  
 शानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माशिवो मे-

१०



दंत्वयिप्रत्येति । त्वंभूमिरापोनलोनिलोनभः । त्वंचत्वारिवाक्पदानि । त्वंगुणत्र-  
यातीतः । त्वंदेहत्रयातीतः । त्वंकालत्रयातीतः । त्वंमूलाधारस्थितोसिनित्यं । त्वं  
शक्तित्रयात्मकः । त्वांयोगिनोध्यायंतिनित्यं । त्वंब्रह्मास्त्वंविष्णुस्त्वंरुद्रस्त्वंमिंद्र  
स्त्वंमग्निस्त्वंवायुस्त्वंसूर्यस्त्वंचंद्रमास्त्वंब्रह्मभूर्भुवःसुवरोम् । गणादीन्पूर्वमुच्चा-  
र्यवर्णादीन्तदनंतरं । अनुस्वारःपरतरः । अर्धेदुलसितं । तारेणरुद्धं । एतत्तवमन  
स्वरूपम् । गकारःपूर्वरूपं । अकारोमध्यमरूपं । अनुस्वारश्चांत्यरूपम् । बिंदुरु-  
त्तररूपम् । नादःसंधानं । सखहितासंधिः । सैषागणेशविद्या । गणकत्रयः । नि-  
चृद्वायित्रीछंदः । गणपतिर्देवता । ॐ गंगणपनयेनमः । एकदंतायविद्महेवक्रतुंडा  
यधीमहि । तन्नोदंतिःप्रचोदयात् । एकदंतंचतुर्हस्तंपाशमंकुशधारिणम् । रदंच  
वरदंहस्तैर्विभ्राणंमूषकध्वजम् । रक्तलंबोदरंशूर्पकर्णकरंरक्तवाससं । रक्तगंधानु-  
लिप्तांगंरक्तपुष्पैःसुपूजितं । भक्तानुकंपिनंदेवंजगत्कारणमच्युतम् । आविर्भूतं-



ग०  
३१

चसृष्ट्यादौप्रकृतेःपुरुषात्परं । एवंध्यायतियोनित्यंसयोगीयोगिनांवरः । नमोब्रा-  
तपतयेनमोगणपतयेनमः प्रमथपतयेनमस्तेऽस्तुलंबोदरायैकदंतायविघ्ननाशि-  
नेशिवसुतायवरदमूर्तयेनमः । एतदथर्वशीर्षयोधीते । सब्रह्मभूयायकल्पते । स-  
सर्वतःसुखमेधते । ससर्वविघ्नैर्नबाध्यते । सपंचमहापापात्प्रमुच्यते । सायमधी-  
यानोदिवसकृतंपापंनाशयति । प्रातरधीयानोरात्रिकृतंपापंनाशयति । सायंप्रा-  
तःप्रयुंजानोअपापोभवति । सर्वत्राधीयानोपविघ्नोभवति । धर्मार्थकाममोक्षंच-  
विंदति । इदमथर्वशीर्षमशिष्यायनदेयं । योयदिमोहाद्दास्यति । सपापीयान्भव-  
ति । सहस्रावर्तनात् । यंयंकाममधीते । तंतमनेनससाधयेत् । अनेनगणपतिमभि-  
षिंचति । सवाङ्मीभवति । चतुर्थ्यामनश्नंजपति । सविद्यावान्भवति । इत्यथर्वण-  
वाक्यं । ब्रह्माद्याचरणंविद्यात् । नबिभेतिकदाचनेति । योदूर्वांकुरैर्यजति । सवै-  
श्रवणोपमोभवति । योलाजैर्यजति । सयशोवान्भवति । समेधावान्भवति । योमो-

अ०

३१



दकसहस्रेणयजति । सवाञ्छितफलमवाप्नोति । यःसाज्यःसमिद्भिर्यचति । ससर्व  
लभतेससर्वलभते । अष्टौब्राम्हणान्सम्यक्ग्राहयित्वासूर्यवर्चस्वीभवति । सूर्यग्र  
हेमहानद्यांप्रतिमासन्निधौवाजस्त्वा । सिद्धमंत्रोभवति । महाविघ्नात्प्रमुच्यते । म  
हादोषात्प्रमुच्यते । महापापात्प्रमुच्यते । ससर्वविद्भवतिससर्वविद्भवति । यएवं  
वेद । इत्युपनिषत् । सहनाववतु । सहनौभुनक्तु । सहवीर्यंकरवावहै । तेजःस्वि-  
नावधीतमस्तुमाविद्विषावहै । ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥ ४६ ॥ अथरुद्रप्रारंभः ।  
हरिः ॐ मूड्डादेवहूर्मनूर्यज्ञनीर्बहृस्पतिरुक्थामदानिशसिषद्विध्वेदेवाःसूक्तवा  
चःपृथिविमातृर्माहिःसीर्मधुमनिष्येमधुजनिष्येमधुवक्ष्यामिमधुवादिष्यामि  
मधुमतींदेवेभ्योवाचमुद्यासःशुश्रूषेण्यामनुष्येभ्यस्तंमादेवाअवंतुशोभायैपित  
रोनुमदंतु । ॐ शांतिः शांतिः शांतिः । हरिः ॐ मू । नमस्तेरुद्रमन्यवउतोतइषवेन  
मः । नमस्तेअस्तुधन्वनेबाहुभ्यामुततेनमः । यातइषुःशिवतमाशिवंबभूवतेध-



नुः । शिवाशंख्यायातवतयानोरुद्रमृडय । यातैरुद्रशिवातनूरघोरापापकाशि-  
 नी । तयानःस्तनुवाशंतमयागिरिशंताभिचाकशीहि । यामिषुंगिरिशंतहस्तेवि-  
 भर्ष्यस्तवे । शिवांगिरित्रतांकुरुमाहिंसीःपुरुषंजगत् । शिवेनवचसात्वागिरिशा-  
 च्छावदामसि । यथानुःसर्वमिज्जगदयक्ष्मसुमनाअसंत । अथ्यवोचदधिव-  
 क्ताप्रथमोदैव्योभिषक् । अहीश्रसर्वाजंभयत्सर्वाश्रयातुधान्यः । असौयस्ता-  
 घाअरुणउतबभ्रुःसुमंगलः । येचेमांरुद्राअमितौदिक्षुश्रिताःसंहस्रशोवैषांहे  
 ङईमहे । असौयोवसपैतिनीलग्रीवोविलोहितः । उतैनंगोपाअदृशंनदृशंनुदहार्यः  
 उतैनंविश्वाभूतानिसदृष्टोमृडयातिनः । नमोअस्तुनीलग्रीवायसहस्राक्षायमीदु-  
 षे । अथोयेअस्यसत्वानोहंतेभ्योकरंनमः । प्रमुचधन्वनस्त्वमुभयोरात्रियोज्या ।  
 याश्र्यतेहस्तद्वषवःपराताभगवोवप । अवतत्यधनुस्त्वसहस्राक्षशशतेषुधे । नि-  
 शीर्यैशल्यानांमुखाशिवोनःसुमनाभव । विज्यधनुःकपर्दिनोविशल्योबाणवाश्रु



त । अने शन्नस्येषव आभुरस्यानिषगाथिः । याते हेतिमीदुष्टमहस्तैव भूवते धनुः । त  
यास्मान्विश्वतस्वमयक्ष्मया परिभुज । नमस्ते अस्वायुधायानां ततायधृष्णवे  
उभाभ्यामुत्ततेन मोवाहुभ्यां तव धन्वने । परिते धन्वनो हेतिरस्मान् वृणक्तु विश्वतः ।  
अथोय इषुधिस्तवारे अस्मन्निधै हितं १ नमो हिरण्यवाहवे सेनान्ये दिशां च पतये  
नमो नमो वृक्षेभ्यो हरि केशेभ्यः पशूनां पतये नमो नमः सर्पिण्यैराय त्विषीं मते पथी-  
नां पतये नमो नमो बभ्रुशाय विव्याधिने नानां पतये नमो नमो हरि केशायोपवीतिने  
पृष्ठानां पतये नमो नमो भवस्य हेत्यै जगतां पतये नमो नमो रुद्राया तता विनेक्षेत्राणां  
पतये नमो नमः सूताया हत्याय वनां पतये नमो नमो रोहिताय स्थपतये वृक्षाणां प  
तये नमो नमो मंत्रिणैवाणिजाय कक्षाणां पतये नमो नमो भुवन्तये वारिवस्कृतायोष-  
धीनां पतये नमो नमः उच्चैर्घोषाया क्रंदयते पत्तीनां पतये नमो नमः कृत्स्नवीताय धाव  
ते सत्त्वाणां पतये नमः २ नमः सहमानाय निव्याधिने आव्याधिनीनां पतये नमो नमः



ककुभायनिषंगिणैस्तेनानांपतयेनमोनमौनिषंगिणइषुधिमतेतस्कराणांपतयेन  
 मोनमोवंचतेपरिवंचतेस्तायूनांपतयेनमोनमौनिचेरवैपरिचरायारण्यानांपतये  
 नमोनमःसृकाविभ्योजिघासद्वयोमुष्णतांपतयेनमोनमौसिमज्जनक्तंचरद्वःप्र  
 कृन्तानांपतयेनमोनमउष्णीषिणैगिरिचरायंकुलुंचानांपतयेनमोनमइषुमज्जोध  
 न्वाविभ्यश्चवोनमोनमआतन्वानेभ्यःप्रतिदधानेभ्यश्चवोनमोनमआयच्छुद्धो-  
 विसृजद्वश्चवोनमोनमोस्यद्वोविध्यद्वश्चवोनमोनमआसीनेभ्यःशयानेभ्यश्च-  
 वोनमोनमःस्वपद्वोजाग्रद्वश्चवोनमोनमस्तिष्ठद्वोधावद्वश्चवोनमोनमःसभा-  
 भ्यःसभापतिभ्यश्चवोनमोनमोअश्वेभ्योश्वपतिभ्यश्चवोनमः३नमआव्याधिनी-  
 भ्योविविध्यंतीभ्यश्चवोनमोनमउगणाभ्यस्तृहतीभ्यश्चवोनमोनमोगत्सेभ्यो-  
 गत्सपतिभ्यश्चवोनमोनमोव्रातेभ्योव्रातपतिभ्यश्चवोनमोनमोगणेभ्योगणप-  
 तिभ्यश्चवोनमोनमोविरूपेभ्योविश्वरूपेभ्यश्चवोनमोनमोमहद्भ्यःक्षुल्लकेभ्यश्चः



वोनमोनमोरथिभ्योरथेभ्यश्चवोनमोनमोरथेभ्योरथपतिभ्यश्चवोनमोनमःसेना  
भ्यःसेनानिभ्यश्चवोनमोनमःक्षत्रभ्यःसंग्रहीतृभ्यश्चवोनमोनमस्तक्षभ्योरथका  
रेभ्यश्चवोनमोनमःकुलालेभ्यःकर्मारैभ्यश्चवोनमोनमःपुंजिष्ठेभ्योनिषादेभ्यश्च  
वोनमोनमद्वेषुकृद्भ्योधन्वकृद्भ्यश्चवोनमोनमौमृगयुभ्यश्चवनिभ्यश्चवोनमोनमःश्व  
भ्यःश्वपतिभ्यश्चवोनमः ४ नमोभवायचरुद्रायचनमःशर्वायचपशुपतयेचनमो  
नीलग्रीवायचशितिकंठायचनमःकपर्दिनेचव्युत्तकेशायचनमःसहस्राक्षायचश  
तधन्वनेचनमोगिरिशायचशिपिविष्टायचनमोमीढुष्टमायचेषुमतेचनमोह्रस्वा  
यचवामनायचनमोबृहतेचवर्षीयसेचनमोवृद्धायचसंवृध्वनेचनमोअग्रियायच  
प्रथमायचनमोआशवेचाजिरायचनमःशीघ्रियायचशीभ्यायचनमोऊर्म्यायचा  
वस्वन्यायचनमःस्रोतस्यायचद्वीप्यायच ५ नमोज्येष्ठायचकनिष्ठायचनमःपूर्व  
जायचाचापरजायचनमोमभ्यमायचापगल्भायचनमोजघन्यायचबुधियायच



नमः सोभ्याय च प्रतिसयाय च नमो याम्याय च क्षेम्याय च नम उर्वर्याय च खल्याय च  
 च नमः श्लोक्याय च अवसान्याय च नमो वन्याय च कक्ष्याय च नमः श्रवाय च प्रतिश्र-  
 वाय च नम आशुषेणाय च शूरथाय च नमः शूराय च अभिदते च नमो वर्मिणे च वरू-  
 थिने च नमो बिल्मिने च कवचिने च नमः श्रुताय च श्रुतसेनाय च ६ नमो दुन्दुभ्याय  
 चाह नन्याय च नमो धृष्णवे च प्रमृशाय च नमो दुताय च प्रहिताय च नमो निषंगिणे-  
 चेषु धिमते च नमः स्तीक्ष्णेषवे चायुधिने च नमः स्वायुधाय च सुधन्वने च नमः सुत्या-  
 य च पथ्याय च नमः काट्याय च नीप्याय च नमः सृष्ट्याय च सरस्याय च नमो नाद्याय-  
 च वैशंताय च नमः कूप्याय च अवट्याय च नमो वष्याय च अवर्ष्याय च नमो मेध्याय च-  
 विद्युत्याय च नमो ईध्रियाय च तप्याय च नमो वात्याय च रेष्मियाय च नमो वास्तव्या-  
 य च वास्तुपाय च ७ नमः सोमाय च रुद्राय च नमो स्ताम्राय चारुणाय च नमः शंगाय च  
 पशुपतये च नमो उग्राय च भीमाय च नमो अग्रेवधाय च दूरवधाय च नमो हन्त्रे च हनो-



यसेचनमोवृक्षेभ्योहरिकेशेभ्योनमस्तारायनमःशंभवेचमयोभवेचनमःशंकरा-  
यचमयस्कुरायचनमःशिवायचशिवतरायचनमस्तथिर्यायचकूल्यायचनमःपा-  
र्ष्यायचावार्यायचनमःप्रतरणायचोत्तरणायचनमआताय्यायचालाद्यायचनमः  
शष्प्यायचफेन्यायचनमःसिकुल्यायचप्रवाह्यायच ८ नमइरिण्यायचप्रपथ्याय  
चनमःकिशिलायचक्षयणायचनमःकपर्दिनेचपुलस्तयेचनमोगोष्ठ्यायचगृह्या  
यचनमस्तल्प्यायचगेह्यायचनमःकाठ्यायचगव्हरेश्यायचनमोहृदय्यायचनिवे-  
ष्ट्यायचनमःपाशुव्यायचरजस्यायचनमःशुष्क्यायचहरित्यायचनमोलोप्या  
यचोलप्यायचनमऊर्व्यायचसूर्यायचनमःपण्यायचपर्णश्यायचनमोपगुरमा  
णायचाभिघ्नतेचनमआरुखदतेचप्ररुखदतेचनमोवःकिरिकेभ्योदेवानाहृद-  
येभ्योनमोविक्षीणकेभ्योनमोविचिन्वत्केभ्योनमआनिर्दुतेभ्योनमामीवत्केभ्यः  
९ द्रापेअंधसस्पतेदरिद्रंनीललोहिता एषांपुरुषाणामेषांपशूनामाभेर्मारोमोएषां



रु०  
३५

किंचनाममन् । यातैरुद्रशिवातनूः शिवाविश्वाहमेषजी । शिवारुद्रस्यमेषजीतया  
नोमृडजीवसे । इमाः रुद्रायतवसैकपर्दिनैक्षयद्विरायप्रभरामहेमति । यथानः श  
मसद्विपदेचतुष्पदेविश्वेषुष्टंग्रामेअस्मिन्ननातुरं । मृडानोरुद्रोतनोमयस्कृधिक्ष  
यद्विरायनमसाविधेमते । यच्छंचयोश्चमनुरायजेपितातदश्यामतवरुद्रप्रणीतौ ।  
मानोमहांतमुतमानोअर्भकमानुडक्षंतमुतमानुडक्षितं । मानोवधीःपितरंमोत  
मातरं प्रियामानस्तनुवोरुद्ररीरिषः । मानस्तोकेतनयेमानुआयुषिमानोगोषुमा  
नोअश्वेषुरीरिषः । वीरान्मानोरुद्रभामितोवधीर्द्विषमंतोनमसाविधेमते । आरा  
तैगोघ्नउतपुरुषघ्नेक्षयद्विरायसुम्रमस्मेतैअस्तु । रक्षाचनोअधिचदेवब्रह्मधाच  
नःशर्मयच्छद्विबर्हाः । स्तुहिश्रुतंगर्तसदयुवानंमृगंनभीममुपहृत्नुमुग्रं । मृडा  
जरित्रेरुद्रस्तवानोअन्यंतैअस्मन्नैवंपंतुसेनाः । परिणोरुद्रस्यहेतिर्वृणक्तुपरित्वे  
षस्यदुर्मतिरघायोः । अवस्थिरामघवञ्चस्तनुष्वमीदृस्तोकायतनयायमृडय ।

न०

३५



मीढुष्टमशिवंतमशिवोनःसुमनाभव । परमेवृक्षआयुधंनिधायकृत्तिवसानआच-  
रपिनाकंबिभ्रदागहि । विकिरिदविलोहितनमस्तेअस्तुभगवः । यास्तेसहस्रं\*हे  
तयोन्यमस्वन्निवंपंतुताः । सहस्राणिसहस्रधाबाहुवोस्तवहेतयः । तासामीशा-  
नोभगवःपराचीनामुखाकृधि १० सहस्राणिसहस्रशोयरुद्राअधिभूम्यां । ते-  
षांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि । अस्मिन्महत्त्यर्णवैतरिक्षेभवाअधि । नील-  
ग्रीवाःशितिकंठाःशर्वाअधःक्षमाचराः । नीलग्रीवाःशितिकंठादिवरुद्राउपश्रि-  
ताः । येवृक्षेषुसर्पिर्जरानीलग्रीवाविलोहिताः । येभूतानामधिपतयोविशिखासः  
कपर्दिनः । येअन्नैषुविविध्यंतिपात्रेषुपिबंतोजनान् । येपथांपथिरक्षयएलबूदाय-  
व्युधः । येतीर्थानिप्रचरंतिसूकावंतोनिषंगिणः । यएतावंतश्चभूयांसश्चदिशो-  
रुद्रावितस्थिरे । तेषांसहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि । नमोरुद्रेभ्योयेपृथिव्यां  
यैतरिक्षेयेदिवियेषामन्नवातोवृषमिषवस्तेभ्योदशप्राचीर्दशदक्षिणादशप्रती --



चीर्दशोदीर्चीर्दशोर्ध्वास्तेभ्योनमस्तेनोमृद्वयंतुतेयां द्विष्मोयश्चनोद्वेष्टितं वोजं भे-  
 दधामि ११ ॐ अग्नाविष्णुसजोषसेमावर्धतुवांगिरः । द्युम्नैर्वाजेभिरागतं । वाजं  
 श्वमेप्रसवश्चमेप्रयतिश्चमेप्रसितिश्चमेधीतिश्चमेक्रतुश्चमेस्वरंश्चमेश्लोकंश्चमे-  
 श्रावश्चमेश्रुतिश्चमेज्योतिश्चमेसुवश्चमेप्राणश्चमेपानश्चमेव्यानश्चमेसुश्चमेचि-  
 त्तंचमआधीतंचमेवाक्चमेमनश्चमेचक्षुश्चमेश्रोत्रंचमेदक्षश्चमेबलंचमओजश्च  
 मेसहश्चमआयुश्चमेजरांचमआत्मांचमेतनुश्चमेशर्मंचमेवर्मंचमेगांनिचमेस्था-  
 निंचमेपरूषिचमेशरीराणिचमे १ द्यैश्वंचमआधिपत्यंचमेमन्युश्चमेभामश्च  
 मेमश्चमेम्भश्चमेजेमांचमेमाहिमांचमेवरिमांचमेप्रथिमांचमेवर्ष्मांचमेद्राघुयांच  
 मेवृद्धंचमेवृद्धिश्चमेसुत्यंचमेश्रद्धांचमेजगच्चमेधनंचमेवशश्चमेत्विषिश्चमेक्री-  
 डांचमेमोदश्चमेजातंचमेजनिष्यमाणंचमेसूक्तंचमेसुकृतंचमेवित्तंचमेवेद्यंचमे-  
 भूतंचमेभविष्यच्चमेसुगंचमेसुपथंचमऋद्धंचमऋद्धिश्चमेकृतंचमेकृतिश्चमे-



मतिश्चमेसुमतिश्चमे २ शं चमेमयश्चमेप्रियं चमेनुकामश्चमेकामश्चमेसौमनसश्च  
मेभद्रं चमेश्रेयश्चमेवस्यश्चमेयशश्चमेभगश्चमेद्रविणं चमेयंता चमेधर्ता चमेक्षेमं  
श्चमेधृतिश्चमेविश्वं चमेमहंश्चमेसंविच्चमेज्ञात्रं चमेसूश्चमेप्रसूश्चमेसीरं चमेलु--  
यश्चमक्रतं चमेमृतं चमेयक्ष्मं चमेनामयश्चमेजीवातुश्चमेदीर्घायुत्वं चमेनमित्रं च  
मेभयं चमेसुगं चमेशयनं चमेसूषा चमेसुदिनं चमे ३ ऊर्कं चमेसूनृता चमेपयश्चमे  
रसं चमेघृतं चमेमधु चमेसग्धिश्चमेसपीतिश्चमेकृषिश्चमेवृष्टिश्चमेजैत्रं चमौ-  
द्भियं चमेरयिश्चमेरायश्चमेपुष्टं चमेपुष्टिश्चमेविभु चमेप्रभु चमेबहु चमेभूयश्चमेपू-  
र्णं चमेपूर्णतरं चमेक्षितिश्चमेकूयवाश्चमेन्नं चमेक्षु चमेव्रीहयश्चमेपवाश्चमेमाषा-  
श्चमेतिलाश्चमेमुद्गाश्चमेखल्वाश्चमेगोधूमाश्चमेमसूराश्चमेप्रियंगवश्चमेणवश्च-  
मेइयामाकाश्चमेनीवाराश्चमे ४ अश्मा चमेमृत्तिका चमेगिरयश्चमेपर्वताश्चमेसि-  
कंताश्चमेवनस्पतयश्चमेहिरण्यं चमेयश्चमेसीसं चमेत्रपुश्चमेइयामं चमेलोहं चमे



रु०

३७

अग्निश्चमआपश्चमेवीरुधश्चमओषधयश्चमेकृष्टपच्यंचमेकृष्टपच्यंचमेग्रास्याश्चमे  
 पशवआरण्याश्चयज्ञेनकल्पंतांवित्तंचमेवित्तिश्चमेभूतंचमेभूतिश्चमेवसुंचमेव--  
 सतिश्चमेकर्मचमेशक्तिश्चमेर्थश्चमएमश्चमइतिश्चमेगतिश्चमे ५ अग्निश्चमइं--  
 द्रश्चमेसोमश्चमइंद्रश्चमेसविताचमइंद्रश्चमेसरस्वतीचमइंद्रश्चमेपूषाचमइंद्र--  
 श्चमेबृहस्पतिश्चमइंद्रश्चमेमित्रश्चमइंद्रश्चमेवरुणश्चमइंद्रश्चमेत्वष्टाश्चमइं--  
 द्रश्चमेधाताचमइंद्रश्चमेविष्णुश्चमइंद्रश्चमेश्विनौचमइंद्रश्चमेमरुतश्चमइंद्रश्च  
 मेविश्वेचमेदेवाइंद्रश्चमेपृथिवीचमइंद्रश्चमेतारिक्षंचमइंद्रश्चमेद्यौश्चमइंद्रश्चमे--  
 दिशश्चमइंद्रश्चमेमूर्धाचमइंद्रश्चमेप्रजापतिश्चमइंद्रश्चमे ६ अशुश्चमेरश्मि-  
 श्चमेदाभ्यश्चमेधिपतिश्चमउपाशुश्चमेतर्यामश्चमऐंद्रवायवश्चमेमैत्रावरुणश्च-  
 मआश्विनश्चमेप्रतिप्रस्थानश्चमेशुकश्चमेमंथीचमआग्रयणश्चमेवैश्वदेवश्चमे-  
 ध्रुवश्चमेवैश्वानरश्चमऋतुग्रहाश्चमेतिग्राह्याश्चमऐंद्रामश्चमेवैश्वदेवश्चमेमरुत्व-



तीयांश्चमेमाहेंद्रश्चमआदित्यश्चमेसावित्रश्चमेसारस्वतश्चमेपौष्णश्चमेपात्नीव-  
तश्चमेहारियोजनश्चमे ७ इध्मश्चमेबर्हिश्चमेवेदिश्चमेधिष्णिगश्चमेभुचश्चमे  
चमसाश्चमेग्रावाणश्चमेस्वरवश्चमउपरवाश्चमेधिषवणेचमेद्रोणकलशश्चमेवाय  
व्यानिचमेपूतभृच्चमआधवनीयश्चमआग्नीध्रंचमेहविधानंचमेगुहाश्चमेसदश्चमे  
पुरोडाशाश्चमेपचताश्चमेवभूतश्चमेस्वगाकारश्चमे ८ अग्निश्चमेघर्मश्चमेर्कश्चमे  
सूर्यश्चमेप्राणश्चमेश्वमेधश्चमेपृथिवीचमेदितिश्चमेद्यौश्चमेशकरीरंगुलयोदिश-  
श्चमेयज्ञेनंकल्पतामृक्कमेसामंचमेस्तोमंश्चमेयजुश्चमेदीक्षाचमेतपश्चमऋतुश्च  
मेव्रतंचमेहोरात्रयोर्वृष्णाबृहद्रथंतरेचमेयज्ञेनंकल्पेतां ९ गर्भाश्चमेवत्साश्चमेऽय  
विश्चमेऽयवीचमेदित्यवाट्चमेदित्यौहीचमेपंचाविश्चमेपंचावीचमेत्रिवत्सश्चमे  
त्रिवत्साचमेतुर्यवाट्चमेतुर्यौहीचमेपष्ठवाच्चमेपष्ठौहीचमउक्षाचमेवशाचमऋष  
भश्चमेवेहच्चमेनडांचमेधेनुश्चमआयुर्यज्ञेनंकल्पतांप्राणायज्ञेनंकल्पतांमपानोय



ज्ञेन कल्पता व्यानो यज्ञेन कल्पतां चक्षुर्यज्ञेन कल्पतां श्रोत्रं यज्ञेन कल्पतां मनो य-  
 ज्ञेन कल्पतां वाग्यज्ञेन कल्पतामात्मा यज्ञेन कल्पतां यज्ञो यज्ञेन कल्पतां १० एकां  
 च मेति स्रश्च मे पंच च मे सप्त च मे नव च मे एकादश च मे त्रयोदश च मे पंचदश च मे स-  
 प्तदश च मे नवदश च मे एकविंशतिश्च मे त्रयोविंशतिश्च मे पंचविंशतिश्च मे स-  
 प्तविंशतिश्च मे नवविंशतिश्च मे एकत्रिंशच्च मे त्रयस्त्रिंशच्च मे चतस्रश्च मे षोडश-  
 च मे द्वादश च मे षोडश च मे विंशतिश्च मे चतुर्विंशतिश्च मे षोडश च मे द्वादश च मे  
 शच्च मे षट्त्रिंशच्च मे चत्वारिंशच्च मे चतुश्चत्वारिंशच्च मे षोडश च मे द्वादश च मे  
 वाजं च प्रसवश्चापि जश्च क्रतुश्च सुवश्च मूर्धा च व्यश्लिष्यश्चां त्याय नश्चांत्यश्च भौ-  
 वनश्च भूवं नश्चाधिपतिश्च ११ इडां देवहर्मनूर्यज्ञनीर्बहस्पतिरुक्थामदानि श-  
 सिषद्विश्च देवाः सूक्तवाचः पृथिविमातर्मा माहिं सिमर्धुमानिष्येम धुजनिष्येम धुव-  
 क्ष्यामि मधुवादिष्यामि मधुमतीं देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तमां-



देवा अवंतु शोभायै पितरो नुमदंतु । ॐ शांतिः शांतिः शांतिः । इति रुद्रः समाप्तः ।  
॥ ४७ ॥ अथ देवे प्रारंभः । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वै श्वानरमृताय जातमग्निं ।  
कविः संघ्राजमतिथिं जनानामासन्नापात्रं जनयंत देवाः १ ममत्तु नः परिज्मावस-  
हाममत्तु वातो अपां वृषण्वान् । शिशितमिंद्रा पर्वतायुवन्नस्तन्नो विश्वे वारिवस्यंतु दे-  
वाः २ सबुधा दाष्टु जनुषाभ्यग्रं बृहस्पतिर्देवतायस्य संघाट् । बुधाद्यो अग्रं मभ्यत्यो-  
जसा बृहस्पतिमाविवा संति देवाः ३ वायुस्ता अग्रे प्रमुमोक्तु देवः प्रजापतिः प्रज-  
यां संविदानः । प्रमुंचमाना भुवनस्य रेतो गातुं धत्तयजमानाय देवाः ४ जातवेदो व-  
पया गच्छ देवान् त्वं हि होता प्रथमो बभूव । घृतेन त्वं तनुवो वर्धयस्व स्वाहा कृतं ह-  
विरदंतु देवाः ५ शतं वर्चिनः सहस्रं च साकं हथो अं प्रत्यसुरस्य वीरान् । उत्तमाता-  
महिषमन्ववेन दमीत्वा जहति पुत्र देवाः ६ यज्ञेन यज्ञमयजंत देवास्तानि धर्माणि-  
प्रथमान्यासन् । तेह नाकं महिमानः स चंते यत्र पूर्वे साध्या संति देवाः ७ बृहस्पते स



वितर्बोधयैन्सशितंसित्संतरासशिशधि । वर्धयैन्नमहतेसौभगायविश्वे  
 नमनुमदंतुदेवाः ८ यईशोअस्यद्विपदश्चतुष्पदःकस्मैदेवायहविषाविधेम । यआ  
 त्मदाबलदायस्यविश्वंउपसंतेप्रशिष्यस्यदेवाः ९ येसहांसिसहसासहंतेरेजते  
 अग्नेष्टथिवीमखेभ्यः । विश्वेदेवाविश्वेदेवाः १० अपामंतिंदुर्मतिंवाधमानाराय-  
 स्पोषेयज्ञपतिमाभजंतीसुवर्धेहियजमानायपोषमश्विनाध्वर्यूसादयतामिहत्वा ।  
 अग्नेःपुरीषमासिदेवयानीतांत्वाविश्वेअभिगृणंतुदेवाः ११ मर्माणितेवर्मभिश्छा-  
 दयामिसोमस्त्वाराजामृतैनाभिवस्तां । उरोर्वरीयोवरिवस्तेअस्तुजयंतुत्वामनु-  
 मदंतुदेवाः १२ प्रजापतेस्तपसावावृधानःसद्योजातोदधिषेयज्ञमग्ने । स्वाहाकृ-  
 तेनहविषापुरोगायाहिमाध्याहविरदंतुदेवाः १३ तत्प्रहाणांप्रहृत्वं । देवतावाए  
 तायजमानस्यगृहेगृह्यंते । तत्प्रहाःविदुरेन्नंदेवाः १४ तदिष्टीनामिष्टित्वं । एष्टं  
 योहवैनाम । ताइष्टयत्याचक्षतेपरोक्षेण । परोक्षंप्रियाइवाहिदेवाः १५ दशंहृतोह



वैनामैषः । तंवाएतंदशहूत\*संतं । दशहोतेत्याचक्षतेपरोक्षेण । परोक्षप्रियाइव  
हिदेवाः १६ सप्तहूतोहवैनामैषः । तंवाएत\*सप्तहूत\*संतं । सप्तहोतेत्याचक्षते  
परोक्षेण । परोक्षप्रियाइवहिदेवाः १७ षड्हूतोहवैनामैषः । तंवाएत\*षड्हूत\*संतं ।  
षड्होतेत्याचक्षतेपरोक्षेण । परोक्षप्रियाइवहिदेवाः १८ पंचहूतोहवैनामैषः । तंवा  
एतंपंचहूत\*संतं । पंचहोतेत्याचक्षतेपरोक्षेण । परोक्षप्रियाइवहिदेवाः १९ चतु  
हूतोहवैनामैषः । तंवाएतंचतुहूत\*संतं । चतुर्होतेत्याचक्षतेपरोक्षेण । परोक्षप्रि-  
याइवहिदेवाः २० आशिक्षंतोनशैकिम । मेदस्वत्तायजमानाः । स्नुचाज्येन जुव्हं  
तः । अकामावोविश्वेदेवाः २१ नहिस्पशमविदंनन्यमस्मात् । वैश्वानरात्पुंरएतारं  
मग्नेः । अथेममंथंनमृतममूराः । वैश्वानरंक्षेत्राजित्यायदेवाः २२ उपतेगाइवाकं-  
रं । वृणीष्वदुहितर्दिवः । रात्रीस्तोमंनजिग्युषी । देवीवाचंमजनयंतदेवाः २३ स  
हिवेदयथाहविः । शिवाअस्मभ्यमोषधीः । कृणोतुविश्वचर्षणिः । भद्रान्तःश्रेयस-



दे  
४०

मनैष्टदेवाः २४ अययज्ञोवर्धतांगोभिरश्वैः । इयंवेदिःस्वपत्यासुवीरा । इदंबर्हिर-  
तिवर्होऽप्यन्या । इमंयज्ञंविश्वेअवंतुदेवाः २५ देवंदेवायजागृवि । कामेहैकाःक  
इमेपतंगाः । मांथालाःकुलिपरिमापतन्ति । अनावृतैनान्प्रधमंतुदेवाः २६ स्तोमे  
सप्तदशेस्तुतं । वैरूपेणविशौजसा । हविरिंद्रेवयोदधुः । शारदेनर्तुनादेवाः २७ ए  
कविःशक्रुभवःस्तुतं । वैराजेनःश्रियं । हविरिंद्रेवयोदधुः । हेमंतेनर्तुनादेवाः २८  
मरुतस्त्रिणवेस्तुतांवलैनशकरीःसहः । हविरिंद्रेवयोदधुः । शैशिरेणर्तुनादेवाः २९  
आदित्यान्काममवसेहुवेम । येभूतानिजनयतोविचिर्युः । सीदंतुपुत्राअदितेरु  
पस्थं । स्तीर्णवर्हिहविरद्यायदेवाः ३० आवृत्रहणागीभिर्विप्रः । ब्रह्मणस्पतेत्व-  
मस्ययन्ता । सक्तस्यबोधितनयंचजिन्व । विश्वंतद्द्रव्यद्वन्तिदेवाः ३१ नराश-  
सोम्रास्पतिर्नोअव्यात् । आयेवामस्यसंगथेरयीणां । प्रियादेवस्यसवितुःस्याम  
आनोविश्वेअस्क्रागमंतुदेवाः ३२ शमभिषाचःशमरातिषाचः । शनोदिव्याः

वे

४०



पार्थिवाः शंनो अप्या । ये सावितुः सत्यसंवस्य विश्वे । मित्रस्य व्रतेवरुणस्य देवाः ३३  
याश्च वै शंतीरुत प्रासूचीर्याः । या सा मषाढामधुभक्षयैति । तान् आपः शस्यो ना-  
भवंतु । तन्नो विश्वे उपशृण्वंतु देवाः ३४ तौ देवेभ्यः कृणुतो दीर्घमायुः । शतसहस्रां  
भेषजानि धत्त । यज्ञं नो राजावरुण उपधातु । तन्नो विश्वे अभिसंयंतु देवाः ३५ श्रेष्ठो दे-  
वानां मुतमानुषाणां । तं ब्राम्हणाः सोमपाः सोम्यासः । प्रोष्ठपदासो अभिरक्षंति सर्वे,  
चत्वार एकमभिकर्म देवाः ३६ लोकस्य राजा महतो महान् हि । सुगंतः पंथामभयं कृ-  
णोतु । यस्मिन्नक्षत्रे यम एति राजा । यस्मिन्नेन मभ्यर्षिंचंत देवाः ३७ यथा देवतमेव प्र-  
सौति । दैव्यस्य च मानुषस्य च व्यावृत्त्यै । त्रिराहा त्रिषत्या हि देवाः ३८ य एव देवानां  
हविष्कृतः । तान् वहयति । त्रिर्वहयति । त्रिषत्या हि देवाः ३९ तद्ब्रह्म हणनात्यच्यव-  
त अंतर्वेदिनि नयत्यवरुध्यै । उल्मुकेनाभिगृण्हाति शतत्वाय शतकामा इवा हि देवाः  
४० तेषां तद्भागधेयां तानेव तेन प्रीणाति । वैश्वदेव्यर्चा । एते हि विश्वे देवाः ४१ सद्यो



दे ४१ जातोव्यमिमीतयज्ञं। अग्निर्देवानामभवत्पुरोगाः। अस्यहोतुःप्रदिश्युतस्यवाचि  
 स्वाहाकृतहविरदैतुदेवाः ४२ आत्मन्वान्तसोमघृतवान्हिभूत्वा। देवान्गच्छ-  
 सुर्वविंदयजमानायमह्यं। इराभूतिःपृथिव्यैरसोमोत्क्रमीत्। देवाःपितरःपितरो-  
 देवाः ४३ यज्ञियायज्ञंविचयंतिशंच। ओषधीरापंडहशक्करीश्च। योमाहदामन-  
 सायश्चवाचा। योब्रह्मणाकर्मणाद्वेष्टेदेवाः ४४ विच्छिन्नद्विविधृतीभ्यांसपत्ना  
 न्जातान्भ्रातृव्यान्येचजनिष्यमाणाः। विशोयंत्राभ्यांविधमास्येनान्। अह-  
 स्वानामुत्तमोसानिदेवाः ४५ उषाश्चतस्मैनिष्पुक्रं। सर्वपापसमूहतां। योनःस-  
 पत्नोयोरणः। मर्तोभिदासंतिदेवाः ४६ अन्नविराट्विराजैवांनाद्यमवरुंधे। त्रेधा  
 विभज्यैदेवतांजुहोति। व्यावृतोवैदेवाः ४७ अस्मिन्नेवतल्लोकेकामान्दधाति। त-  
 स्मादस्मिन्लोकेब्रह्मवःकामाः। त्रयाणात्रयाणांसहवपाजुहोति। व्यावृतोवैदे-  
 वाः। ४८ राजामहिमा। यद्वपामहिम्नोभयतःपरियजति। यजमानमेवराज्येनो-



भयतःपरिगृह्णाति । पुरस्तास्त्वाहाकारावाअन्येदेवाः । ४९ एतद्वैतदेवाएतांदे-  
वतां । पशुभूतमेधायालभंत । यज्ञमेव । यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवाः ५० तेनमेतप ।  
तेनमेज्वल । तेनमेदीदिहि । यावद्देवाः ५१ वासोददाति । तेनायुःप्रतिरते । वेदि  
तृतीयेयजेत् । त्रिषत्याहिदेवाः ५२ कृशानुर्विश्वावसुः । मूर्ध्वान्त्सूर्यवर्चाः । कृ-  
तिरित्येकादशगंधर्वगुणाः । देवाश्चमहादेवाः ५३ एवाहिवायो । एवाहीद्र ।  
एवाहिपूषन् । एवाहिदेवाः ५४ भूवनंदेवसुवरीः आदित्यानादितिदेवी । योनिनो-  
ध्वमुदीषत । भद्रं कर्णेभिः शृणुयामदेवाः ५५ उषाश्चतस्मैतिश्रुक् । सर्वपापस  
मुहतां । योनः सपत्नोयोरणः मर्तोभिदासतिदेवाः ५६ ऋतस्यपदेकवयोनिपाति  
अंतःप्रविष्टं कर्तारमेतं । अंतश्चंद्रमसिमनसाचरंतं । सहैव संतं न विजानंति देवाः  
५७ शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः तमेवं विद्वान्मृतं ब्रह्म भवति । नान्यः पन्था अयं  
नायविद्यते । यज्ञेनयज्ञमयजंतदेवाः ५८ ॐ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने । न



मोवयवैश्रवणायकुर्महे । समेकामान्कामकामायमहं । कामेश्वरोवैश्रवणोदधातु  
 कुवेरायवैश्रवणाय । महाराजायनमः । ॐ स्वस्ति । साम्राज्यंभौज्यं । स्वाराज्यं  
 राज्यं । पारमेष्ठ्यंराज्यं । माहाराज्यमाधिपत्यमयं । समंतपर्याईस्यात् । सार्वभोम-  
 सार्वायुषः । आंतादापरार्धात् । पृथिव्यैसमुद्रपर्यंतायाएकराळिति । तदप्येष  
 श्लोकोभिगीतोमरुतःपरिवेष्टारोमरुतस्यावसनगृहे । आविक्षितस्यकामप्रेर्विश्वे  
 देवाःसभासदइति । विश्वतःश्वक्षुरुतविश्वतोमुखोविश्वतोहस्तउतविश्वतस्पात् ।  
 संबाहुभ्यानमंतिसंपतत्रैर्द्यावापृथिवीजनयंदेवएकः । योवैतांब्रह्मणोवेद । अमृ-  
 तैनावृतांपुरीं । तस्मैब्रह्मचब्रम्हाच । आयुःकीर्तिंप्रजांददुः । इतिदेवेसमाप्ताः ।  
 अथगायत्री । पुरुषस्यविद्मसहस्राक्षस्यमहादेवस्यधीमहितन्नोरुद्रप्रचोदयात्-  
 १ तत्पुरुषायविद्महेमहादेवायधीमहि । तन्नोरुद्रप्रचोदयात् २ तत्पुरुषायविद्म  
 हेवक्रतुंढायधीमहि । तन्नोदंतिःप्रचोदयात् ३ तत्पुरुषायविद्महेचक्रतुंढायधीम



हि । तन्नो नंदिः प्रचोदयात् । ४ तत्पुरुषाय विद्महे महासे नार्यधीमहि । तन्नः षण्मु-  
खः प्रचोदयात् ५ तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षायधीमहि । तन्नो गरुडः प्रचोदयात् ६  
वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भायधीमहि । तन्नो ब्रह्मा प्रचोदयात् ७ नारायणाय-  
विद्महे वासुदेवायधीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ८ वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णद-  
ष्टायधीमहि । तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात् ९ भास्कराय विद्महे महद्युतिकरायधी-  
महि । तन्नो आदित्यः प्रचोदयात् १० वैश्वानराय विद्महे लालीलायधीमहि । त-  
न्नो अग्निः प्रचोदयात् ११ कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारिधीमहि । तन्नो दुर्गिः प्र-  
चोदयात् १२ इति गायत्री । श्रीमहाविष्णुप्रमुखपंचायतनदेवताभ्योनमः ॥ ॥  
॥ ४८ अथ तृचाकल्पनमस्कारप्रारंभः । अद्येत्यादि ॥ श्रीसविता सूर्यनारायणप्री-  
त्यर्थं तृचाकल्पेन विधिनानमस्कारारूपं कर्म करिष्ये । अथ ध्यानं । ध्येयः सदा सवि-  
तृमंडलमध्यवर्ती नारायणः सरसि जासन सन्निविष्टः । केयूरवान्मकरकुंडलवान्-



त०  
४३

किरीटीहारीहिरण्यवपुर्धृतशंखचक्रः । ॐ ह्रां उद्यंनद्यमित्रमहः । ॐ ह्रां मि० १  
ॐ ह्रीं आरोहन्नुत्तरां दिवं । ॐ ह्रीं रवये नमः २ ॐ हूं हृद्रोगंममसूर्य । ॐ हूं सूर्याय० ३ ॐ ह्रै हरिमाणं चनाशय । ॐ ह्रै भानवे० ४ ॐ ह्रौं शुकैषु मे हरिमाणं  
ॐ ह्रौं खगाय० ५ ॐ हः रोपणाकासु दध्मसि ॐ हः पूष्णेन ६ ॐ ह्रां अथौ हारि-  
द्रवेषु मे ॐ ह्रां हिरण्यगर्भा० ७ ॐ ह्रीं हरिमाणं निदध्मसि ॐ ह्रीं मरीचये नमः  
८ ॐ हूं उदंगादयमादित्यः ॐ हूं आदित्याय० ९ ॐ ह्रै विश्वेन सहसा सह ॐ  
ह्रै सवित्रे नमः १० ॐ ह्रौं द्विषंतं महीं रंधयन् । ॐ ह्रौं अर्काय नमः ११ ॐ हः मो-  
अहं द्विषते रंधं । ॐ हः भास्कराय नमः १२ ॐ ह्रां ह्रीं उद्यंनद्यमित्रमह आरोहं-  
नुत्तरां दिवं । ॐ ह्रां ह्रीं मित्ररविभ्यां नमः । ॐ हूं ह्रै हृद्रोगंममसूर्य हरिमाणं चना-  
शय । ॐ हूं ह्रै सूर्यभानु० । ॐ ह्रौं हः शुकैषु मे हरिमाणं रोपणाकासु दध्मसि ॐ ह्रौं  
हः खगपूषभ्यां नमः । ॐ ह्रां ह्रीं अथौ हारिद्रवेषु मे हरिमाणं निदध्मसि । ॐ ह्रां

न०

४३



हीं हिरण्यगर्भमरीचिभ्यां० । ॐ हूं हैं उदंगादयमादित्योविश्वेनसहसासह ।  
ॐ हूं हैं आदित्यसवितृभ्यां० । ॐ हौं हः द्विषंतंमह्यैरंधयन्मोअहंद्विषतेर-  
धं । ॐ हौं हः अर्कभास्कराभ्यां० नमः । ॐ ह्रां हीं हूं हैं । उद्यंनद्य० दिवै० हद्रो०  
नाशय । ॐ ह्रां हीं हूं हैं मित्ररविसूर्यभानुभ्योनमः । ॐ हौं हः ह्रां हीं शु-  
कै० सुदध्मसि० । अथोहा० निदध्मसि । ॐ हौं हः ह्रां हीं खगपूषहिरण्यगर्भ-  
मरीचि० । हूं हैं हौं हः उदंगा० सह । द्विषंतं० रधं । ॐ हूं हैं हौं हः आदि-  
त्यसवित्रर्कभास्करेभ्योनमः । ॐ ह्रां हीं हूं हैं हौं हः ह्रां हीं हूं हैं हौं हः  
ॐ उद्यंन० द्विषंतंमह्यैरंधयन्मोअहंद्विषतेरधं । ॐ ह्रां हीं हूं हैं हौं हः । ॐ-  
ह्रां हीं हूं हैं हौं हः ॐ मित्ररविसूर्यभानुखगपूषहिरण्यगर्भमरीचिआदित्य  
सवित्रर्कभास्करेभ्योनमः । इतित्रिः । इतित्रिचाकल्पनमस्काराः ४९ अथद्वाद-  
शनमस्कारप्रारंभः । अद्यपूर्वोच्चरितवर्तमानएवंगुणविशेषणविशिष्टायांशुभ



द्वा०

४४

पुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं श्रीसवितासूर्यनाराय-  
णप्रीत्यर्थं द्वादशनमस्कारारूपं कर्म करिष्ये । ध्यानं । ध्येयः सदा सवितृमंडलमध्य-  
वर्ती नारायणः सरसिजा सरसस्त्रिविष्टः । केयूरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारिहिर-  
ण्मयवपुर्धृतशंखचक्रः तेजोराशिश्चियायुक्तं तप्तकांचनसन्निभं । किरीटिनं पद्मने-  
त्रं पद्मरागविभूषितं । पद्मासनं पद्मकरं पद्मगर्भदलद्युतिं । सप्ताश्वरथमारूढं द्विभुजं  
वरदं रविं । ॐ मित्राय नमः । ॐ रक्षये नमः । ॐ सूर्याय नमः । ॐ भानवे नमः ।  
ॐ खगाय नमः । ॐ पूष्णवे नमः । ॐ हिरण्यगर्भाय नमः । ॐ मरीचये नमः । ॐ  
आदित्याय नमः । ॐ सवित्रे नमः । ॐ अर्काय नमः । ॐ भास्कराय नमः । आदि-  
त्यस्य नमस्कारं ये कुर्वन्ति दिने दिने । जन्मांतरसहस्रेषु दारिद्र्यं नोपजायते । अने-  
न नमस्कारारूपेण कर्मणा भगवान् सवितासूर्यनारायणः प्रीयतां नमस्तत्सत्ब्रह्मा-  
र्पणमस्तु । अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधी विनाशनं । सूर्यपादोदकं तीर्थजठरेधार-

न०

४४



याम्यहम् ॥ ५० ॥ मध्यान्हसंध्या ॥ ॐ केशवाय नमः इत्यादि प्राणायामं कृत्वा मध्या  
न्हसंध्या युवानां श्वेतवर्णां श्वते वस्त्रां श्वते माल्यानुलेपनावृषभवाहनारुद्रदेवत्याद  
क्षिणाग्न्युपस्थानाय जुर्वेदसंहिता । द्वितीया रुद्रसंध्या धर्मवती नाम्नी मम उपात्त-  
दुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं मध्यान्हसंध्यामुपासिष्ये आयातु वरदा देवी ०  
इत्यादि प्रातः संध्यावत् सर्वा देवता आपो भूर्भुवः सुवराप । ॐ म आपः पुनंतु पृथिवीं  
पृथिवीपूता पुनातु मां । पुनंतु ब्रह्मणः स्रपतिर्ब्रह्मपूता पुनातु मां । यदुच्छिष्टमभौ-  
ज्यं यद्वा दुश्चरितं मम । सर्वं पुनंतु मामापो सतां च प्रतिग्रहं स्वाहा । केशवाय नमः ।  
नारायणाय नमः । माधवाय नमः । गोविंदाय नमः । ढधिक्रावणो अकारिषंमित्या  
दि अर्घ्यदानांते प्राणायामांतं प्रातः संध्यावत् । उद्भयंतं स्रपरिपश्यंतो ज्योति-  
रुत्तरं । देवं देवत्रा सूर्यमगं भूज्योतिरुत्तमं । उदुत्यं जातवैदसं देवं वंहंति केतवः ।  
दृशे विश्वाय सूर्यं । चित्रं देवानां मुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आप्राद्या



म०

४५

सं०

४५

वापृथिवीअंतरिक्षं\*सूर्येआत्माजगतस्तस्थुषश्च । तच्चक्षुर्देवहितंपुरस्ताच्छुक्र  
 मुच्चरत् । पश्येमशरदःशतंजीवेमशरदःशतंनंदामशरदःशतंमोदामशरदःशतं  
 भवामशरदःशत\*श्रृण्वामशरदःशतंप्रब्रवामशरदःशतमजीतास्यामशरदः  
 शतंज्योक्कसूर्येदृश । यउदंगान्महतोर्णवादिभ्राजमानःसीररस्यमध्यात्समावृष-  
 भोलोहिताक्षःसूर्योविपश्चिन्मनसापुनातु । अपक्रामंतुभूतानिपिशाचादीप्राणा  
 यामंकृत्वा । मध्यान्हसंध्यागत्वेनअष्टोत्तरशतसंख्यागायत्रीजपमहंकरिष्ये ।  
 १०८ स\*स्रवंतुदिशोमयीत्यादिप्रातःसंध्यावत् ५१ अथब्रह्मयज्ञतर्पणप्रारंभः  
 अद्यपूर्वोच्चरितवर्तमानएवंगुणविशेषणविशिष्टायांशुभपुण्यतिथौममआत्मनः  
 श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं । श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंब्रह्मयज्ञेनयक्ष्ये । हस्ता  
 ववनिज्यं । त्रिराचामेत् । द्विःपरिमृच्यं । सकृदुपस्पृश्यं । सव्यंपाणिंपादौप्रो-  
 क्षति । शिरश्चक्षुषीनासिकेश्रोत्रेहृदयमालभ्यं । दक्षिणोत्तरौपाणिंपादौकृत्वा । ॐ



भूर्भुवःसुवः । तत्सवितुर्वरेण्यं । भर्गोदेवस्यधीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् १  
ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गोदेवस्यधीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् । २ ॐ तत्सवितुर्वरे  
ण्यं भर्गोदेवस्यधीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् ३ ॐ अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देव  
मृत्विजं । होतारं रत्नधातमं १ इषेत्वोर्जेत्वा वायवस्थो पायवस्थ देवो वः सविता-  
प्रापयतु श्रेष्ठतमायुः कर्मण आप्यायध्वमग्निं या देवभागमूर्जस्वतीः पयस्वतीः प्रजा  
वती रनमीवा अयक्ष्मामावस्ते न ईशतमा घशंसोरुद्रस्य हेतिः परिवो वृणक्तु ध्रुवा-  
अस्मिन् गोपतौ स्यात ब्रह्मीर्यजमानस्य पशून् पाहि । २ ॐ अग्न आयाहि वीतये  
गृणानो हव्यदातये । निहोता सत्सि बर्हिषि ३ ॐ शंनो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु-  
पीतये । शंयोरभिस्त्रवन्तु नः ४ ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नमो  
षधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि । इति त्रिवारं जपि  
त्वा ३ ॐ शांतिः शांतिः शांतिः । अनेन ब्रह्मयज्ञाख्येन कर्मणा तेन श्रीभगवान्प-



त०

४६

रमेश्वरप्रीयतांनमम । तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु ॥

॥ ५२ तर्पणम् । श्रीपरमे

प्र०

श्वरप्रीत्यर्थं देवर्षिपितृतर्पणं कारिष्ये । ॐ ब्रह्माणंतर्पयामि । प्रजापतिंतर्पयामि ।  
बृहस्पतिंतर्पयामि । अग्निंतर्पयामि । वायुंतर्पयामि । सूर्यंतर्पयामि । चंद्रमसंतर्प-  
यामि । नक्षत्राणि तर्पयामि । इंद्रश्वराजानंतर्पयामि । यमश्वराजानंतर्पयामि । वरु-  
णश्वराजानंतर्पयामि । सोमश्वराजानंतर्प० । वैश्रवणश्वराजानंतर्पयामि । वसुंस्त-  
र्पयामि । रुद्रांस्तर्पयामि । आदित्यांस्तर्पयामि । विश्वानूदेवांस्तर्पयामि । साध्यां-  
स्तर्पयामि । ऋभुंस्तर्पयामि । भृगुंस्तर्पयामि । मरुतस्तर्पयामि । अथर्वणस्तर्प-  
यामि । अंगिरसस्तर्पयामि । अथनिविति । विश्वामित्रंतर्पयामि । जमदग्निंतर्पया-  
मि । भरद्वाजंतर्पयामि । गौतमंतर्पयामि । अत्रिंतर्पयामि । वसिष्ठंतर्पयामि । क-  
श्यपंतर्पयामि । अरुंधतींतर्पयामि । अगस्तिंतर्पयामि । कृष्णद्वैपायनंतर्पयामि ।  
जातूकर्ण्यंतर्पयामि । तरुक्षंतर्पयामि । तृणबिंदुसर्पयामि । वर्मिणंतर्पयामि । वरूथि

४६



त्येतिरेभन्न । ह॒सः शुचिषद्वसुरंतरिक्षसद्वोतवेदिषदतिथिदुरोणत् । नृषद्वरस-  
द्वंतसद्व्योमसद्वज्जागोजाक्रंतजाअद्विजाक्रतंबृहत् । ऋचेत्वारुचेत्वासमित्स्त्रं-  
तिसुरितोनधेनाः । अंतर्हृदामनसापूयमानाः । घृतस्यधाराअभिचाकशीमि । हिर-  
ण्ययोवेतसोमध्यआसां । तस्मिन्त्सुपर्णोमधुकृत्कुलायीभजंनास्तेमधुदेवताभ्यः  
तस्यासतेहरयः सप्ततीरेस्वधांदुहानाअमृतस्यधारां । यइदं त्रिसुपर्णमयाचितं-  
ब्राम्हणायदद्यात् । वीरहृत्यांवाएतेघ्नंति । येब्राम्हणास्त्रिसुपर्णपठंति । तेसोमं-  
प्राप्नुवंति । आसहस्वात्पंक्तिंपुनंति । ॐ तस्यैवंविदुषोयज्ञस्यात्मायजमानः श्र-  
द्धापत्नीशरीरमिधमसुरोवेदिर्लोमानिबहिर्वेदः शिखाहृदयंयूपः कामआज्यमन्युः  
पशुस्तपोभिर्दमः शमयितादक्षिणावाग्घोताप्राणउद्गाताचक्षुरध्वर्युर्मनोब्रम्हा-  
श्रोत्रमग्नीद्यावधियंतेसादीक्षायदश्रातितद्विविर्यत्पिबंतितदस्यसोमपानंयद्रम-  
तेतदुपसदोयत्संचरत्युपविशत्युत्तिष्ठतेचसप्रवर्गयोबंमुखंतदाहवनीयोयाव्याह



त्रि०

५१

तिराहुतिर्यदस्यविज्ञानंतज्जुहोतियत्सायंप्रातरत्तितत्समिधंयत्प्रातर्मध्यादिन\*  
सायंचतानिसर्वनानियेअहोरात्रेतेदर्शपूर्णमासौयैर्धमासाश्चमासाश्चतेचातुर्मा  
स्यानियक्रुतवस्तेपशुबंधायेसंवत्सराश्चपरिवत्सराश्चतेहर्गणाःसर्ववेदसंवाए-  
तत्संवयन्मरणंतदवभृथएतद्वैज्रामर्यमग्निहोत्र\*सुत्रंयएवंविद्वानुदगयनेप्रमी  
यतेदेवानामेवमहिमानंगत्वादित्यस्यसायुज्यंगच्छत्यथयोदक्षिणेप्रमीयतेपि--  
तृणामेवमहिमानंगत्वाचंद्रमंसःसायुज्य\*सलोकतामाप्नोत्येतौवैसूर्याचंद्रमसौ-  
महिमानौब्राह्मणौविद्वानभिजयतितस्माद्ब्रह्मणौमहिमानमाप्नोतितस्माद्ब्रह्मणौ  
महिमानं। सहनाववतु। सहनौभुनक्तु। सहवीर्यैकरवावहै। तेजस्विनावधतिम  
स्तुमाविद्विषावहै। ॐ शांतिः शांतिः शांतिः ॥ ॥ ॥ ॥  
॥ ५६ ॥ अथगोपूजनविधिप्रारंभः। श्रीगणेशायनमः। अद्यपूर्वोच्चरितवर्तमान  
एवंगुणविशेषणविशिष्टायांशुभपुण्यतिथौममआत्मनःश्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफ-

प०

५१



लप्राप्त्यर्थं । श्रीरुद्ररूपिण्यैगोदेवताप्रीत्यर्थं यथाज्ञानेन यथामीलितोपचारैः पूज  
नमहं करिष्ये । गवामंगेषु तिष्ठन्ति भुवनानि चतुर्दश । यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादि  
ह लोके परत्र च श्रीरुद्ररूपिण्यै ० ध्या ० श्रीरु ० आ ० आ ० पा ० अ ० स्ना ० व अक्षता-  
न ० अ ० चं ० पु ० धू ० दी ० ओदन नैवेद्यं समर्पयामि । गवामंगेष्विव तिमंत्रेण प्रदक्षि-  
णामंत्रपुष्पं समर्पयामि । अनेन गोपूजनेन श्रीरुद्ररूपिणी गौः प्रीयतां नमम ॥

॥ ५७ ॥ अथ ब्राह्मणपूजाविधिप्रारंभः । श्रीगणेशाय नमः । अद्य पूर्वोच्चरित एवं-  
गुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यतिथौ मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफल-  
प्राप्त्यर्थं श्रीमहाविष्णुस्वरूपि ब्राह्मणपूजनं च करिष्ये । महाविष्णुस्वरूपिणे ब्रा-  
ह्मणाय इदमासनं । सुवासनं । चरणं पवित्रं वित्तं तं पुराणं येन पूतः स्तरं तिदुष्कृ-  
तानि । तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः अतिपाप्मानमरातिं तरेम । इदं पाद्यं । सुपाद्यं । भू-  
मिदेवाग्रजन्मासित्वं विप्रपुरुषोत्तम । प्रत्यक्षो यज्ञपुरुषो अर्घ्यो यं प्रतिगृह्यतां । इदं



मर्ध्यं । अस्त्वर्ध्यं । इदमाचनीयं । अस्त्वाचमनीयं । गंधाः पांतु । सौमंगल्यंचास्तु  
 अक्षताः पांतु । आयुष्मस्तु । पुष्पाणि पांतु । सौश्रियमस्तु । तांबूलं पातु । ऐश्वर्यम  
 स्तु । दक्षिणाः पांतु । बहुदेयंचास्तु । नमोस्त्वनंताय सहस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षि-  
 शिरोरुबाहवे । सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयुगधारिणे नमः । सकला-  
 राधेनैस्वर्चितमस्तु । अस्तु सकलाराधनैस्वर्चितं । अनेन ब्राह्मणपूजनेन तेन श्री  
 महाविष्णुः प्रीयताम् ॥ ५८ ॥ अथ भोजनविधिप्रारंभः । गायत्रिमंत्रान्नेपात्रप्रो-  
 क्षणकरावे । प्रजापतेन त्वदेतान्यन्यो विश्वाजातानि पारितावभूव । यत्कांमास्ते जु-  
 हुमस्तना अस्तु वयस्यामपतयोरयीणां । एको विष्णुर्महद्भूतं पृथक्भूतान्यनेक-  
 शः । त्रीन् लोकान् व्याप्य भूतात्मा भुंक्ते विश्वभुगव्ययः । अनेन ब्राह्मणभोजनेन ते  
 न श्रीआराध्यदेवता प्रीयतां ॥ ५९ ॥ अथ सायंसंध्याप्रारंभः । ॐ केशवाय न-  
 मः । इत्यादि प्राणायामं कृत्वा । सायंसंध्यावृद्धाकृष्णाकृष्णवर्णाकृष्णवस्त्राकृष्ण



माल्यानुलेपनागरुडवाहनाविष्णुदैवत्याआहवनीयाः युपस्थानासामवेदसः हि  
तातृतीयाविष्णुसंध्यासत्यवतीनास्मीममउपात्तदुरितक्षयद्वाराश्रीपरमेश्वरप्री-  
त्यर्थंसायंसंध्यामुपासिष्ये । आयातुवरंदादेवी ० सर्वादेवता आपोभूर्भुवःसुवराप  
ॐम् । अग्निश्चमामन्युश्चमन्युपतयश्चमन्युकृतेभ्यः । पापेभ्योरक्षंतां । यदह्मापा-  
पमकार्षं । मनसावाचाहस्ताभ्यां । पद्भ्यामुदरेणशिश्वा । अहस्तदवलुपतु । य-  
त्किंचदुरितंमयि । इदमहंमाममृतयोनौ । सत्येज्योतिषिजुहोमिस्वाहा । केशवा  
यनमः । नारायणायनमः । माधवायनमः । गोविंदायनमः । दधिक्रावणो अका-  
रिषंजिष्णोरश्वस्यवाजिनः । सुरभिर्नोमुखाकरतत्प्रण आयुःषितारिषत् । आपो  
हिष्ठामयोभुवस्तान ऊर्जेदधातन । महेरणा यचक्षसे । योवःशिवतमोरसस्तस्य-  
भाजयतेहनः । उशतीरिवमातरः । तस्मा अरंगमामवोयस्यक्षयायजिन्वथ । आ  
पोजनयथाचनः । हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकायासुजातः कश्यपोयासिं वद्रः । अ-



सा०  
५३

श्रियागभैदधिरेविरूपास्तान् आपः शस्योनाभवंतु । यासां राजावरुणोयाति म  
ध्ये सत्यानृते अवपश्यं जनानां । मधुश्चुतः शुचयोयाः पावकास्तान् आपः शस्यो  
नाभवंतु । यासां देवादिविकृण्वन्ति भक्षंया अंतरिक्षे इत्याति । द्रुपदादिवेन्मुमु-  
चानः । स्विन्नः । स्नात्वीमलादिवा । पूतं पवित्रेणेवाज्यं । आपः शुंधंतु भैनसः  
ॐ भूर्भुवः सुवः तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात् । श्रीव-  
वरुणाय इदमर्घ्यं दत्तं नमः । इति त्रीनर्घ्यां दत्वा ३ असावादित्यो ब्रह्म । केशवाय  
नमः । इत्यादि प्राणायामं कृत्वा । ओमापो ज्योतीरसो मृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरो मसा-  
यं संध्यागत्वेन । अष्टोत्तरसंख्या गायत्री जपमहं करिष्ये १०८ इमं मे वरुणश्रुधी  
हवमद्याचमृडय । त्वामवस्युराचके । तत्त्वायामि ब्रह्मणा वंदमानः स्तदाशास्ते यज  
मानो हविर्भि । अहं डमानो वरुणे हवो ध्युरुशसमान आयुः प्रमोषीः । त्वन्नो अग्ने  
वरुणस्य विद्वान् देवस्य हेडो वयासि सीष्ठाः । यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वादे

सं०

५३

imitation



षां॑सि॒प्रमु॑मुग्ध्य॒स्मत् । सत्वं॑न्नो॒अग्ने॒वमो॑भ॒वोती॑नेदि॒ष्टोअ॒स्याउ॒पसो॑व्यु॒ष्ठौ । अ  
व॑य॒क्ष्वनो॑वरु॒णश्च॑रा॒णोवी॑हि॒मृडी॑क॒सुह॑वो॒नए॑धि । यच्चि॒च्छिते॑विशो॒यथा॑प्रदे॒व  
वरु॑ण॒व्रतं॑ । मि॒नीम॑सि॒द्यवि॑द्यवि । यत्कि॒ंचेदं॑वरु॒णदै॒व्येज॑ने॒भिद्रो॑हंम॒नुष्या॑श्चरा॒म  
सिअ॑चि॒त्तीय॑त्तव॒धर्मा॑युयोपि॒ममान॑स्तस्मा॒देन॑सोदे॒वरी॑रिषः । कि॒तवा॑सो॒यद्वि॑री  
पु॒र्नदी॑वियद्वाधा॒सत्य॑मु॒तय॑न्नवी॒द्य । सर्वा॑तावि॒ष्यशि॑थिरे॒वदे॒वाथा॑ते॒स्याम॑वरु॒ण  
प्रि॒यासः॑ । या॒सदा॑सर्व॒भूतानि॑स्थावरा॒णिच॑रा॒णिच॑सा॒यंप्रा॑तर्न॒मस्यं॑ति॒सामा॑-  
सं॒ध्याअ॑भिरक्षतु । नमः॑प्रती॒च्यैदि॒शेया॑श्चदे॒वता॑ए॒तस्यां॑प्रति॒वसं॑त्येताभ्य॑श्च॒न-  
मो॒नम॑उदी॒चैदि॒शेया॑श्चदे॒वता॑ए॒तस्यां॑प्रति॒वसं॑त्येताभ्य॑श्च॒नमो॒नमः॑प्रा॒च्यैदि॒शे-  
या॑श्चदे॒वता॑ए॒तस्यां॑प्रति॒वसं॑त्येताभ्य॑श्च॒नमो॒नमो॑दक्षि॒णायै॑दि॒शेया॑श्चदे॒वता॑ए॒त  
स्यां॑प्रति॒वसं॑त्येताभ्य॑श्च॒नमो॒नमः॑ । नम॑ऊ॒र्ध्वायै॑दि॒शेया॑श्चदे॒वता॑ए॒तस्यां॑प्रति॒व  
सं॑त्येताभ्य॑श्च॒नमो॒नमो॑ध॒रायै॑दि॒शेया॑श्चदे॒वता॑ए॒तस्यां॑प्रति॒वसं॑त्येताभ्य॑श्च॒नमो॑-



य०

५४

नमोवांतरायैदिशेयाश्चदेवताएतस्यांप्रतिवसंत्येताभ्यश्चनमोनमोगंगायमुन-  
 योर्मर्ध्यैवसंतितेमेप्रसन्नात्मानश्चिरंजीवितंवर्धयंतिनमोगंगायमुनयोर्मुनिभ्य-  
 श्चनमोनमोगंगायमुनयोर्मुनिभ्यश्चनमः । आवांतरदिशाभ्योनमः । ब्रह्मलोकाय  
 नमः विष्णुलो० । अनेनसायंसंध्योपासनारूपेणकर्मणाभगवान्परमेश्वरः प्रीयतां  
 नमम । तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु । विष्णवेनमो० ३ । ॥ ६० ॥ अथयज्ञोपवीतमंत्र  
 प्रारंभः । श्रीगणेशायनमः । श्रीसरस्वत्यैनमः । हरिः ॐम् । केशवायनमः ।  
 ॐ नारायणायनमः । श्रीकृष्णायनमः । ॐभूः ॐ भुवःसुर्वरोम् । अद्यपूर्वोच्चरित  
 वर्तमानएवंगुणविशेषणविशिष्टायांशुभपुण्यतिथौममआत्मनः । श्रुतिस्मृति  
 पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थंश्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्ध्यर्थंयज्ञोपवीतसंस्कारमहंकरि  
 ष्ये । ॐ आपोहिष्ठामयोभुवस्तानऊर्जेदधातन । महेरणायचक्षसे । योवःशिवत  
 मोरसस्तस्यभाजयतेहनः । उशतीरिवमातरःतस्माऽअरंगमामवोयस्यक्षयाय

प०

५४

आशिष्यदेवता

शाश्वत्यंभी



जिन्वथ । आपोजनयथाचनः । ॐ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाया सुजातकश्य  
पोस्विद्रः । अग्नियागभैदधिरेविरूपाः स्तानऽआपः शस्योना भवन्तु । यासां रा-  
जावरुणो यतिमध्ये सत्यानृते अवपश्यं जनानां । मधुश्चुतः शुचयो याः पावकास्ता-  
न आपः शस्योना भवन्तु । यासां देवादि विकृण्वति भक्षया अंतरिक्षे बहुधा भवन्ति ।  
याः पृथिवीं पयसो दंति शुक्राः स्तान आपः शस्योना भवन्तु । शिवेन माचक्षुषाप-  
श्यतापः शिवया तनुवो पस्पृशतु त्वचं मे । सर्वोऽग्नीं रप्सुषदो हुवेवो मयि वचो-  
बलमोजो निधत्त । पवमानः सुवर्जनः पवित्रेण विचर्षणिः यः पोता स पुनातु मा । पु-  
नंतु मा देवजनाः । पुनंतु मनवो धिया । पुनंतु विश्वं आयवः । जातवेदः पवित्रवत् ।  
पवित्रेण पुनाहि मा । शुक्रेण देवदीद्यत् । अग्ने क्रत्वा क्रतू रनु । यत्ते पवित्रं मर्चिषि ।  
अग्ने विततं मंतरा । ब्रम्हतेन पुनीमहे । उभाभ्यां देवसवितः । पवित्रेण सवेन च । इ-  
दं ब्रह्म पुनीमहे । वैश्वदेवी पुनती देव्या गात् । यस्यैव वहीः स्तनुवो वीतपृष्ठाः । तथा



य०  
५५

प०

मदैतःसधुमायेषु । वयस्यामपतयोरयीणां । वैश्वानरोरशिभिर्मापुनातु । वातः  
प्राणेनेषिरोमयोभूः । । द्यावापृथिवीपयसापयोभिः । ऋतावरीयाज्ञियेमापुनी-  
तां । बृहद्भिःसवितःस्तृभिः । वर्षिष्ठैर्देवमन्मभिः । अग्नेदक्षैःपुनाहिमा । येनदेवाअ-  
पुनत । येनापोदिव्यंकशः । तेनादिव्येनब्रह्मणा । इदंब्रह्मपुनीमहे । यःपावमानी-  
रुध्येति । ऋषिभिःसंभृतंरसंसर्वंस्पूनमश्नाति । स्वदितंमातुरिश्वना । पावमा-  
नीर्योअध्येति । ऋषिभिःसंभृतंरसं । तस्मैसरस्वतीदुहे । क्षीरंस्पिर्मधूदकं ।  
पावमानीःस्वस्त्ययनीः । सुदुघाहिपयस्वतीःऋषिभिःसंभृतोरसः । ब्राम्हणेष्वामृ-  
तंरहितं । पावमानीदिशंतुनः । इमल्लोकमथोअमुं । कामान्समर्धयंतुनः । देवीर्दे-  
वैःसमाभृताः । पावमानीःस्वस्त्ययनीः । सुदुघाहिघृतश्रुतः । ऋषिभिःसंभृतोर-  
सः । ब्राम्हणेष्वामृतंरहितं । येनदेवाःपवित्रेण । आत्मानंपुनतेसदा । तेनसहस्र-  
धारेण । पावमान्यःपुनंतुमा । प्राजापत्यंपवित्रं । शतोद्यामंरिण्मयं । तेनब्रम्ह

५५



विदो वयं । पुनं ब्रम्हं पुनीमहे । इन्द्रः सुनीती महमा पुनातु । सोमः स्वस्त्यावरुणः  
समीच्या । यमो राजा प्रमृणा भैः पुनातु मा । जातवै दामोर्जयं त्या पुनातु । भूरग्निं च  
पृथिवीं च मां च । त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च । प्रजापतिस्त्वासादयतु । तथा देवतं  
यांगिरः स्वत्धुवासीद । भुवो वायुं चान्तरिक्षं च मां च । त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च । प्र  
जापतिस्त्वासादयतु । तथा देवतं यांगिरः स्वत्धुवासीद । स्वरादित्यं च दिवं च मां  
च । त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च । प्रजापतिस्त्वासादयतु । तथा देवतं यांगिरः स्वत्धुवा  
सीद । भूर्भुवः स्वः श्रद्धर्मसं च दिशश्च मां च । त्रींश्च लोकान्संवत्सरं च । प्रजाप-  
तिस्त्वासादयतु । तथा देवतं यांगिरः स्वत्धुवासीद । ॐ कारं प्रथमतं तौ न्यसामि ।  
अग्निं द्वितीयतं तौ न्यसामि । नागान् तृतीयतं तौ न्यसामि । सोमं चतुर्थतं तौ न्यसा-  
मि । पितृन् पंचमतं तौ न्यसामि । प्रजापतिं षष्ठमतं तौ न्यसामि । वायुं सप्तमतं तौ  
न्यसामि । सूर्यां अष्टमतं तौ न्यसामि । विश्वां देवान्नवमतं तौ न्यसामि । उद्भूयंतं



सुस्परिपश्यंतो ज्योतिरत्तरं । देवं देवत्रासूर्यमगन्मज्ज्योतिरुत्तमं । उदुत्यं जातवेदं  
 संदेवं वंहंति केतवः । दृशे विश्वायसूर्ये । चित्रं देवानामुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुं  
 णस्याग्नेः । आप्राद्यावापृथिवी अंतरिक्षं सूर्ये आत्मा जगतः स्तस्थुषश्च । त्रिस्ताड  
 येत् । अद्य पूर्वोच्चरित एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्यातिथौ मम आत्मनः  
 श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं । श्रौतस्मार्तकर्मनुष्ठानसिद्ध्यर्थं यज्ञोपवीतधा  
 रणमहं करिष्ये । यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं पुरस्तात् । आयुष्यमग्र्यं  
 प्रतिमुंच शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः । दशगायत्रीं जपेत् ॥ ॥  
 ॥ ६१ ॥ अथ गोवे वत्यांचे प्रवर । भारद्वाज—आंगिरसवार्हस्पत्यभारद्वाजेति ।  
 जामदग्न्य व वत्स—भार्गवच्या वनाप्रवान और्वजामश्येति । काश्यप—काश्य-  
 पावत्सारनैध्रुवेति । आत्रे—आत्रेयार्चनानसश्यावास्येति । वत्सत्रिप्रवर—  
 भार्गवच्या वनामवानेति । कौशिक—वैश्वामित्राघमर्षणकौशिकेति । विष्णुवर्धन



व नितुन्दन—आंगिरसपौरुकुत्सत्रासदह्येति. वाशिष्ठ—वासिष्ठेन्द्रप्रमदाभर-  
द्वस्विति. बाभ्रव्य—विश्वामित्रअवदलवाभ्रव्येति. कौडिण्य—वाशिष्ठकौडिण्यमै-  
त्रावरुणेति. गार्ग्य—आंगिरससैन्यगार्ग्येति. शांडिल्य—शांडिलासितदैवलेति  
कपि—आंगिरसआमैह्यवौरुक्षेति ६२ अथरुद्रसूक्तप्रारंभः । श्रीगणेशायनमः  
रुद्रसूक्तप्रारंभः इमारुद्रायतवसैकपर्दिनैक्षयद्वीरायप्रभरामहेमतीः । यथाशमस  
द्विपदेचतुष्पदेविश्वंपुष्टंग्रामेअस्मिन्ननातुरंमृळानोरुद्रोतनोमयस्कृधिक्षयद्वीरा  
यनमसाविधेमतोयच्छंचयोश्चमनुरायेजेपितातदश्वामतवरुद्रप्रणीतिषु। अश्या  
मतेसुमतिदेवयज्ययाक्षयद्वीरस्यतवरुद्रमीदृः । सुस्त्रायन्निद्विशोअस्माकमाचरा  
रिष्टवीराजुह्वामतेहविः। त्वेषंवयंरुद्रयंजसाध्वंकुंकविमवसेनिव्हयामहे। आरेअ  
स्मद्वैव्यंहेळोअस्यतुसुमतिमिद्वयमस्यावृणीमहे। दिषोवराहमरुषंकपर्दिनैत्वेषं  
रूपंनमसानिव्हयामहे। हस्तेविभ्रद्वेषजावार्याणिशर्मवर्मच्छर्दिस्मभ्यंचंसत्।



रु०

५७

सू०

५७

२ इदं पित्रे मरुतामुच्यते वचः स्वादोः स्वादीयोरुद्रायुवर्धनं । रास्वाचनो अमृत-  
 मर्तृभोजनं तमेतो कायतनं यायमृळ । मानोमहांतमुतमानो अर्भकं मानु उक्षैतमु-  
 तमानं उक्षितं । मानोवधीः पितरं मोत मातरं प्रियामानस्तनवोरुद्ररीरिषः । मान-  
 स्तोकेतनयेमान आयौ मानो गोषु मानो अरिषु रीरिषः । वीरान्मानोरुद्रभामितोव-  
 धीर्हविष्मैतः सदमित्वाहवामहे । उपतेस्तोमान् शुवाड्वाकरं रास्वापितर्मरुतां सु-  
 म्नमस्मे । भद्राहितै सुमतिर्मृळयत्तमाथावयमवत्तैवृणीमहे । आरते गोध्रमुतपूरु-  
 ष्वग्रक्षयद्वोरसु म्नमस्मे तै अस्तु । मृळाचनो अधिचं ब्रूहि देवाधाचनः शर्मयच्छद्वि-  
 बर्होः । अवोचामनमो अस्मा अवस्यवः शृणोतु नो हवैरुद्रो मरुत्वान् । तनो मित्रोव-  
 रुणो मामहंतामदितिः सिंधुः पृथिवीउतद्यौः । ॥ इति रुद्रसूक्तं समाप्तं । शुभं भवतु  
 । ६३ । अथ गणपति सूक्तप्रारंभः । श्रीगणेशाय नमः । ॐ मू आतु न इन्द्रक्षुमंतो चि-  
 त्रं ग्राभं संगं माय । मद्वाहस्तीदक्षिणेन । विद्वाहित्वांतु विकूर्मितु विदेष्णं तु वीमघं ।



तुविमात्रमवोभिः । नृहत्वांशुरदेवानमर्तामोदित्संतं । भीमं नगांवारयन्ते । एतो-  
न्विद्रंस्तवामेशानं प्रस्वस्वराजं । नराधंसामधिषनः । प्रस्तौषदुपंगासिषच्छुव-  
त्सामगीयमानं । अभिराधसाजुगुर्त्तु । १ । आनोभरंदक्षिणेनाभिसुव्येन प्रमृश ।  
इंद्रमानोवसोर्निर्भीक । उपक्रमस्वाभरधृषताधृष्णोजनानां । अदाशृष्टरस्यवेदः  
इंद्रयउनुते अस्तिवाजोविप्रेभिः सन्तित्वः अस्माभिः सुतंसनुहि । सद्योजुवस्तेवा-  
जा अस्मभ्यं विश्वश्रद्धाः । वशैश्चमक्षुर्जरन्ते । इति गणपतिसूक्तं समाप्तं ॥

। ६४ । अथ लघुन्यासः । श्रीगणेशाय नमः । अथ लघुन्यास प्रारंभः । ॐ प्रजन-  
ने ब्रह्मा तिष्ठतु । पादयोर्विष्णुस्तिष्ठतु । हस्तयोर्हरस्तिष्ठतु । बाव्होरिंद्रस्तिष्ठतु ।  
जठरे अग्निस्तिष्ठतु । हृदये शिवस्तिष्ठतु । कंठे वसवस्तिष्ठतु । वक्त्रे मरुस्वतीतिष्ठतु ।  
नासिकयोर्वायुस्तिष्ठतु । नयनयोः सूर्या चंद्रमसौ तिष्ठेतां । कर्णयोरश्विनौ देवौ ति-  
ष्ठेतां । ललाटे रुद्रास्तिष्ठंतु । मूर्ध्यादित्यास्तिष्ठंतु । शिरसि महादेवस्तिष्ठतु । शि-



ल०  
५८

खायांचामुंडातिष्ठतु । पृष्ठेपिनाकीतिष्ठतु । पुरतःशूलीतिष्ठतु । पार्श्वयोःशिवाशं-  
करोतिष्ठेतां । सर्वतोवायुस्तिष्ठतु । ततोबहिःसर्वतोभिर्ज्वालामालापरिवृतस्ति०  
सर्वेष्वंगेषुसर्वादेवतायथायथास्थानानितिष्ठंतु । माश्रक्षंतु । यजमानश्रक्षंतु । अ-  
ग्निर्मवाचिश्रितः । वाहृदये । हृदयंमयि । अहममृतै । अमृतंब्रह्मणि । वायुर्मैप्राणे  
श्रितः । प्राणोहृदये । हृदयंमयि । अहममृतै । अमृतंब्रह्मणि । सूर्योमेचक्षुषिश्रितः  
चक्षुर्हृदये । हृदयंमयि । अहममृतै । अमृतंब्रह्मणि । चंद्रमामेमनसिश्रितः । मनोह  
दये । हृदयंमयि । अहममृतै । अमृतंब्रह्मणि । दिशोमेश्रोत्रैश्रिताः । श्रोत्रहृदये ।  
हृदयंमयि । अहममृतै । अमृतंब्रह्मणि । आपोमेरेतसिश्रिताः । रेतोहृदये । हृदयंमयि  
अहममृतै । अमृतंब्रह्मणि । पृथिवीमेशरीरोश्रिता । शरीरहृदये । हृदयंमयि । अह  
ममृतै । अमृतंब्रह्मणि । ओषधिवनस्पतयोमेलोमसुश्रिताः । लोमानिहृदये । हृद  
यंमयि । अहममृतै । अमृतंब्रह्मणि । इंद्रोमेबलैश्रितः । बलहृदये । हृदयंमयि । अ

न्या०

५८



हममृते । अमृतं ब्रह्मणि । पुर्जन्यो मे मुग्धा श्रितः । मुग्धा हृदये । हृदयं मयि । अहममृते ।  
अमृतं ब्रह्मणि । ईशानो मे मन्यो श्रितः । मन्युर्हृदये । हृदयं मयि । अहममृते । अमृतं ब्रह्मणि  
ह्मणि आत्मा मे आत्मनि श्रितः । आत्मा हृदये । हृदयं मयि । अहममृते । अमृतं ब्रह्मणि  
पुनर्मे आत्मा । पुनरायुरागात् । पुनः प्राणः पुनराकृतमागात् । वैश्वानरो रश्मिभि-  
र्वावृधानः । अंतर्स्तिष्ठत्वमृतस्य गोपाः । सर्वेष्वंगेषु सर्वा देवता यथा यथा स्थाना-  
निति ष्ठंतु । मा श्रक्षंतु । यजमान श्रक्षंतु । शुद्धस्फटिकसंकाशं त्रिनेत्रं पंचवक्त्रकं ।  
गंगाधरं दशभुजं सर्वाभरणभूषितं । नीलग्रीवं शशांकांकनागयज्ञोपवीतिनं । व्या-  
घ्रचर्मोत्तरीयं च वरेण्यमभयप्रदं । कमंडल्वक्षसूत्राभ्यामन्वितं शूलपाणिनं । ज्वलं-  
तं पिंगलजटाशिखामुद्योतकारिणम् । अमृतेनालुतं हृष्टमुमादेहार्धधारिणम् । दि-  
व्यसिंहासनासीनं दिव्यभोगसमन्वितम् । दिग्देवतासमायुक्तं सुरासुरनमस्कृत-  
म् । नित्यं च शाश्वतं शुद्धध्रुवमक्षरमव्ययम् । सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विश्वरूपि-



म०  
५९

न्या०

णम् । एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यक्ततो यजनमारभेत् । आराधितो मनुष्यैस्त्वत्सिद्धे  
देवा सुरादिभिः । आराधयामि भक्त्या त्वामांगृहाण महेश्वर । आत्वा वहंतु हरयः स  
चेतसः श्वेतैः रश्मैः सह केतुमद्विर्वाता जवैर्बलवद्विर्मनो जवैराया हि शीघ्रं मम हव्या-  
यशर्वोम् । स्वामिन् सर्वजगन्नाथ यावत्पूजा वसानकं । तावत्त्वं प्रीतिभावे न लिंगे-  
स्मिन्सन्निधो भव । शांतो भव । सुप्रसन्नो भव । वरदो भव । ॐ त्र्यंबकं यजामहे  
सुगंधिं पुष्टिवर्धनं । उर्वारुकमिव ब्रध्नामृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इति लघुन्यासः  
समाप्तः । ॥ ६५ ॥ अथ महान्यासप्रारंभः । श्रीगणेशाय नमः । हरि ॐम्  
अथातः पंचांगरुद्राणां न्यासपूर्वकं जपहोमार्चनविधिं व्याख्यास्यामः । ॐ यातैरु-  
द्रा शिवा तनू रघोरापां पकाशिनी । तया नस्तनुवा शंतमया गिरिशंताभिचाकशी-  
हि । शिखायै नमः ॐ अस्मिन्महत्पर्णवैतरिक्षे भवा अधि । तेषां सहस्रयोजने व-  
धन्वानि तन्मासि । शिरसे स्वाहा । ॐ सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा अधिभूम्यां । ते-

५९



षाः सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि । ललाटायनमः । ॐ हंसः शुचिषद्वसुरंतरि  
श्रसद्भोतावेदिषदतिथिर्दुरोणसत । नृषद्वरसद्वतसद्योमसद्वजागोजाक्रतजाअं  
द्विजाक्रतंवृहत । भूमध्यायनमः । ॐ न्यैवकं यजामहे सुगंधिपुष्टिवर्धनं । उर्वारु-  
कमिवधन्वानन्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । नेत्राभ्यांनमः । ॐ नमः सुत्याय च पश्या-  
य च । कर्णाभ्यांनमः । ॐ मानंस्तोकेतनयेमान् आयुषिमानो गोषुमानो अश्वेषुरी-  
रिषः । वीरान्मानोरुद्रभामितोवर्धाहविष्मंतोनमसाविधेमते । नासिकायै नमः ।  
ॐ अवन्त्यधनुस्त्वसहक्षशतेषुधे । निशीर्यै शल्यानां मुखां शिवोनः सुमनां भव ।  
मुखाय नमः । ॐ नीलग्रीवाः शितिकंठाः शर्वा अधःक्षमाचराः । तेषां सहस्रयोज-  
नेवधन्वानितन्मसि । कंठाय नमः । ॐ नीलग्रीवाः शितिकंठादिव रुद्रा उपश्रिताः  
तेषां सहस्रयोजनेवधन्वानितन्मसि । उपकंठाय नमः । ॐ नमस्ते अस्त्वायुधाया  
नां तताय धृष्णवे । उभाभ्यामुत ते नमो बाहुभ्यां तव धन्वने । बाहुभ्यां नमः । ॐ या



म०

६०

तैह्येतिमिदुष्टमहस्तेवभूवतेधनुः । तयास्मान्विश्वतस्त्वमयक्ष्मयापरिभुज । उप  
 बाहुभ्यांनमः । ॐ येतीर्थानिप्रचरंतिसृकावंतोनिषंगिणः । तेषांसहस्रयोजने  
 वधन्वानितन्मसि । हस्ताभ्यांनमः । ॐ सद्योजातंप्रपद्यामिसद्योजातायवैनमो  
 नमः । भवेभवेनातिभवेभवस्वमांभवोद्भवायनमः । अंगुष्ठाभ्यांनमः । वामदेवायन  
 मोज्येष्ठायनमः श्रेष्ठायनमोरुद्रायनमः कालायनमः कलविकरणायनमोबलवि  
 करणायनमोबलायनमोबलप्रमथायनमः सर्वभूतदमनायनमोमनोन्मनायनमः  
 तर्जनीभ्यांनमः । ॐ अघोरैभ्योथघोरैभ्योघोरघोरतरेभ्यः । सर्वेभ्यः सर्वशर्वेभ्यो  
 नमस्तेअस्तुरुद्ररूपेभ्यः । मध्यमाभ्यांनमः । ॐ तत्पुरुषायविद्महेमहादेवायधी  
 महि । तन्नोरुद्रःप्रचोदयात् । अनामिकाभ्यांनमः । ॐ ईशानःसर्वविद्यानामीश्व  
 रःसर्वभूतानांब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्माशिवोमैअस्तुसदाशिवोम् । कनि  
 ष्ठिकाभ्यांनमः । ॐ नमोवःकिरिकेभ्योदेवानांहृदयेभ्यः । हृदयाभ्यांनमः । ॐ न

न्या

६०



मौगणेभ्योगुणपतिभ्यश्च नमः । पृष्ठेनमः । नमो हिरण्यबाहवे सेनान्यै दिशां च  
पतये नमः । पार्श्वभ्यां नमः । ॐ विज्युधनुः कपर्दिनो विशल्यो बाणवा ॥ उत । अने  
शं नस्येष्व आभुरस्य निषंगधि । जठराय नमः । ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तता ग्रैभूत-  
स्य जातः पतिरेक आसीत् । सदाधार पृथिवीद्यामुते मां कस्मै देवाय हविषा विधेम  
नाभ्यै नमः । ॐ मीढुष्टमं शिवं तम शिवो नः सुमनां भव । परमेवृक्ष आयुधं निधाय  
कृत्तिं वसान् आचर पिनाकं विभ्रदा गहि । कट्यै नमः । ॐ ये भूतानां मधि पतयो वि-  
शिखासः कपर्दिनः । तेषां सहस्रयोजने वधन्वानि तन्मसि । गुह्याय नमः । सशि-  
रा जात वेदाः अक्षरं ब्रम्हं सामितं । वेदानां शिर उत्तमं । जात वेद से शिरं सामाता ।  
स्वयं ब्रम्ह भूर्भुवः सुवरोम् । जात वेद से सुनवाम सोमं मरातीय तो निदं हाति वेदः ।  
सनः पर्षदति दुर्गाणि विश्वानावेव सिधुं दुरिता त्यग्निः । तमग्नि वर्णां तपसा ज्वलन्ती-  
र रोचनीं कर्म फलेषु जुष्टां । दुर्गां देवी शरणं मंहं प्रपद्ये सुतरं सितरसे नमः । अग्ने-



म०

६१

त्वंपारयानव्यो अस्मान्स्वस्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वा । पृथ्वीबहुलानुर्वीभ  
 वातोकायतनयायशंयोः । विश्वानिनोदुर्गहाजातवेदःसिधुननावादुरितातिष-  
 र्षि । अग्नेअत्रिवन्नमसागृणानोस्माकंबोध्यवितातनूना । पृतनाजितसहमानमु-  
 ग्रमग्निहवेमपरमात्सधस्थात् । सनःपर्षदतिदुर्गाणिविश्वाक्षामहेवोअतिदुरि-  
 तात्यग्निः । अपानायनमः । ॐ मानोमहांतमुतमानोआर्भकमनुउक्षंतमुतमानं  
 उक्षितं । मानोवधीःपितरंमोतमातरंप्रियामानस्तनुवोरुद्ररीरिषः । ऊरुमध्या० ।  
 ॐ एषतेरुद्रभागस्तंजुषस्वतेनावसेनपरोमूजवतोतीह्यवततधन्वापिनाकह-  
 स्तःकृत्तिवासाः । जानुभ्यां० । ॐ सुसृष्टजित्सोमपाबाहुशर्ध्वध्वन्वाप्रतिहिता  
 भिरस्ता । बृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्राअपबाधमानः । जंघाभ्यांनमः ।  
 ॐ विश्वंभुतंभुवनंचित्रंबहुधाजातंजायमानंचयत् । सर्वोह्येषरुद्रस्तस्मैरुद्रायन-  
 मोअस्तु । गुल्फाभ्यां० । ॐ येपथांपथिरक्षयेलबृदायव्युधः । तेषासहस्रयो-

६१



ज॒ने॒व॒ध॒न्वा॑नि॒त॒न्म॒सि॑ । पा॒दा॒भ्यां॑ ० । ॐ अ॒ध्व॒वो॒च॒द॒धि॒व॒क्ता॒प्र॒थ॒मो॒दै॒व्यो॑भि॒षक्  
अ॒र्ही॑श्च॒स॒र्वा॑ज॒भ॒य॒न्त्स॒र्वा॑श्च॒या॒सु॒धा॒न्यः॑ । क॒व॒चा॒य॑ ० । ॐ न॒मो॒बि॒लि॒म॒नै॒च॒क॒व॒चि॑  
नै॒च । उ॒प॒क॒व॒चा॒य॒न॒मः॑ । ॐ न॒मो॒अ॒स्तु॒नी॒ल॒ग्री॒वा॒य॒स॒ह॒स्रा॒क्षाय॑मी॒दु॒षे॑ । अ॒थो॒ये॒अ॑  
स्य॒स॒त्वा॒नो॒हं॒ते॒भ्यो॑क॒रं॒न॒मः॑ । तृ॒ती॒य॒ने॒त्रा॒य॒न॒मः॑ । ॐ प्र॒मु॑च॒ध॒न्व॒न॒स्त्व॒मु॒भ॒यो॒रा॒  
त्रि॒यो॒ज्या॑ । या॒श्च॒ते॒ह॒स्त॒इ॒ष॒वः॒प॒रा॒ता॒भ॒ग॒वो॒व॒प॑ । अ॒स्त्रा॒य॒न॒मः॑ । ॐ य॒ए॒ता॒व॑त॒श्च॒  
भु॒या॑श्च॒दि॒शो॒रु॒द्रा॒वि॒त॒स्थि॒रे॑ । तेषा॑श्च॒स॒ह॒स्र॒यो॒ज॒ने॒व॒ध॒न्वा॑नि॒त॒न्म॒सि॑ । इति॑दि॒  
ग्ब॒न्धः॑ । ॐ न॒मो॒भ॒ग॒व॒ते॒रु॒द्रा॒ये॒ति॒न॒म॒स्का॒रं॒न्य॒से॒त् । ॐ मूर्ध्ने॑न॒मः॑ । ॐ न॒ना॒सि॒का॒  
यै॒न॒मः॑ । ॐ ल॒ला॒टा॒य॒न॒मः॑ । ॐ भ॒मु॒खा॒य॒न॒मः॑ । ॐ गं॒कं॒ठा॒य॒न॒मः॑ । ॐ व॒ह॒द॒या॒य॒  
न॒मः॑ । ॐ तें॒द॒क्षि॒ण॒ह॒स्ता॒य॒न॒मः॑ । ॐ रु॒वाम॒ह॒स्ता॒य॒न॒मः॑ । ॐ द्रा॒ना॒भ्यै॒न॒मः॑ । ॐ यं  
पा॒दा॒भ्यां॑न॒मः॑ । ॐ स॒द्यो॒जा॒तं॒प्र॒प॒द्या॒मि॒स॒द्यो॒जा॒ता॒य॒वै॒न॒मो॒न॒मः॑ । भ॒वे॒भ॒वे॒ना॒ति॒भ॒वे॒  
भ॒व॒स्व॒मां॒भ॒वो॒द्भ॒वा॒य॒न॒मः॑ । पा॒दा॒भ्यां॑ ० । ॐ वाम॒दे॒वा॒य॒न॒मो॒ज्ये॒ष्ठा॒य॒न॒मः॑ श्रे॒ष्ठा॒य॒न॒मः॑



मौरुद्रायनमः कालायनमः कलविकरणायनमो बलविकरणायनमो बलायनमो ब-  
लप्रमथनायनमः सर्वभूतदमनायनमो मनोन्मनायनमः । ऊरुमध्याय० । ॐ अ-  
घोरैभ्यो थघोरैभ्यो घोरघोरतरेभ्यः । सर्वैभ्यः सर्वशर्वैभ्यो नमस्ते अस्तुरुद्ररूपेभ्यः  
हृदयाय० । ॐ तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि । तन्नोरुद्रः प्रचोदयात् । मुखा-  
य० । ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानां ब्रह्माधिपतिर्ब्रह्मणोधिपतिर्ब्रह्मा-  
शिवो मे अस्तु सदा शिवो मे । ॐ शिरसे स्वाहा । ॐ हंसायनमः । ॐ परमहंसायन-  
मः । हंसहंसेतियो ब्रूयाच्च सो नाम सदा शिवः । एवं न्यासविधिं कृत्वा ततः संपुटमार-  
भेत् । ॐ त्रातारुमिद्रमवितारुमिद्र \* हवे हवे सुहव \* शूरुमिद्र । हुवेनुशक्रं पुरुहूता मि-  
द्र \* स्वस्ति नो मघवाधा त्विद्रः । ललाटस्थाने इन्द्रायनमः । ॐ त्वं नो अग्ने वरुणस्य  
विद्वान् देवस्य हे डो वयासि सीष्ठाः । यजिष्ठो वह्नितमः शोशुचानो विश्वा द्वे वा \* सिप्र-  
मुमुग्ध्यस्मत् । अग्नये नमः । ॐ सुगन्तुः पन्थाम भयंकृणोतु यस्मिन्नक्षत्रे यम एति रा-



जा । यस्मिन्नेनमभ्यर्षिचंतदेवास्तदस्यचित्रहविषायजाम । यमायनमः । ॐ अ  
सुन्वंतमयंजमानसिच्छस्तेनस्येत्यांतस्करस्यान्वेषि । अन्यमस्मदिच्छसातइ-  
त्यानमोदेविनिर्ऋतेतुभ्यमस्तु । निर्ऋतये० । ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणावंदमानस्त-  
दाशास्तेयजमानोहविभिः । अहेडमानोवरुणेहबोध्युरुशसमानआयुःप्रमोषीः  
वरुणायनमः । ॐ आनोनि युद्धिःश्रुतिनीभिरध्वसंहस्त्रिणीभिरुपयाहियज्ञं । वा  
योअस्मिन्हविषिमादयस्वयूयंपातःस्वस्तिभिसदानः । वायवेनमः । ॐ वयसो  
मव्रतेतवामनस्तनूषुविभ्रतः । प्रजावतोअशीमहि । सोमाय० । ॐ अस्मेरुद्रामे  
हनापर्वतासोवृत्रहत्येभरंहूतोसजोषाः । यःशसंतेस्तुवतेधायिपुज्वइंद्रज्येष्ठा-  
अस्माअवंतुदेवाः । आकाशायनः । ॐ तमीशानंजगतस्तस्थुषस्पतिंधियंजि-  
न्वसवसेहुमहेवयं । पूषानोयथावेदसामसंहृधेरक्षितापायुरदब्धःस्वस्तये । एका  
दशरुद्रे० । ॐ स्योनापृथिविभवानृक्षरानिवेशनीपस्थानःशर्मसप्रथाः । भूम्यैन



म०  
६३

मः। एतत्संपुटमिन्द्रादीन्दिक्षुविन्यस्यैवात्मनिरोद्गीकरणंकृत्वा। त्व\*स्थिगतैः पापैः  
प्रमुच्यते सर्वभूतेष्वपराजितो भवति। ततो यक्षराक्षसगंधर्वभूतप्रेतपिशाचयम-  
दृतशाकिनीडाकिनी सर्पश्वापदतस्कराद्युपद्रवाद्युपघाताः सर्वज्वलंतं पश्यंतु। मां  
\*रक्षंतु। यजमानं \*रक्षंतु। ॐ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यं विच्छिन्नं यज्ञ\*समि मंद-  
धातु। या इष्टा उ सो नि स्रु च श्र ताः सं द धा मि ह वि षा घृ ते न। गुह्याय नमः। ॐ अबो  
ध्याग्निः समिधा जनानां प्रति धेनु मि वा य ती मु षा सं। यवहा इव प्रवया मुज्जिह्वानाः  
प्रभानवः सि स्र ते ना क म च्छ। अग्नये नमः। ॐ मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वैश्वा-  
नरमृताय जातमग्निं। कवि\*संवाजु मतिं थि ज नाना मा स न्ना पा त्रै ज न यं त दे वाः। ह  
दयाय नमः। ॐ मर्माणि ते व मे भि श्छा द या मि सो म स्त्वा रा जा मृ ते ना भि वं स्तां। उरो  
र्वरियो वरि वस्ते अस्तु जयं तं त्वामनु म दं ति दे वाः। मुखाय०। ॐ जात वै दाय दि वा पा  
व को सिं। वैश्वानरो य दि वा वै द्यु तो सिं। शं प्र जा भ्यो य ज मा ना य लो कं। ऊर्जं पु ष्ठि द-

न्या०

६३



ददध्याववृत्स्व । शिरसे स्वाहा । ॐ ब्रह्मात्मन्वदंसृजत । तदकामयत । समात्म  
नापद्येयेति । आत्मन्नात्मनित्यामंत्रयत । तस्मै दशमं हूतः प्रत्यंशृणोत् । सदशं  
हूतो भवत् । दशं हूतो हवैनामैषः । तं वा एतं दशं हूतं संतं । दशं होतेत्याचक्षते पुरो  
क्षेण । पुरोक्षं प्रिया इव हि देवाः । आत्मन्निनात्मनित्यामंत्रयत । तस्मै सप्तमं हूतः प्रत्यं  
शृणोत् । सप्तं हूतो भवत् । सप्तं हूतो हवैनामैषः । तं वा एतं सप्तं हूतं संतं । सप्तं  
होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण । पुरोक्षं प्रिया इव हि देवाः । आत्मन्नात्मनित्यामंत्रयत । त-  
स्मै षष्ठं हूतः प्रत्यंशृणोत् । षष्ठं हूतो भवत् । षष्ठं हूतो हवैनामैषः । तं वा एतं षष्ठं हूतं सं-  
तं । षष्ठं होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण । पुरोक्षं प्रिया इव हि देवाः । आत्मन्नात्मनित्यामंत्रयत  
तस्मै पंचमं हूतः प्रत्यंशृणोत् । पंचं हूतो भवत् । पंचं हूतो हवैनामैषः । तं वा एतं  
पंचं हूतं संतं । पंचं होतेत्याचक्षते पुरोक्षेण । पुरोक्षं प्रिया इव हि देवाः । आत्मन्नात्म-  
नित्यामंत्रयत । तस्मै चतुर्थं हूतः प्रत्यंशृणोत् । स चतुर्थं हूतो भवत् । चतुर्थं हूतो हवै



म०  
६४

नामैषः । तं वा एतं च तु हृतं \*सर्तं । चतुहोतेत्याचक्षते पुरोक्षेण । पुरोक्षप्रिया इव हि दे-  
वाः । तमब्रवीत् । त्वं वै मे नेदिष्ठं \*हृतः प्रत्यश्रौषीः । त्वयै नानाख्यतारइति । तस्मान्नु-  
हैना \*श्चतुर्होतारइत्याचक्षते । तस्माच्छ्रुषुः पुत्राणां \*हृद्यतमः । नेदिष्ठो हृद्यतमः  
नेदिष्ठो ब्रह्मणो भवति । यएवं वेद । ॐ यज्ञाग्रतो दूरमुदैतु दैवं तदु सुप्तस्य तथैवेति ।  
दूरं गमं ज्योतिषा ज्योतिरेकं तन्मे मनः । शिवसंकल्पमस्तु । येन कर्माण्यपसो मनीषि-  
णो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीराः । यदपूर्वयक्षममंतः प्रजानां तन्मे मनः शिवसं० । यत्प्र-  
ज्ञानमुत्तचेतो धृतिश्च यज्योतिरंतरमृतं प्रजासु । यस्मान्न ऋते किंचन कर्म क्रियते त-  
न्मे मनः शिवसंक० । येनेदं भूतं भुवनं भविष्यत्परिगृहीतममृतं न सर्वं । येन यज्ञस्त्रा-  
यते सप्तहोता तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु । यस्मिन्नृचसामयजूंषियस्मिन्प्राति-  
ष्ठितारशनाभा विवाराः । यस्मिंश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां तन्मे मनः शिवसंकल्पम-  
स्तु । सुषारथिरश्वानिवयं मनुष्यान्नेनीयते भीशुं भिर्वाजिन इव । हत्प्रतिष्ठं यदाजि-

न्या

६४



रंयविष्ठंतन्मेमनःशिवसंकल्पमस्तु । हृदयायनमः । ॐ सहस्रशीर्षापुरुषः । स-  
हस्राक्षःसहस्रपात् । सभूमिंविश्वतोवृत्वा । अत्यतिष्ठदशांगुलं । पुरुषएवेद\*० ।  
यत्रपूर्वसाध्याःसंतिदेवाः । शिरसेस्वाहा । अद्भ्यःसंभूतःपृथिव्यैरसाञ्च । विश्व-  
कर्मणःसमैवर्तताधि । तस्यत्वष्टाविदधद्रूपमेति । तत्पुरुषस्यविश्वमाजानमग्रे ।  
वेदाहमेतंपुरुषमहातं । आदित्यवर्णेतमसःपरस्तात् । तमेवंविद्वानमृतइहभव-  
ति । नान्यःपंथाविद्यतेयनाय । प्रजापतिश्चरतिगर्भेअंतः । अजायमानोबहुधा-  
विजायते । तस्यधीराःपरिजानंतियोनिं । मरिचीनांपदमिच्छंतिवेधसः । योदेवे-  
भ्यआतपति । योदेवानांपुरोहितः । पूर्वोयोदेवेभ्योजातः । नमोरुचायब्राह्मणे । रु-  
चंब्राह्मंजनयंतः । देवाअग्रेतदब्रुवन् । यस्त्वैवंब्राम्हणोविद्यात् । तस्यदेवाअस-  
न्वशे । ऋषीश्चतेलक्ष्मीश्चपत्न्यौ । अहोरात्रेपार्श्वे । नक्षत्राणिरूपं । अश्विनौव्यात्तं  
इष्टमनिषाण । अमुमनिषाण । सर्वमनिषाण । शिखायैवषट् । ॐ आशुःशिशोः



नोवृषभोनयुधमोघनाघनःक्षोभणश्चर्षणीनां । संक्रंदनोनिमिषएकवीरःशत\*से  
 नाअजयत्साकमिंद्रःसंक्रंदतेनानिमिषेणजिष्णुनायुत्कारेणदुश्चवनेनधृष्णुना ।  
 तदिंद्रेणजततत्सहध्वंयुधोनरइषुहस्तेनवृष्णां । सइषुहस्तैःसनिषंगिभिर्वशीस  
 स\*स्रष्टासयुधइंद्रोऽगुणेन । स\*सृष्टजित्सोमपाबाहूशूर्यध्वधन्वाप्रतिहिताभि-  
 ताबृहस्पतेपरिदीयारथेनरक्षोहामित्राःअपबाधमानः । प्रभंजन्त्सेनाःप्रमृणोयु-  
 धाजयन्नस्माकमेध्यवितारथानां । गोत्रभिर्दंगोविंदवज्रबाहुंजयंतमज्मप्रमृणंत  
 मोजसां । इम\*संजाताअनुवीरयध्वमिंद्रसखायोनुस\*रभध्वं । बलविज्ञायस्थ-  
 विरःप्रवीरःसहस्वान्वाजीसहमानउग्रः । अभिवीरोअभिसत्वासहोजाजैत्रमिंद्रर  
 थमातिष्ठगोवित् । अभिगोत्राणिसहसागाहमानोदयोवीरःशतमैन्युरिंद्रः । दुश्चय  
 वनःपृतनाषाडयुधोस्माक\*सेनाअवतुप्रयुत्सु । इंद्रआसानेताबृहस्पतिर्दक्षिणा  
 यज्ञःपुरएतुसोमः । देवसेनानामभिभंजतीनांजयंतीनामरुतौयंत्वग्रं । इंद्रस्यवृष्णो



वरुणस्यराज्ञादित्यानांमरुताश्शर्ध्वंउग्रं । महामनसांभुवनच्यवानांघोषोदेवा  
नांजयतामुदस्थान् । अस्माकमिन्द्रःसमृतेषुध्वजेष्वस्माकंयाइषवस्ताजयंतु ।  
अस्माकंवीराउत्तरेभवंत्वस्मानुदेवाअवताहवेषु । उद्धर्षयमघवन्नायुधान्युत्सत्वं-  
नांमामकानांमहाशसि । उद्धृत्रहन्वाजिनांवाजिनांन्युद्रथानांजयतामेतुघोषः । उ-  
पप्रेतजयतानरःस्थिरावःसंतुबाहवः । इंद्रोवःशर्मयच्छत्वनाधृष्यायथासंथ । अ-  
वसृष्टापरापतुशरंव्येब्रह्मसशितागच्छामित्रान्प्रविशमैषांकंचनोच्छिषः । ममी-  
णितेवमीभिश्छादयामिसोमस्त्वाराजामृतैनाभिवस्तां । उरोर्वरीयोवरिवस्तेअ-  
स्तुजयंतंत्वामनुमदंतुदेवाः । यत्रवाणाःसंपतंतिकुमाराविशिखाइव । इंद्रो नस्त-  
त्रवृत्रहाविश्वाहाशर्मयच्छतु । कवचायहूं । ॐ त्वमग्नेरुद्रोअसुरोमहेदिवः । त्व-  
शर्ध्वोमारुतंपृक्षइशिषे । त्वंवातैररुणैर्यासिशंगयःत्वंपूषाविधतःपांसिनुत्मना ।  
देवादेवेषुश्रयध्वं । प्रथमाद्वितीयेषुश्रयध्वं । द्वितीयास्तृतीयेषुश्रयध्वं । तृतीयाश्च



म०  
६६

तुर्थेषुश्रयध्वं । चतुर्थाःपंचमेषुश्रयध्वं । पंचमाःषष्ठेषुश्रयध्वं । षष्ठाःसप्तमेषुश्रय  
ध्वं । सप्तमाअष्टमेषुश्रयध्वं । अष्टमानवमेषुश्रयध्वं । नवमादशमेषुश्रयध्वं ।  
दशमाएकादशेषुश्रयध्वं । एकादशाद्वादशेषुश्रयध्वं । द्वादशास्त्रयोदशेषुश्रय-  
ध्वं । त्रयोदशाश्चतुर्दशेषुश्रयध्वं । चतुर्दशाःपंचदशेषुश्रयध्वं । पंचदशाःषोडशे-  
षुश्रयध्वं । षोडशाःसप्तदशेषुश्रयध्वं । सप्तदशाअष्टादशेषुश्रयध्वं । अष्टादशा  
एकान्नविंशेषुश्रयध्वं । एकान्नविंशाविंशेषुश्रयध्वं । विंशाएकविंशेषुश्रय-  
ध्वं । एकविंशाद्वाविंशेषुश्रयध्वं । द्वाविंशास्त्रयोविंशेषुश्रयध्वं । त्रयोविं-  
शाश्चतुर्विंशेषुश्रयध्वं । चतुर्विंशाःपंचविंशेषुश्रयध्वं । पंचविंशाःषड्विंशे-  
षुश्रयध्वं । षड्विंशाःसप्तविंशेषुश्रयध्वं । सप्तविंशाअष्टाविंशेषुश्रयध्वं । अ-  
ष्टाविंशाएकान्नत्रिंशेषुश्रयध्वं । एकान्नत्रिंशास्त्रिंशेषुश्रयध्वं । त्रिंशाएक-  
त्रिंशेषुश्रयध्वं । एकत्रिंशाद्वात्रिंशेषुश्रयध्वं । द्वात्रिंशास्त्रयस्त्रिंशेषुश्रयध्वं ।

न्या०

६६



देवास्त्रिरेकादशास्त्रिंशयस्त्रिंशः । उत्तरेभवत । उत्तरवर्त्मान् उत्तरसत्त्वानः ।  
 यत्कामइदं जुहोमि । तन्मे समृध्यतां । वयस्स्यामपतयोरयीणां । ॐ भूर्भुवःस्वः  
 स्वाहा अस्त्राय फट् । ॐ हिरण्यगर्भः समवर्तताग्रे भूरस्य जातापतिरेक आसीत् ।  
 सदाधारपृथिवीं चामुते मां कस्मै देवाय हविषा विधेम । यः प्राणतो निमिषतो मां हि-  
 त्वैक इन्द्राज्जाजगंतो बभूव । य ईश अस्य द्विपदश्चतुष्पदः कस्मै देवाय हविषा विधे-  
 म । ॐ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्विसीमतः सुरुचो वेन आवः । स बुध्निया उपमा-  
 अस्य विष्ठाः स तश्च योनिमसं तश्च विवः । महीद्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षतां ।  
 पिपृतां नो भरिं मभिः । उपश्वासय पृथिवीमुतद्यां पुरुत्राते मनुतां विष्ठितं जगत् । सं-  
 दुंदुभे स जरिर्द्रेण देवैर्दूराद्वीयो अपसेधु शत्रून् । अग्नेन य सुपथाराये अस्मान् वि-  
 श्वा नि देव वयुना नि विद्वान् । युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो भूर्यिष्ठांते नमोऽर्कि विधेम ।  
 याते अग्रे यज्ञियात नूस्तये ह्यारोहात्मात्मानं । अच्छावसूनि कृष्वन्नस्मेन यां पुरुणि



म०  
६७

यज्ञोभूत्वायज्ञमासीदस्वांयोनिं । जातवेदोभुवआजायमानःसक्षयएहि । इमंय-  
मप्रस्तुरमाहिसीदांगिरोभिःपितृभिःसंविदानः । आत्वामंत्राःकविशस्तावंहंत्वे-  
नाराजन्हविषामादयस्व । उरसाशिरसादृष्ट्यावचसामनसातथा॥ पद्भ्यांकराभ्यां  
जानुभ्यांप्रणामोष्टांगउच्यते । प्रजननेब्रह्मातिष्ठतु । पादयोर्विष्णुस्ति० । हस्त-  
योर्हरस्ति० । बाह्वोरिंद्रस्ति० जठरेअग्निस्ति० । हृदयेशिवस्ति० । कंठेवसवस्ति  
ष्ठंतु । वक्त्रेसरस्वतीति० नासिकयोर्वायुस्ति० । नयनयोःसूर्याचंद्रमसौति० । कर्ण-  
योरश्विनौदेवौति० । ललाटेरुद्रास्ति० । मूर्ध्यादित्यास्ति० । शिरसिमहादेवस्ति०  
शिखायांचामुंडातिष्ठतु । पृष्ठेपिनाकीतिष्ठतु । पुरतःशूलीतिष्ठतु । पार्श्वयोःशिवाशं-  
करोतिप्रेतां । सर्वतोवायुस्तिष्ठतु । ततोर्बाहिःसर्वतोभिर्ज्वालामालापरिवृतस्ति०  
सर्वेष्वंगेषुसर्वादेवतायथायथास्थानानितिष्ठंतु । माश्रक्षंतु । यजमानश्रक्षंतु । अ-  
ग्निर्मेवाचिश्रितः । वाहृदये । हृदयंमयि । अहममृतं । अमृतं ब्रह्मणि । वायुर्मेप्राणे

न्या०

६७



श्रितः । प्राणो हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः ।  
चक्षुर्हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । चंद्रमा मे मनसि श्रितः । मनो हृदये ।  
हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । दिशो मे श्रोत्रे श्रिताः । श्रोत्रं हृदये ।  
हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । आपो मे रेतसि श्रिताः । रेतो हृदये । हृदयं मयि ।  
अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । पृथिवी मे शरीरे श्रिताः । शरीरं हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै ।  
अमृतं ब्रह्मणि । ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः । लोमानि हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै ।  
अमृतं ब्रह्मणि । इंद्रो मे बलैः श्रितः । बलं हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि ।  
पुर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः । मूर्धा हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । ईशानो मे मन्यौ श्रितः ।  
मन्युर्हृदये । हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । आत्मा मे आत्मनि श्रितः । आत्मा हृदये ।  
हृदयं मयि । अहममृतै । अमृतं ब्रह्मणि । पुनर्म आत्मा । पुनरायुरागात् । पुनः प्राणः पुनराकृतमागात् ।  
वैश्वानरो रश्मिभिः ।



म०

६८

र्वावृध्वानः । अंतस्तिष्ठत्वमृतस्यगोपाः । सर्वेष्वंगेषुसर्वादेवतायथायथास्थाना-  
 नितिष्ठंतु । माश्रक्षंतु । यजमानश्रक्षंतु । शुद्धस्फटिकसंकाशं त्रिनेत्रं पंचवक्त्रकं  
 गंगाधरं दशभुजं सर्वाभरणभूषितं । नीलग्रीवं शशांकांकनागयज्ञोपवीतिनं । व्या-  
 घ्रचर्मोत्तरीयंचवरेण्यमभयप्रदं । कमंडल्वक्षसूत्राभ्यामन्वितं शूलपाणिनं । ज्वलं  
 तं पिंगलजटाशिखामुद्योतकारिणम् । अमृतेनाप्लुतं हृष्टमुमादेहार्धधारिणम् । दि-  
 व्यसिंहासनासीनं दिव्यभोगसमन्वितम् । दिग्देवतासमायुक्तं सुरासुरनमस्कृत-  
 म् । नित्यंचशाश्वतं शुद्धं ध्रुवमक्षरमव्ययम् । सर्वव्यापिनमीशानं रुद्रं वै विश्वरूपि-  
 णम् । एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यक्ततो यजनमारभेत् । आराधितो मनुष्यैस्त्वश्रितै-  
 र्देवासुरादिभिः । आराधयामि भक्त्या त्वामांगृहाण महेश्वर । आत्वा वहंतु हरयः स-  
 चैतसः श्वेतैः रश्मैः सह केतुमद्भिर्वाताजवैर्बलवद्भिर्मनोजवैरायाहिशीघ्रं मम हव्या-  
 यशर्वोम् । स्वामिन् सर्वजगन्नाथयाषत्पूजावसानकं । तावत्त्वं प्रीतिभावेन लिंगे-

न्या ०

६८



स्मिन्सन्निधो भव । त्र्यंबकं यजामहे ० इत्यावाहनं । सद्योजातं प्रपद्यामि । आसनं ०  
सद्योजाताय वै नमो नमः । पाद्यं ० । भवे भवे नाति भवे भवस्व मां । अर्घ्यं । भवोद्भवा-  
याय नमः । आचमनं । वामदेवाय ० । पंचामृतस्नानं । आपो हि ष्ठेति तृचेन शु-  
द्धोदकस्नानं । भवं देवं तर्पयामि । शर्वदेवं ० रुद्रं देवं ० उग्रं देवं ० महान्तं देवं ० भी-  
मं देवं ० ईशानं देवं ० भवस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि । शर्वस्य देवस्य पत्नीं तर्पयामि । पू-  
र्ववत् ८ वामदेवाय नमः वस्त्रं । ज्येष्ठाय ० गंधं ० श्रेष्ठाय ० अक्षतान ० रुद्राय ० बि-  
ल्वपत्रं ० कालाय नमः ० पुष्पं ० कलविकरणाय ० धूपं ० बलविकरणाय ० दीपं ० ब-  
लाय ० नैवेद्यं ० बलप्रमथना ० तांबूलं सर्वभूतदमनाय नमः ० दक्षिणां ० मनोन्म-  
नाय नमः ० नीराजनं ० अघोरेभ्यो ० मंत्रपुष्पं ० तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीम-  
हि । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् । इत्येकादशवारं रुद्रगायत्रीं जपेत् । इति महान्यासः स ०  
६६ अथ श्राद्धपद्धतिः प्रारंभः । श्रीगणेशाय नमः । आचम्य पवित्रपाणिः पवित्रं



तः परिवाजमासंतेपितैषां प्रत्नो अभिरक्षति ब्रतं । महः समुद्रं वरुणस्तिरोद्धेधीरा  
इच्छेकुर्धरुणेष्वारभं । ऊर्ध्वकेशी विरूपाक्षी मांसशोणितभोजने । तिष्ठ देवी शिखा  
वद्धे चामुं देह्यपराजिते । अपक्रामंतु भूतानी पिशाचा सर्वतो दिशं । सर्वेषामविरो-  
धेन श्राकर्मसमारभे । शिखां बध्वा । प्राणानायम्य । शिखायज्ञोपवीतहस्तकटि-  
ष्वासनेषु दर्भधारणं कुर्यात् । पितृदेवताभ्यो नमः । निहन्मि सर्वे यदमेध्यवद्भवेद्ध-  
ताश्च सर्वे असुरदानवामया । रक्षांसि यक्षाश्च पिशाचगुह्यकाहतामयायातु धाना-  
श्च सर्वे । पूर्वे कुशयवान्क्षिपेत् । अपसव्यं । तिलारक्षं त्वसुरान्दभारक्षं तुराक्षसां  
न । पंक्तिवैश्वोत्रियोरक्षेदतिथिः सर्वरक्षकः । सुरक्षकः । दक्षिणे कुशतिलान्क्षिपे  
त् । सव्यं । अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थांगतोपि वा । यः स्मरेत्पुंडरीकाक्षं स बाह्या  
भ्यंतरः शुचिः । सर्वशुचिः । आत्मानं मार्जयेत् । अपसव्यं । श्राद्धभूमौ गयां ध्या-  
त्वा ध्यात्वा देवं गदाधरम् । वस्वार्दींश्च पितृन् ध्यात्वा ततः श्राद्धं प्रवर्तते । प्रवर्तय ।



उदीरतामवरुत्परांसुउन्मध्यमाःपितरसोम्यासः । असुंयईयुरवृकाऋतज्ञास्ते  
नोवंतुपितरोहवेषु । श्राद्धकालेआगच्छंतु । पित्रादिसर्वेपितरः । सव्येनविश्वेदे  
वैःसह । विष्णवेनमः । विष्णोर्विष्णुःश्रीमद्भगवतो०श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफल  
प्राप्त्यर्थ । धूरिलोचनसंज्ञकानांविश्वेषांदेवानां । अपसव्यं । अस्मत्पितृपिताम-  
हप्रपितामहानांअमुकशर्मणांगोत्राणांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणांमातृपितामहि-  
प्रपितामहीनांशर्मणांगोत्राणांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणांसापत्नमातुःदायाःगो-  
त्रायाःवसुरूपायाःमातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहानांशर्मणांगोत्राणां  
वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणांमातामहीमातुःपितामहीमातुःप्रपितामहीनांशर्मणांगो  
त्राणांवसुरुद्रादित्यस्वरूपाणांपत्न्याःदायाःगोत्रायाःवसुरूपायाःपुत्रस्यशर्मणः  
गोत्रस्यसपत्निकस्यवसुरूपस्यदुहितुःदायाःगोत्रायाःसभर्तृकायाःवसुरूपायाः  
पितृव्यस्यशर्मणःगोत्रस्यसपत्निकस्यससुतस्यवसुरूपस्यमातुलस्यशर्मणःगो



श्रा ०  
७०

प ०

वस्यसपत्निकस्यससुतस्यवसुरूपस्यभ्रातुः शर्मणः गोत्रस्यसपत्निकस्यससुत  
स्यवसुरूपस्यपितृभगिन्याःदायाःगोत्रायाःसभर्तृकायाःससुतायाःवसूरू०मा-  
तृभगिन्याःदायाःगोत्रायाःसभर्तृकायाःससुतायाःवसूरूपा०आत्मभगिन्याः  
दायाःगोत्रा०सभर्तृका०ससुता०वसूरू०श्वशुरस्यशर्मणःगोत्रस्यसप-  
त्निकस्यससुतस्यवसुरूपस्यअस्मत्गुरौःशर्मणःगोत्रस्यसपत्निकस्यससुतस्य  
वसुरूपस्यशिष्यस्यशर्मणःगोत्रस्यसपत्निकस्यससुतस्यवसुरूपस्यआप्तस्यए  
तेषांश्रेयोर्थमोक्षार्थतृप्त्यर्थदेशकालाद्यनुसारतःसदैवंसाग्नौकरणंसपिंडंपार्वणै-  
कोद्दिष्टेनविधिनाअन्नेनहविषासद्यःकरिष्ये । ताम्रपात्रेयबोदकं । रजतपात्रेति  
लोदकंपूरयित्वा । तदंगत्वेनगृहभांडादिशुद्ध्यर्थयवतिलोदकाभिमंत्रणंप्रायश्चि  
त्तसूक्तजपंचकरिष्ये । इमंमैगंगेयमुनेसरस्वतिशुतुद्रिस्तोमंसचतापरुष्णिग्या  
असिक्रियामरुद्धधेवितस्तयार्जीकीयेशृणुह्यासुषोमया । गंधद्वारांदुराधर्षानित्य

७०



पुष्टांकरीषिणी । ईश्वरी\*सर्वभूतानांतामिहोपवृहयेश्रियं । गंधंक्षिप्वा । शरासः  
कुशरासोदभासःसैर्याउतामौजाअदृष्टवैरिणाःसर्वसाकंन्यालिप्सत । कुशान्क्षि-  
प्वा । यवोसिधान्यराजोवावारुणोमधुसंयुतः । निर्णोदःसर्वपापानांपवित्रमृषिभिः  
स्मृतम् । इतियवान् । तिलोसिसोमदैवत्योगोसवेदेवनिर्मितः । प्रत्नवद्भिःप्रत्नःस्व  
धयापितृनिमान्लोकान्प्रीणयाहिनःस्वधानमःइतितिलान् । यवोदकदेवताभ्यः  
इदंगंधतुलसीपत्रंसर्वेउपचाराःयवैःसफलैःसहिरण्यैःसंपूर्णाःसंतु । तिलोदकदेव  
ताभ्यःइदंगंधतुलसीपत्रंसर्वेउपचाराःतिलैःसफलैःसहिरण्यैःसंपूर्णासंतु । कुष्मां  
डमंत्राःपुरुषसूक्तंचजपित्वा । शुचीं वोह्व्यामरुतःशुचीं ना\*शुचिं\*हि नोमध्वर-  
\*शुचिं\*भ्यःऋतेन सत्यमृतसाप आयन् शुचिं जन्मानःशुचंयःपावकाःअग्निःशुचिं  
व्रततमःशुचिर्विप्रःशुचिःकविःशुचीरोचत आहुतः । उदग्नेशुचयस्तव शुक्राभा-  
जंत ईरते । तव ज्योतीं\*प्यर्चयः । अपवित्रःपवित्रोवा सर्वावस्थांगतोपिवा । यस्म



श्रा०

७१

रेत्पुंडरीकाक्षंसबाह्याभ्यंतरःशुचिः । सर्वशुचिः । इतिआत्मानं प्रोक्ष्य । यद्देवादे  
 वहेळनं देवासश्चकृतमाव्रयं । आदित्यास्तस्मान्मामुंचतर्तस्यर्तेनमामित । देवा  
 जीवनकाम्यायद्वाचानृतमूदिम । तस्मान्नद्रुहमुंचतविश्वेदेवाःसजोषसः । ऋते-  
 नद्यावापृथिवीऋतेनत्वस्सरस्वति । कृतान्नःपाह्येनसोयत्किंचानृतमूदिम । त-  
 त्सवितुर्वरेण्यंभर्गोदेवस्यधीमहि । धियो यो नःप्रचोदयात् । गायत्र्याश्राद्धपाकादी-  
 नांपवित्रतास्तु । सर्वपाकाःशुचयोभवंतु । पाकप्रोक्षणंविधिवदस्तु । अस्तुविधि-  
 वत् । हस्तेकुशान्नाहिरण्यंचगृहीत्वा । समस्तसंपत्समवाप्तिहेतवःसमुत्थिताप-  
 त्कुलधूमकेतवः । अपारसंसारसमुद्रसेतवःपुनंतुमांब्राह्मणपादपांसवः । आपद्ध-  
 नध्वांतसहस्रभानवःसमीहितार्थार्पणकामधेनवः । समस्ततीर्थंबुपवित्रमूर्तयो  
 रक्षंतुमांब्राह्मणपादपांसवः । विप्रौघदर्शनात्क्षिप्रक्षीयंतेपापराशयः । वंदनान्मंग-  
 लावाप्तिरर्चनादच्युतंपदं । आधिव्याधिहरंनृणांमृत्युदारिद्र्यनाशनं । श्रीपुष्टि-

प०

७१



कीर्तिदं वंदे विप्रश्रीपादपंकजं । यावन्ती वै देवतास्ताः सर्वा विदुर्विदि ब्राम्हणे वसन्ति  
तस्माद्ब्राम्हणेभ्यो वेदविज्ञो दिवे दिवे नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तये देताः । द्वौ नम-  
स्कारौ कृ० । अपसव्यं । अक्रोधनैः शौचपरैः सततं ब्रह्मचारिभिः । भवितव्यं भव-  
द्भिश्च मया च श्राद्धकारिणा । अद्य तिथौ मम पितृनुद्दिश्य कन्यागते सवितरि सकृन्म-  
हालया परपक्षिकं श्राद्धं कर्तुं ममाधिकारसंपदस्त्विति भवन्तो ब्रुवंतु । अस्तु श्राद्धाधि-  
कारसंपत् । सव्यं । कालस्य मुख्यकालोस्त्विति भवन्तो ब्रुवंतु । कालस्य मुख्यका-  
लोस्तु । नमो देवेभ्यः । प्राचीनावीती । स्वधा पितृभ्यः । सव्यं । देवस्थानेक्षणं द-  
त्वा भवद्भिः प्रसादः कर्तव्यः । सुकर्तव्यः । अपसव्यं । पितृपितामहप्रपितामह-  
स्थानेक्षणं दत्वा भवद्भिः प्रसादः कर्तव्यः । मातृपितामहीप्रपितामहीस्थाः साप-  
त्नमातृस्थाः मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहस्थाः मातामहीमातुः पिता-  
महीमातुः प्रपितामहीस्थाः पत्नीस्थाः सुतस्थाः दुहितस्थाः पितृव्यसपत्निकः ।



श्रा०  
७२

मातुळसपत्निसूतभ्रातुसपत्निकससुतस्था० पितृभगिनिसभर्तृकससुतमातृभ-  
गिनीसभर्तृकससुतआत्मभगिनिसभर्तृकससुतश्वशुरसपत्निकससुतगुरुसप-  
त्निकससुतशिष्यसपत्निकससुतआप्तस्था० सुकर्तव्यः सव्यं सर्वेषां स्वागतं । सु-  
स्वा० । देवार्थं गोमयेन उत्तरे चतुरस्रं मंडलं कृत्वा । अपसव्यं । पित्रार्थं दक्षिणे व-  
र्तुलाकारं मंडलं कुर्यात् । सव्यं । धूरिलोचनसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां पाद्यस्थाने इ-  
दमासनं । पाद्यासनाय नमः । इदं गंधतुलसीपत्रं सर्वे उपचाराः यवैः संपूर्णाः संतु ।  
अपसव्यं । देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगीभ्य एव च । नमः स्वाहा वै स्वधायै नित्य-  
मेव नमो नमो नित्यमेव नमो नमः । अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां मातृपिताम-  
हिप्रपितामहीनां सापत्नमातुः मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहानां माता-  
महीमातुः पितामहीमातुः प्रपितामहीनां अन्येषां नानाशर्माणानां गोत्राणां व-  
सुरूपाणां इदं पाद्यासनं । पाद्यासनाय नमः । इदं गंधतुलसीपत्रं भृंगिराजपत्रं च

प०

७२

Foundation



सर्वे उपचाराः तिलैः संपूर्णाः संतु । सव्यं । देवाः रत्नागतं । सुस्वागतं । देवाः अत्र न-  
मः । गंधं ० यवाक्षतपुष्पं नमः सर्वे उपचाराः यवैः संपूर्णाः संतुः । नमोस्त्वनंताय स-  
हस्रमूर्तये सहस्रपादाक्षिशिरोरुवाहवे । सहस्रनाम्ने पुरुषाय शाश्वते सहस्रकोटीयु-  
गधारिणे नमः । धूरिलोचनसंज्ञकाः विश्वे देवाः भूर्भुवः सुवः इदं वः पाद्यं । सुपाद्यं शन्नो  
देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्त्रवन्तु नः ॥ पितृपितामहप्रपितामहः स्वा-  
गतं ० । सुस्वागतं । अपस ० । पितृपितामहप्रपितामहाः अत्र नमः गंधं ० तिलाक्षता  
पुष्पं ० सर्वे उपचाराः तिलैः संपूर्णाः संतु । इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्यये पूर्वा सोय उ-  
परास ईत्युः । ये पार्थिवेरजस्यानिषत्तायेवानूनः सुवृजिना सुविक्षु । अस्मत्पितृपि-  
तामहप्रपितामहाः शर्मणः गोत्राः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः भूर्भुवः सुवः इदं वः पाद्यं ।  
सुपाद्यं । शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु पीतये । शंयोरभिस्त्रवन्तु नः । एवं पित्रादि-  
सर्वे पितरः । सव्यं । ततः स्वपादौ प्रक्षाल्य पवित्रे विसृज्य । आचम्य पुनः । पवित्रे



श्रा०  
७३

घृत्वा । देवाः समाध्वं । सुसमास्महे । अपसव्यं । पितृपितामहप्रपितामहाः । समा  
ध्वं । सुसमास्महे । मातृपितामहिप्रपितामहाः । समाध्वं । सुसमास्महे । एवं संबो  
धनांतं सर्वं । सव्यं । उपक्रांतं कन्यागते सवितरिसकृन्महालयापरपक्षिकश्राद्धा-  
रूयं० । कुरुष्व । अपसव्यं । श्राद्धस्य कर्मणः सिद्धिरस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु । अस्तु श्रा  
द्धस्य कर्मणः सिद्धिः । सव्यं । विश्वेषां देवा० श्राद्धस्य कर्मणः सिद्धिरस्त्विति भवंतो  
ब्रुवंतु । अस्तु श्राद्धस्य कर्मणः सिद्धिः । आगच्छंतु महाभागा विश्वे देवामहाबलाः  
ये अत्र विहिता श्राद्धे सावधाना भवंतु ते । भवामः । धूरिलोचनसंज्ञकानां विश्वेषां दे  
वानां ब्रह्मणे इदमासनं । स्वासनं । अत्रास्यतां धर्मोसि । अत्रास्यामः । कन्यागते स  
वितरिसकृन्महालयापरपक्षि० । श्राद्धदेवेक्षणः क्रियतां । तथा । प्राप्तोतु भवान् ।  
प्राप्तवानि । अर्घ्यमासाद्य देवाग्रे प्रागग्रौ कुशौ स्थाप्य । तयोरुपरि अर्घ्यपात्रे संनि  
धाय । जलेन प्रोक्ष्य । उत्ताने कृत्य द्वौ द्वौ कुशौ निधाय जलं पूरयित्वा यवान् वामह-



स्ते गृहीत्वा । धूरिलोचनसंज्ञकान् विश्वान् देवान् भवत्सु यथायथं आवाहयिष्ये । आ  
वाहय । विश्वे देवासु आगतः शृणुताम इमं हवै एदं बर्हिर्निषीदत । विश्वान् देवान्  
आवाहयामि । आवाहया विश्वे देवाः शृणुते मं हवै मे ये अंतरिक्षे य उपपद्य विष्टाये अग्नि  
जिह्वा उत वायजत्रा आसद्यास्मिन् बर्हिषि मादयध्वं । आगच्छन्तु विश्वे देवाः । आग  
च्छामः विश्वेभ्यो देवेभ्यो वो जुष्टं गृह्णामि । इति द्विः । शन्नो देवीरभिष्टय आपो भवन्तु  
पीतये । शंयोरभिस्त्रवं । यवो सिधान्यराजो वा वारुणो मधुसंयुतः । निर्णोदः सर्वपा  
पानां पवित्रमृषिभिः स्मृतं । अर्घ्यपात्रयोः । इदं गंधतुलसीपत्रं सर्वे उपचाराः यवैः  
संपूर्णा संतु । देवार्घ्यपात्रे संपन्ने । सुसंपन्ने । देवेभ्यः स्वाहार्घ्यः आपः आस्तु स्वाहा  
हस्तार्चनविधेः सर्वस्य परिपूर्णतास्तु । धूरिलोचनसंज्ञका विश्वे देवाः भूर्भुवः सुवः  
इदं वो अर्घ्यं स्वाहानमः अस्त्वर्घ्यं । यादिव्या आपः पयसा संबभूवुर्या अंतरिक्ष उत  
पार्थिवीर्याः । तासां त्वा सवीसा रुचा अभिषिचामिवर्चसा । इदमर्घ्यं दत्तं नमम ।



श्रा०  
७४

धूरिलो० विश्वेदेवाः । यथाभागशः अमीवोगंधा । सुगंधाः । स्वाहानमोनमम । पू-  
जार्थेतुलसीपत्रं । सुपत्रं । स्वाहानमोनमम । एषवोधूपः । स्वाहान० एषवोदीपः  
स्वाहान० । आच्छादनार्थे इदं बार्हस्पत्यं वासः अस्तु आच्छादनं । स्वाहान० पवित्रा  
र्थे इमौ कुशौ । अस्तु पवित्रं । स्वाहान० । धारणार्थे यज्ञोऽण्वीतं । अनुलेपनार्थे गो  
पीचंदनं । फलार्थे पूगीफलं । सर्वालंकारार्थे व्यवहारिकं द्रव्यं । स्वाहान० । सर्वालं  
कारपरिपूर्णमस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु । सर्वालंकारपरिपूर्णं अस्तु । युवांसुवासाः परिवी-  
तआगात्स उश्रेयान्भवति जायमानः । तंधीरांसः कुर्वन्त्युन्नयन्ति स्वाधीयो मनसा-  
देवयंतः । नमो देवेभ्यः आसनादि अत्र गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनांताः पंचोपचा-  
राः सर्वे परिपूर्णा भवंतु । अर्चनविधिः पवर्चितमस्तु । न्यूनं तद्विधिवदस्तु । यस्य स्म-  
त्याचनामोक्त्या तपो यज्ञक्रियादिषु । न्यूनं संपूर्णं तांयाति० च्युतं । अच्युताय०  
गयायै न० गदाधराय नमः । पंडरीकाक्षराय० युष्मद्गुणाय पित्राद्यर्चनं करिष्ये ।



कुरुष्व । कुरुक्षेत्रं गयां गंगां प्रभासं पुष्कराणि च । एतानि मनसा ध्यात्वा श्राद्धकाले  
सदा पठेत् । अपसव्यं । देवताभ्यः पितृभ्यश्च महायोगीभ्य एव च । नमस्वाहा यैस्व  
धायै नित्यमेव नमो नमो नित्यमेव नमो नमः । अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां  
शर्मणां गोत्राणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां ब्रह्मणे इदमासनं । स्वासनं । अस्मत्मा  
तृपितामहिप्रपितामहीनां दानां गोत्राणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां ब्रह्मणे इदमा-  
सनं । एवं षष्ठ्यंतं सर्वत्र आसनं दद्यात् । अत्राख्यतां धर्मोसि । अत्रास्यामः । कन्याग  
ते सवितरि सकृन्महालयापरपक्षिकश्राद्धे पित्रेक्षणः क्रियतां । एवं सर्वक्षणं दत्त्वा ।  
तथा । प्राप्नोद्भवान् प्राप्नवानि । अर्घ्यमासाद्या ब्राह्मणाग्नेर्भान् त्रीन् त्रीन् उदगग्रान्  
स्थाप्यात्तदुपरि अर्घ्यपात्राणि न्युब्जानि स्थाप्य जलं प्रोक्ष्य उच्चानं कृत्वा त्रीन् त्रीन्  
कुशान् दक्षिणाग्रान्निधाय । जलं पूरयित्वा । अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहान् शर्म  
णः गोत्रान् वसुरुद्रादित्यस्वरूपान् मातृपितामहिप्रपितामहीदाः गोत्राः वसुरुद्रा



श्रा०

७५

दित्यस्वरूपाः सापत्नमातरं दांगोत्रां वसुरूपां । मातामहमातुः पितामहमातुः प्रापि  
तामहान् शर्मणः गोत्रान् वसुरू० मातामहीमातुः पितामहीमातुः प्रापितामहीदाः  
गोत्राः वसु० पत्नीदांगोत्रां वसुरूपां पुत्रं शर्माणंगो० सपत्निकं वसुरूपं० दुहितरं  
दांगोत्रां सभर्तृकां वसुरूपां पितृव्यं शर्माणंगोत्रं सपत्निकं ससुतं वसुरूपं मातुलं श-  
र्माणंगो० सपत्निकं ससुतं वसुरूपं भ्रातरं शर्माणंगो० सपत्निकं ससुतं वसुरूपं पि-  
तृभगिनीं दांगो० सभर्तृकां ससुतां व० मातृभगिनीं दांगो० सभर्तृकां ससुतां वसु०  
आत्मभगिनीं दांगो० सभर्तृकां ससुतां व० श्वशुरं श० गो० सपत्निकं ससुतं व० गुरुं  
श० गोत्रं सपत्निकं ससुतं व० शिष्यं श० गो० सप० ससुतं व० आप्त० भव० यथाय-  
थं आवाहयिष्ये । आवाहय । उशंतस्त्वाहवामह उशंतः समिधीमहि । उशन्नं शत  
आवह पितृन् हविषे अत्तवे । पितृपितामहप्रपितामहान् आवाहयामि । आवा० । ए-  
वं द्वितीयांतं आवाहनं । आयंतु नः पितरः सोम्यासौ अग्निष्वात्ताः पृथिभिर्देवयानैः

प०

७५



अस्मिन्यज्ञेस्वधयामदंत्वर्धिव्रुवंतुतेअवंत्वस्मान् । आगच्छंतुपित्रादिसर्वेपित-  
रः । पित्रादिसमस्तापितृभ्योवोजुष्टंगृण्हामि । आपःप्रदाय । शन्नोदेवीरभिष्टय ०  
तुनः । तिलोसिसोमदेवत्योगोसवे ० नमः । पितृअर्घ्यपात्रेषुइदंगंधतुलसीपत्रंस  
र्वेउपचाराःतिलैःसंपूर्णाःसंतु । पितृअर्घ्यपात्राणिसंप ० । सुसं ० पितृभ्यःस्वधा-  
अर्घ्याआपःहस्तार्चनविधेःसर्वस्यपरिपूर्णताआपोदत्वाअस्मत्पितःअमुकशर्म  
न्अमुकगोत्रवसुरूपइदमर्घ्यस्वधानमः । एवंपितामहादिगुर्वतःपितरःसमानाया  
दिव्याआपःपर्यसासंबभूवुर्या ० वचसा । इदमर्घ्यदत्तंनममापितृणांस्वधेयंस्थान  
मसि । स्थानमसिप्रणीतायैइदमासनं । अत्रदेवपित्रोर्मध्येपितृहस्तकुशान्द्रोणे  
स्थापयित्वापितृणांस्वधेयंस्थानमसि । स्थानमसिदेवताभ्यःइदंगंधतुलसीप-  
त्रंसर्वेउ ० स्थानमसिप्रच्छाद्य । पितृभ्यःपथाभागशाआमीवोगंधाः । सुगंधाः । स्व  
धानमोनमम । इमानिपुष्पाणि । सुपुष्पाणि । स्वधान । एषवोधूपः । सुधूपः । स्वधा



श्रा०

७६

प०

७६

Foundation

न० । एषवोदीपः । सुदीपः स्वधा० । आच्छादनार्थे इदं बार्हस्पत्यं वासः । अस्त्वा  
च्छादनं च । स्वधान० । पवित्रार्थे इमे कुशाः । अस्तु पवित्रं । धारणार्थे यज्ञोपवीतं  
अनुलेपनार्थे गोपीचंदनं । फलार्थे पूर्णफलं । सर्वालंकारार्थे व्यवहारिकद्रव्यं । अ  
स्त्वालंकारः । प्रत्येकं स्वधानमोनमम । सर्वालंकारपरिपूर्णमस्त्विति भवन्तो ब्रुवन्तु  
सर्वालंकारपरिपूर्ण० । इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्यये पूर्वासाय उपरास ईयुः । ये पार्थिवे  
रजस्यानिषत्ताये वीनून् सुवृजना सुविक्षा पितृभ्यः । आसनादि अत्र गंधपुष्पधूप  
दीप आच्छादनां ताः पंचोपचाराः सर्वे परिपूर्णा भवन्तु अर्चनविधिष्वर्चनमस्तु । न्यू  
नंतद्विविवदस्तु । यस्य स्मृत्या च नामोक्त्या० च्युतं । अच्युताय नमः । अनंताय० ।  
गयायै० । गदाधरायै० । सव्यं । युष्मदनुज्ञायामंडलादिकरिष्ये । कुरुष्व । तत्र दे  
वपात्रे चतुरस्रमंडलं । अप० पितृपात्रे वर्तुलाकारं मंडलं अत्र दक्षिणं कुर्यात् । स० ।  
यवकुशयथा संख्यमंडलेषु निधाय । अपसव्यं । तिलकुशयथा संख्यमंडलेषु नि-



धाय । भस्मंगृहीत्वा । प्रथमंपितृपात्रेअप्रदक्षिणंपात्रंपरितोवेषयेत् । बृहत्साम-  
क्षत्रभृद्वद्ववृष्णिंयंत्रिष्टुभौजःशुभितमुग्रवीरं । इन्द्रस्तोमैःनपंचदशेनमध्यमिदं-  
वातेनसंगरेणरक्ष । एवंपितामहादिपात्रे । सव्यं । देवपात्रेप्रदक्षिणंपरितोवेषये-  
त् । रक्षोहणोवलगुहणोवैष्णवान्स्वनामि० । यथाचक्रधरोविष्णुस्त्रैलोक्यंपारिर-  
क्षति । एवमंडलभस्माकंसर्वभूतानिरक्षतु । सर्वेषांपापदृष्टीनांचक्षुर्वध्नातिकेशवः  
भस्मनामंडलंकुर्यात्पंक्तिदोषोनविद्यते । अपसव्यं । पितृणांकरशुद्धिः । सव्यं ।  
देवानांकरशुद्धिः । पात्रप्रोक्षणं । उद्धरिष्याम्याग्नौचकरिष्यामि । काममुद्धियतां  
काममग्नौचक्रियतां । युष्मदनुज्ञयाअग्नौकरणंकरिष्ये । अपसव्यं । कव्यवाहनना-  
मानमग्निंप्रतिष्ठापयामि । चत्वारिंशृंगात्रयोअस्यपादाद्वेशीर्षेसप्तहस्तांसोअ-  
स्य । त्रिधावृद्धोवृषभोरोरवीतिमहोदेवोमर्त्या\*आविवेश । सप्तहस्तश्चतुःशृंगः  
सप्तजिह्वोद्विशीर्षकः॥ त्रिपात्प्रसन्नवदनःसुखासीनःशुचिस्मितःस्वाहांतुदक्षिणे



श्रा०

७७

प०

पार्श्वेदेवीं वामेस्वधांतथा । बिभ्रद्दक्षिणहस्तैस्तु शक्तिमन्त्रं सुचंसुव । तोमरं व्यजनं  
वामे घृतपात्रं च धारयन् । आत्माभिमुखमासीन एव रूपो हुताशनः । अग्नेवैश्वानर-  
शांडिल्यगोत्रमेष ध्वजप्राङ्मुखो मम संमुखो वरदो भव । यथा हृतद्वसवो गौरीं चित्प-  
दिषिताम मुंचतायजत्राः एवात्वमस्मत्प्रमुंचाव्यहः प्रातार्यग्ने प्रतरान्न आयुः । प-  
रिसमुह्य । दक्षिणाग्नैः कुशैः परिस्तीर्य । अन्नस्य देवपवित्रसंस्कारं कृत्वा । अदिते-  
नुमन्यस्व । अनुमतेनुमन्यस्व । सरस्वतेनुमन्यस्व । देवसवितुः प्रसुव । आज्येन  
अन्नमभिघार्य कुशेन भागं कुर्यात् । हस्ते कुशं गृहीत्वा । सोमाय पितृमते स्वधा० । सो-  
माय पितृमत इदं० । यमायांगिरस्वते पितृमते स्वधा० । यमायांगिरस्वते पितृमत  
इ० । अग्नयेकव्यवाहनाय स्विष्टकृते स्व० । अग्नयेकव्यवाहनाय स्विष्टकृत इ० । यथा  
हृतद्वसवो गौरीं चित्पदिषिताम मुंचतायजत्राः । एवात्वमस्मत्प्रमुंचाव्यहः प्रातार्य-  
ग्ने प्रतरान्न आयुः । परिस्तरणादिविसृज्या । अदिते न्वमस्थाः अनुमते न्वमस्थाः

७७

Foundation



सरस्वते नमः ॥ स्थाः । देवसवितुः प्रासावीः । यज्ञनमस्ते यज्ञं । नमोनमश्च ते यज्ञशि-  
वे नमः संतिष्ठस्व । स्योनेन मे संतिष्ठस्व । सुभूतेन मे संतिष्ठस्व । ब्रम्हवर्चसे नमः संतिष्ठ-  
स्व । यज्ञस्य धिं मनु संतिष्ठस्व । उप ते यज्ञनमः । उप ते नमः । उप ते नमः । अनेन अग्नौ कर-  
णहोमेन तेन श्रीयज्ञनारायणः प्रीयतां । पात्रशुद्धिः । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या वै-  
श्वानरमुताय जातमग्निं । कवि संम्राजमतिथिं जनानामासन्नापात्रं जनयंत देवाः  
देवपूर्वकमाज्येन पात्राणां उपस्तरणं । अपसव्यं । आमासु पक्वमैरय आसूर्यं रोह-  
यो दिवि । घर्मन सामंतपतासु वृक्तिभिर्जुष्टं गिर्वेणसे गिरः । त्रिसु ० प ० । सव्यं । स-  
र्वं अन्नं देवपूर्वं परिवेषयेत् । तत्ते अन्नं तृष्णीं गायत्र्या अभ्युक्ष्य । दक्षिणं जान्वाच्य  
पात्रं हस्तेन धृत्वा । सत्यं त्वर्तेन परिषिंचामि । पृथिवी ते पात्रं द्यौरपि धानं ब्राह्मण-  
स्त्वामुखे जुहोमि ब्राह्मणानां त्वा प्राणा पानयोर्जुहोम्यक्षितमसिमा देवानां क्षेष्टा अ-  
मुत्रामुष्मिन्लोके पृथिवी समा तस्यामि रूपद्रष्टा दत्तस्या प्रमादाय । प्राणे निविश्या



श्रा०  
७८

प०

मृतं जुहोमि । इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे धानिदधेपदं । समूढमस्य पाशसुरे । धूरिलोच-  
नस ० विश्वेषां देवादेवता इदं वो अन्नं विष्णो हव्यं रक्षस्व । धूरिलोचनसंज्ञकेभ्यो वि-  
श्वेभ्यो देवेभ्यः इदमन्नं सोपस्करं पारिविष्टं परियेष्यमाणं च अस्य ब्राह्मणस्य आतृ-  
प्तिपर्यंतं अमृतरूपेण संपद्यंतां स्वाहा हव्यं नमम । तत्सद्रयायां विष्णुपदादिचतुर्द-  
शपदेषु दत्तमन्नमक्षय्यमस्तु । गयागदाधरः प्रीतो भवतु । प्रीयतां गयागदाधरः ।  
ये देवा दिव्येकादशस्थ पृथिव्या मध्येकादशस्थ अप्युषदो महिनैकादशस्य ते देवा  
यज्ञमिभं जुषध्वां देवेभ्यः यथासां कल्पितः प्रीयतां देवानुज्ञया पित्राद्यन्ननिवेदनं क-  
रिष्ये । कुरुष्व । अपसव्यं । सव्यं जानवाच्य । पितृपात्रे सत्यं त्वर्तेन परिषिंचामि । पृ-  
थिवीतेपात्रंद्यौरपिधानं ब्राह्मणस्त्वामुखे जुहोमि । ब्राह्मणानां त्वा प्राणापानयोर्यु-  
होम्यक्षितमसिमापितृणां क्षेष्ठा अमुत्रामुष्मि लोके पृथिव्यं तरिक्षंद्यौः समा तस्या-  
अग्निर्वायुरादित्य उपद्रष्टा दत्तस्या प्रमादाय । प्राणे निविश्यामृतं जुहोमि । इदं वि-

७८

Foundation



ष्णुर्विचक्रमेत्रेधानिदधेपदं । समूढमस्यपाशसुरे । पितृपितामहप्रपितामहादेवता  
इदं वो अन्नं विष्णोः कव्यं रक्षस्व । पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः शर्मभ्यः गोत्रेभ्यः वसु  
रुद्रादित्यस्वरूपेभ्यः इदमन्नं सोपस्करं पारिविष्टं परिवेष्यमाणं च अस्य ब्राम्हणस्य-  
आतृप्तिपर्यंतं अमृतरूपेण संपद्यंतां स्वधा कव्यं नमम । तत्सद्गयायां विष्णुपदादि  
चतुर्दशपदेषु दत्तमन्नमक्षय्यमस्तु । गयागदाधरः प्रीतो भवतु । प्रीयतां गयागदा-  
धरः । एवंमात्रादि । सत्यं त्वं मातृपितामहिप्रपितामहीदेवताविष्णो मातृपि-  
तामहीप्रपितामहिः दाभ्याः गो वसु इदमिदमन्नं सोपस्करं सापलमा सापन्नमा  
त्रेदायै गो वसुरूपायै । मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहादेवताविष्णोः  
कव्यं रक्षस्व । मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहेभ्यः शर्म गो वसु  
मातामहीमातुः पितामहीमातुः प्रपितामहीदेवताविष्णोः कव्यं रक्षस्व । माताम-  
हीमातुः पितामहीमातुः प्रपितामही दाभ्याः गो वसुरू पत्नीदेवता पत्न्यैदा



श्रा०

७९

यैगो० वसुरू० पुत्राय शर्मणे गोत्राय व० दुहित्रे दायै गोत्रायै वसुरू० पितृव्याय०  
मातुलाय० भ्रात्रे० पितृभगि० मातृभगि० आत्मभगिन्यै श्वशुराय० गुरवेशिष्या-  
य० इदमिदमन्नं सोपस्करं परिविष्टं प० । ये चेह पितरो ये च नेह याः श्वविद्वयाः उच-  
न प्रविद्वान् अग्नेतान्वेत्थ यदि ते जातवेदस्तया प्रत्तः स्वधयामदंतु स्वधानमः । सव्यं  
मधुमतीः श्रावयिष्ये । श्रावय । मधुवाता ऋताय ते मधुक्षरं तिसिंधवः माध्वीर्नः सं-  
त्वोषंधीः मधुनक्तं मुतोषसि मधुमर्त्पाथिवः रजः मधुद्यौरस्तुनः पिता । मधुमान्नो  
वनस्पतिर्मधुमाः अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवंतुनः । मधुमधुमधु । सुमधु । सर्वा  
न्नं सुमधु । श्राद्धमच्छिद्रमस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु । अच्छिद्रं भवतु । गया श्राद्धमस्तु ।  
सप्तव्याधा दशारण्ये मृगाकालांजने गिरौ । चक्रवाकाः सरोद्विपे हंसाः सरसि मान-  
से । ते पिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्यो व-  
सीदथ । अमूर्तानां च मूर्तानां पितॄणां दीप्ततेजसां । नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां

प०

७९

Foundation



योगचक्षुषां । चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच । हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमे-  
विष्णुःप्रसीदतु । ईशानःपितृरूपेणमहादेवोमहेश्वरः । प्रीयतांभगवानीशःपर  
मात्मासदाशिवः । अपसव्यं।ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयवह्नित्रयार्करजनी  
शगणेशश्वराणां । क्रौंचामरेंद्रकलशोद्भवकश्यपानांपादानमामिसततांपितृमुक्ति  
हेतून् । सव्यं । ब्रह्मार्पणंब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतं । ब्रह्मैवतेनगंतव्यंब्रह्मकर्मस  
माधिना । हरिर्दाताहरिर्भोक्ताहरिरन्नंप्रजापतिः । हरिर्विप्रःशरीरस्तुभुंक्तेभोजय  
तेहरिः । चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच । हूयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्र  
सीदतु । तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु । नैवेद्यं । अपसव्यं । एकोविष्णुर्महद्भुतंपृथक्भूतान्य  
नेकशः । त्रीन्लोकान्व्याप्यभूतात्माभुंक्तेविश्वभुगव्ययः । अनेनकन्यागतेसवि  
तरिसकृन्महालयश्चाद्धेब्राह्मणभोजनेनपित्रादिसमस्तपितरस्वरूपिजनार्दन-  
वासुदेवःप्रीयतांनमम । सव्यं । देवाःतत्सत्अमृतमस्तु । अपसव्यं । पितरःत



श्रा०

७९

प०

७९

Foundation

यैगो० वसुरू० पुत्राय शर्मणे गोत्राय व० दुहित्रे दायै गोत्रायै वसुरू० पितृव्याय०  
मातुलाय० भ्रात्रे० पितृभगि० मातृभगि० आत्मभगिन्यै श्वशुराय० गुरवे शिष्या-  
य० इदमिदमन्नं सोपस्करं परि विष्टं प० । ये चेह पितरो ये च नेह याः श्वं विद्वयाः उच-  
न प्रविद्वान् । अग्ने तान्वेत्थ यदि ते जातवेदस्तया प्रत्तः स्वधयामदंतु स्वधानमः । सव्यं ।  
मधुमतीः श्रावयिष्ये । श्रावय । मधुवाता ऋतायुते मधुक्षरं तिसिंधवः माध्वीर्नः सं-  
त्वोषंधीः मधुनक्तं मुतोषसि मधुमर्त्पाथिवः रजः मधुद्यौरस्तुनः पिता । मधुमान्नो  
वनस्पतिर्मधुमाः अस्तु सूर्यः । माध्वीर्गावो भवंतुनः । मधुमधुमधु । सुमधु । सर्वा  
न्नं सुमधु । श्राद्धमच्छिद्रमस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु । अच्छिद्रं भवतु । गया श्राद्धमस्तु ।  
सप्तव्याधा दशारण्ये मृगाकालां जने गिरौ । चक्रवाकाः सरो द्विपे हंसाः सरसि मान-  
से । ते पिजाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः । प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं तेभ्यो व-  
सीदथ । अमूर्तानां च मूर्तानां पितॄणां दीप्ततेजसां । नमस्यामि सदा तेषां ध्यायिनां



योगचक्षुषां । चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंचभिरेव च । हूयते च पुनर्द्वाभ्यां समे-  
विष्णुः प्रसीदतु । ईशानः पितृरूपेण महादेवो महेश्वरः । प्रीयतां भगवानीशः पर-  
मात्मा सदाशिवः । अपसव्यं । ईशानविष्णुकमलासनकार्तिकेयवह्नित्रयार्करजनी-  
शगणेशश्वराणां । क्रौंचामरेंद्रकलशोद्भवकश्यपानां पादां नमामि स ततां पितृमुक्ति-  
हेतून् । सव्यं । ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतं । ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्म कर्मस-  
माधिना । हरिर्दाता हरिर्भोक्ता हरिरन्नं प्रजापतिः । हरिर्विप्रः शरीरस्तु भुंक्ते भोजय-  
ते हरिः । चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पंचभिरेव च । हूयते च पुनर्द्वाभ्यां समे विष्णुः प्र-  
सीदतु । तत्स ब्रह्मार्पणमस्तु । नैवेद्यं । अपसव्यं । एको विष्णुर्महद्भुतं पृथक् भूतान्य-  
नेकशः । त्रीन् लोकान् व्याप्य भूतात्मा भुंक्ते विश्वभुगव्ययः । अनेन कन्यागते स वि-  
तरि सकृन् महालयश्चाद्धे ब्राह्मणभोजनेन पित्रादिसमस्तपितरस्वरूपिजनार्दन-  
वासुदेवः प्रीयतां नमः । सव्यं । देवाः तत्सत् अमृतमस्तु । अपसव्यं । पितरः त-



श्रा०  
८०

त्सत्तु ब्रह्मार्पणमस्तु । सव्यं । श्रद्धायां प्राणे निविष्टो मृतं जुहोमि । श्रद्धायां मपाने-  
निवि० । श्रद्धायां व्याने निवि० । श्रद्धायां मुदाने निवि० । श्रद्धायां समाने निवि० ।  
ब्रह्मणि म आत्मा मृतत्वाय । पितृपूर्वकं आपोशनं दत्वा । अमृतोपस्तरंणमसि । श्र-  
द्धायां प्राणे निविष्टो मृतं जुहोमि । शिवो मां विशा प्रदाहाय । प्राणाय स्वाहा । श्रद्धा-  
यां मपाने निवि० शिवो दाहाय । अपानाय स्वाहा । श्रद्धायां व्याने निवि० । शिवो  
मां विशा प्रदाहाय । व्यानाय स्वाहा । श्रद्धा० शिवो० । उदानाय स्वाहा । श्रद्धायां  
समाने निविष्टो मृतं० । शिवो मां विशा प्रदाहाय । समानाय स्वाहा । ब्रह्मणे स्वाहा ।  
हस्तोदकं पितृपूर्वाणि दत्वा । अपेक्षितं याचितव्यं श्रद्धार्थं कल्पितं हविः । उपवि-  
श्य सुखेनैवैभोक्तव्यं स्वस्थमानसैः । विद्यमानशकपाकेषु यद्रोचते तत्प्राह्यं यन्न-  
रोचते तत्प्राज्यं । यथा सुखं जुषध्वं । तथा । रक्षोघ्नसूक्तानि पितृसूक्तानि श्रावा यिष्ये  
आश्रावय । सूक्तानि पठेत् । गायत्रीजपं कुर्यात् । भोजनांते । सिद्धस्य हविषो मध्ये

प०

८०



यद्रोचतेतद्याचयध्वं।अलंमधुमतीःश्रावयिष्ये।श्रावयामधुवाताऋतायतेमधुंक्ष  
रंति।सिंधवः।माध्वीर्नःसुत्वोषधीः।मधुनक्तमुतोषसिमधुमत्पार्थिवः\*रजः।मधुद्यौ  
रस्तुनःपिता।मधुमान्नोवनस्पतिर्मधुना\*अस्तुसूर्यः।माध्वीर्गावोभवंतुनः।अप०  
अक्षन्नमीमदंतुह्यवंप्रियाअधूषत।अस्तोषतुस्वभानवोविप्रिनविष्ठयामतीयोजा  
न्विद्रतेहरीं।श्राद्धंसंपन्नं।सुसंपन्नं।सव्यं।विश्वेदेवाःतृप्तास्थ।तृप्तास्मः।अप  
सव्यं।पित्रादयःतृप्तास्थ।तृप्तास्मः।शेषमन्नंकिंक्रियतां।इष्टैःसहभुज्यतां।स  
व्यं।असोमपाश्वयेदेवायज्ञभागविवर्जिताः।तेषामन्नंप्रदास्यामिविकिरं वैश्वदेवि  
कां देवपात्राग्रेअन्नं विकिरेत्।असोमपेभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्यः।इदं विकिरान्नंदत्तं नम  
मा।अपसव्यं।असंस्कृतप्रमीतायैत्यागिन्योयाःकुलस्त्रियः।दास्यामितेभ्यो विकिर  
मन्नं ताभ्यश्चपैतृकं।येकुमारायाःकुमार्यश्चयेचगर्भाद्विनिसृताः।तेषामन्नमिदं द  
त्तंतृप्यंतुचमदंतुचपितृपात्रेकुमारकुमारिकेभ्यःइदंप्रकिरान्नंदत्तं नममायेअग्निद-



श्रा०  
८१

गधायेअनग्निदग्धाजीवाजाताःकुलेमम । भूमौदत्तेनपिडेनतृप्तायांतुपरांगतिं । अ  
ग्निदग्धेभ्यःअनग्निदग्धेभ्यःअस्मत्कुलप्रसूतेभ्योजीवेभ्यःउच्छिष्टपिंडस्वधा ।  
पाणिपादौप्रक्षाल्य । पवित्रेविसृज्य । सव्यं । आच्यम्यपुनःपवित्रेधृत्वा । उच्छि-  
ष्टभागभ्योन्नंदीयतां । यजमानकुलेजातादासादास्योन्नकांक्षिणःतेसर्वेतृप्तिमायां  
तुमयादत्तेनभूतले । अमृतापिधानमसि । श्रद्धायांप्राणेनिविश्यामृतंहुतं । प्राण  
मन्त्रेनाप्यायस्व । श्रद्धायामपानेनिविश्यामृतंहुतं । अपानमन्त्रेनाप्यायस्व । श्र-  
द्धायांव्यानेनिविश्यमृतंहुतं । व्यानमन्त्रेनाप्यायस्व । श्रद्धायामुदानेनिविश्या-  
मृतंहुतं । उदानमन्त्रेनाप्यायस्व । श्रद्धायांसमानेनिविश्यामृतंहुतं । समानम-  
न्त्रेनाप्यायस्व । अंगुष्ठमात्रःपुरुषांगुष्ठंचसमाश्रिताः । ईशःसर्वस्यजगतःप्रभुप्री-  
णातिविश्वभुक् । रौरवेपूयनिलयेपद्मार्बुदनिवासिनां । अर्थिनामुदकंदत्तंक्षय्य  
मुपतिष्ठतु । अमुकश्चाद्वेपिंडप्रदानंकारिष्ये । कुरुष्व । अपसव्यं । सव्यंजान्वाच्य-

प०

८१

Foundation



अपहता असुरारक्षा शसिवेदिषदः । दर्भेण लेखां लिखति । तामभ्युक्ष्य । सकृदाच्छि-  
नैर्दर्भैरवस्तीर्य सकृदाच्छिन्नं बर्हि रूपां मृदुस्योन्नं पितृभ्यः स्त्वाभराम्यहं । अस्मि-  
न्त्सीदंतु मे पितरः सोम्याः पितामहाः प्रपितामहाश्चानुगैः सह । तेषु दर्भेष्वचीनां  
जलिना त्रिरुदकं निनयति । मार्जयंतां पितरः सोम्या सोमार्जयंतां पितामहाः सो-  
म्या सोमार्जयंतां प्रपितामहाः सोम्या सः मार्जयंतां सर्वे पितरः एतत्ते अस्मत्पितः--  
शर्मन् । गोत्रवसुरूपये च त्वामनु । पित्रेशर्मणे गोत्राय वसुरूपाय अयं पिंडः स्वधा ।  
गयास्थो दत्तो नमम । तेभ्यश्च गयायां दत्तमस्तु । एवं पितामह प्रपितामहयोः तीर्थे  
महालये च एतत्ते अस्मन्मातः अ० गोत्रे वसुरूपेयाश्च त्वामनु अस्मत्मात्रे दायै दायै  
गो० वसु० अयं पिंडः । गयास्थो दत्तो न० ताभ्यश्च गयायां द० । यथा पितामही प्रपि-  
तामह्योः एवं मातामहसपत्नी कस्त्री पुत्रकन्या पितृव्यमातुलभ्रातृपितृभगिनीमा-  
तृभ० आत्मभगिन्यो धवापत्ययुक्ताः श्वशुरगुरुशिष्याप्ताः तीर्थे महालये च आब्र-



श्रा०  
८२

प०

णोयेपितृवंशजातामातुस्तथावंशभवामदीयाः।वंशद्वयेस्मिन्ममदासभूताभृत्या  
स्तथैवाश्रितसेवकाश्च।मित्राणिसख्युः पशवश्चवृक्षादृष्टाश्चस्पृष्टाश्चकृतोपका-  
राःजन्मांतरंयेममसंगताश्चतेभ्यःस्वधापिंडमहंददामि १ पितृवंशेमृतायेचमातृ  
वंशस्तथैवच।गुरुश्चशुरबंधूनांयेचान्येबांधवाःस्मृताः।येमेकुलेलुप्तापिंडाःपुत्रदा  
रविवर्जिताःक्रियालोपगताश्चैवजात्यंधाःपंगवस्तथा।विरूपाआमगर्भाश्चज्ञाता  
ज्ञाताःकुलेनहि।धर्मपिंडोमयादत्तोह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु २ असीपत्रवनेघोरेकुंभी-  
पाकेचयेगताः।तेषामुद्धरणार्थायइदंपिंडंददाम्यहं ३ उच्छिन्नःकुलवंशयानांयेषां  
दाताकुलेनहि।धर्मपिंडोमयादत्तोह्यक्षय्यमुपतिष्ठतु ४ शमीपत्रप्रमाणेनपिंडंद  
द्याद्गयाशिरे।उद्धरेत्सप्तगोत्राणिकुलमेकोत्तरंशतं।अत्रपितरोमादयध्वं।ओ  
ष्मणोव्यावृतउपास्तेस्वाहोष्मणोव्यथिष्यै।इत्यूष्माणमुच्यंतमनुमंत्रयते।आं  
क्ष्वासावांक्ष्वासावितित्रिराजनं।पितःशर्मनूगोत्रवसुरूपअंक्ष्व।एवंपितामहा

८२



दि एवं अभ्यंक्ष्व । अभ्यंक्ष्वासावभ्यंक्ष्वासाविति विरभ्यंजनं । एतानिवः पितरो वा  
साः स्यतो नोन्यत्पितरो मायूढं दशासूत्रं स्वधा । ततः सव्येन पिंडपूजां करिष्यो युक्तं  
त्वपसव्येन । पिंडसंस्थाः पितरः पाद्यं स्वधा । अर्घ्यं । आचमनीयं स्नानं वस्त्रं गंधं-  
पुष्पं धूपं दीपं नैवेद्यं ० तांबूलं ० दक्षिणां फलं ० । ऊर्जस्वती स्वधया वंदमानास्ता-  
वोगच्छंति पितरः स्योनाः । ऊर्जवहंतीः सततमक्षिकोदकाः क्षीरमुदकं घृतं मधुम-  
यः कीलालं परिस्नुतः स्वधास्थतर्पयतमो पितृन् । इतिलेपोदकं अप्रदक्षिणं पिंडोप-  
रिक्षिपेत् । अथोपतिष्ठते । अपसव्यं । नमो वः पितरो रसायनमो वः पितरः शुष्मा-  
य नमो वः पितरो जीवाय नमो वः पितरः स्वधाय नमो वः पितरो मन्यवे नमो वः पितरो  
घोराय पितरो नमो वो य एतस्मिं लोके स्थयुष्माः स्तेनयैस्मिं लोके मांतेनूय एतस्मिं  
लोके स्थयूयंते षां वसिष्ठा भूयास्तयैस्मिं लोके हंते षां वसिष्ठो भूयासं । आपो मधुमती  
रिमाः स्वधां पितृभ्यो अमृतं दुहानाः आपो देवी रुभयाः स्तर्पयंतु तदीरिमा उदन्व-



श्रा०

८३

तीर्वेतस्विनीः सुतीर्थ्या अमुष्मि लोक उपवः क्षरंतु । आपो देवीः स्वधया वंदमाना-  
स्तावोगच्छंतु पितरः स्योनाः । ऊर्जं वहंतीः सततमक्षिकोदकाः क्षीरमुदकं घृतं मधु-  
पयः कीलालं परिस्नुतः स्वधास्थतर्पयतमे पितृन् । इति मंत्रः पूर्ववत् । अयं मंत्रो वा  
अपसव्यं परिषिच्य ततः पाणी व्यत्यस्य दक्षिणमुत्तरमुत्तरं च दक्षिणं । परैतन पित-  
रः सोम्यागं भीरैः पृथिभिः पूव्यैः । अथापितृन् सुविदत्राः अपीतये मे नये संधमादं म-  
दैति । मनो न्वाहुवामहे नाराशः सेनस्तोमै न पितृणां च मन्मभिः आन एतु मनः पुनः  
ऋत्वे दक्षाय जीवसे । ज्योः क्रसूर्यै दृशे । पुनर्नः पितरो मनो ददातु दैव्यो जनः । जीवं व्रातं  
स चे म हि । यदं तरिक्षं पृथिवी मुतयां यन्मातरं पितरं वा जिहि । सिमा अग्निर्मातस्मा  
देन सः प्रमुं चतुदुरितायानि च कृमकरोतु मामने सौ । इति पिंडान् प्रचाल्य । सर्वे नमस्कृ-  
त्य । ततः सव्येन ब्राह्मणहस्ते शिवा आपः संतु । संतु शिवा आपः सौमन्यस्य मस्तु ।  
अस्तु सौमनस्यं । अक्षतं चारिष्टं चास्तु । अस्त्वक्षतमारिष्टं च । दीर्घमायुः श्रेयः शां

प०

८३

oundation



तिःपुष्टिस्तुष्टिचास्तु । दीर्घमायुःश्रेयःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्च । अपसव्येनपितृहस्ते  
शिवा आपःसंतुसंतुशिवा आपः । सौमनस्यमस्तु । अस्तुसौमनस्यातिलापांतुपांतु  
तिलाः । दीर्घमायुःश्रेयःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्त्विति भवंतो ब्रुवंतु । दीर्घमायुःश्रे  
यःशांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्च । सव्यं । अस्यश्राद्धयज्ञारूप्यस्यकर्मणःप्रतिष्ठाफलसंसि-  
द्ध्यर्थं देवानां सुवर्णं पितृणां रजतं व्यवहारिकद्रव्यं स्थानोपविष्टेभ्यः ब्राह्मणेभ्यः इमां  
दक्षिणांतुभ्यमहं संप्रददे । दक्षिणाः पांतुपांतुदक्षिणाः । अपसव्यं । अस्मत्पितृपि-  
तामहप्रपितामहानां शर्मणां गोत्राणां वसुरुद्रा ० एवंमात्रादिषष्ठ्यंतमुक्तवायदत्तं अ  
परपक्षिकश्राद्धीयमन्नमुदकादितदक्षय्यस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु । अस्त्वक्षय्यं । सव्यं  
धूरिलोचन ० यदत्तंकन्यागते ० श्राद्धीयमन्नमुदकादितदक्षय्यम ० । अस्त्वक्षय्यं ।  
अपसव्यं । ऋचेत्वारुचेत्वासमित्स्त्रावंतिसुरितोनधेनाः । अंतर्हृदामनसापूयमा  
नाः । घृतस्य धारां अभिचां कशीमि । हिरण्ययौ वेतसो मध्यं आसां । तस्मिन्त्सु पूर्णौ



श्रा० मधुकृत्कुलार्थीभर्जनास्तेमधुदेवताभ्यः । तस्यासतेहरयः सप्ततीरेस्वधांदुहाना-  
८४ अमृतस्यधारां । पिंडोपरिजलधारांकृत्वा । पित्रादिसमस्तपितृगणेभ्यः स्वधोच्य  
तां । अस्तुस्वधा । स्वधासंपद्यतामिति भवंतो ब्रुवंतु । संपद्यंतां स्वधा । सव्यं । अग्नि  
पुरोगा विश्वे देवाः प्रीयंतामिति भवंतो ० प्रीयंतां विश्वे देवाः । अपसव्यां वसुपुरोगाः  
पित्रादिसर्वे पितरः प्रीयंतामिति भवंतो ब्रुवंतु । प्रीयंतां पितरः । सव्यं । सर्वे स्वस्ति  
भवंतो ब्रुवंतु । आयुष्मते स्वस्ति । शोभनं हविः । आत्मा लंकाराः । शाकपाकाः पि-  
तरः प्रियाः । देवपितृणामग्रे सहैव गोत्राशिषः प्रार्थयिष्ये । प्रार्थय । विप्रहस्ते अक्ष  
तान्दद्यात् । अघोराः पितरः संतु । गोत्रं वर्धतां । दातारो नो भिवर्धंतां वेदाः संतंतिरे-  
वनः । श्रद्धा च नो मा व्यगमत् । बहुधेयं च नोस्तु । अन्नं च नो बहु भवेत् । अतिथींश्च  
लभेमहि । याचितारचनः संतु । मा च याचिष्म कंचन । इति प्रार्थ्य । दातारो नो भिव-  
र्धंतां । वेदा संतंतिरेव वः श्रद्धा च नो मा व्यगमत् । बहुधेयं च नोस्तु । अन्नं च नो बहु भ-



वेत् । अतिथींश्च लभध्वं । याचितारचैवः स तु । मायया चिदुंकंचन । स्वस्तिगो-  
त्रंगोत्रस्याभिवृद्धिरस्तु । एताः सत्या आशिषः संतु । देवपितरप्रसादोस्तु । गया-  
कृतश्राद्धमस्तु । इति ब्राह्मणाः पठित्वा । पिंडानुद्धासयिष्ये । उद्धासय । तद्विष्णोः  
परमंपदं सदा पश्यंतिसूरयः । दिवि वचक्षुरातंतं । तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः स  
मिंधते । विष्णोर्यत्परमंपदं । अयोध्यामथुरामायाकाशीकांची अवंतिका । पुरीद्वारा  
वती चैव सप्तैता मोक्षदायकाः । पिंडस्थानेशांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु । पिंडस्थानेशां  
तिपुष्टिस्तुष्टिश्च । स्वस्थानेवासः देवान् पितृन्सहैव विसर्जयिष्ये । विसर्जया वाजे  
वाजेव तवाजिनो नो धनेषु विप्रा अमृताः कृतज्ञाः । अस्य मध्वः पिबत मादयध्वंतूसा  
यातं पृथिविर्देवयानैः । उत्तिष्ठंतु पितरः । सव्येन विश्वे देवैः सह । आमा वाजस्य प्रस  
वो जगम्यादाद्यावा पृथिवी विश्वशंभू । आमा गंतां पितरां मातरां चामा सोमो अमृ  
तत्वाय गम्यात् । स्वादुष सदाः पितरो वयोधाः कृच्छ्रे श्रितः शक्तीवंतो गभीराः चित्र



श्रा०

८५

सेनाइषुबलाअमृधाःसुतोवीराउरवोव्रातमाहाः।ब्राह्मणासःपितरःसोम्यासःशि  
वेनोद्यावापृथिवीअनेहसा।पूषानःपातुदुरितादृतावृधोरक्षामाकिर्नोअघशंसइ  
शत।ब्राह्मणाः।इहैवस्तंमाविर्यौष्टंविश्वमायुर्व्यंश्रुतं।क्रीळंतौपुत्रैर्नातृभिर्मोद  
मानौस्वेगृहे।आयुःप्रजांधनंविद्यांस्वर्गंमोक्षंसुखानिच।प्रयच्छंतुतथाराज्यंपि  
तानृणापितामहाःएताःसत्याआशिषःसंतु।श्राद्धंगयाकृतश्राद्धमस्तु।पितृणाम  
क्षयातृप्तिरस्तु।यजमानः।अद्यमेसफलंजन्मभवत्पादाब्जवंदनात्।अद्यमेवं  
शजाःसर्वेयातावोनुगृहादिवंयत्तशाकादिदानेनकेशितायूयमीदृशाः।तत्केशजा  
तंचित्स्थंविस्मृत्यक्षंतुमर्हथःविस्मृत्यक्षमामः।मंत्रहीनंक्रियाहीनंभक्तिहीनंद्वि  
जोत्तमाःश्राद्धंसंपूर्णतांयातिप्रसादाद्भवतांमम।श्राद्धंसंपूर्णमस्तु।यःकश्चिच्छ्राद्ध  
यज्ञस्यप्रोक्तोमन्वादिभिर्विधिः।असौयुष्मत्प्रसादेनसंपूर्णःसकलोस्तुमे।अस्तु  
संपूर्णःसकलःशेषोप्यस्ति।हृतमां।इष्टैःसहभुज्यतां।वसिष्ठासःपितृवद्वाचंम-

प०

८५

Foundation



ऋतदेवाँईळानाऋषिवत्स्वस्तये । प्रीता इव ज्ञातयः काममेत्यास्मे देवा सो व धूनुता  
वसु । देवान्वसिष्ठो अमृतान्ववंदे ये विश्वा भुवं ना विप्रं तस्थुः । ते नो रासंता मुरुगायम  
द्ययुयं पातस्वस्तिभिः सदानः । इदं पितृभ्यो नमो अस्त्वद्येति नमस्कारवती मंततः  
शंसति तस्मादंततः पितृभ्यो नमस्क्रियते तदा हुव्या हावं पित्र्याः शंसेत् अवाहा-  
वां इति । व्याहवमेव शंसेद संस्थितं वै पितृयज्ञस्य साध्वसंस्थितं वा एष पितृयज्ञं सं-  
स्थापयति यो व्याहावं शंसति तस्माद्याहावमेव शंस्तव्यं । होतास्व एवास्मां आयतं  
न इंद्रियं वीर्यं मवरुंधे द्वादशोपदधाति द्वादशाक्षरा जगती जागताः पशवो जगत्यै-  
वास्मै पशून्वरुंधेष्टावष्टावन्येषु धिष्णिण्येषूपदधात्यष्टाशं फाः पशवः पशूनेवावरुं-  
धेषण्मां जालीये पङ्काऋतवऋतवः खलु वै देवाः पितरं ऋतूनेव देवा पितृन् प्रीणाति ।  
जपच्छिद्रं तपच्छिद्रं यच्छिद्रं श्राद्धकर्मणि । सर्वं भवतु मे छिद्रं ब्राह्मणानां प्रसादतः  
सर्वं अच्छिद्रं भवतु । एष पितृयज्ञः तत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु । तर्पणं कुर्यान् स्वयं भुंजीत ।



म० ६७ अथमहालयश्राद्धप्रारंभः । धूरिलोचनसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां प्राचीनावी  
 ८६ ति अस्मत्पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकशर्मणां अमुकगोत्राणां वसुरुद्रादित्य  
 स्वरूपाणां । मातृपितामहीप्रपितामहीनां अमुकदानां अमुकगोत्राणां वसुरुद्रादि  
 त्यस्वरूपाणां । सापत्नमातुः । अमुकदायाः अमुकगोत्रायाः वसुरूपायाः । मातामह  
 मातुः पितामहमातुः प्रपितामहानां अमुकशर्मणां अमुकगोत्राणां वसुरुद्रादित्यस्व  
 रूपाणां । मातामहीमातुः पितामहीमातुः प्रपितामहीनां अमुकदानां अ० गोत्राणां  
 वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां । पत्न्याः अमुकदायाः अमुकगोत्रायाः वसुरूपायाः । पुत्र  
 स्य अमुकशर्मणः अमुकगोत्रस्य सपत्नीकस्य ससुतस्य वसुरूपस्य । दुहितुः अमुक  
 दायाः अमुकगोत्रायाः सभर्तृकायाः ससुतायाः वसुरूपायाः पितृव्यस्य अमुकशर्म  
 णः अमुकगोत्रस्य सपत्नीकस्य ससुतस्य । वसुरूपस्य । मातुलस्य अमुकशर्मणः  
 अमुकगोत्रस्य सपत्नीकस्य ससुतस्य वसुरूपस्य । भ्रातुः अमुकशर्मणः अमुकगो-

श्रा०

८६

Foundation



त्रस्यसपत्नीकस्यससुतस्यवसुरूपस्य । पितृभगिन्याः अमुकदायाः अमुकगोत्रा-  
याः सभर्तृकायाः ससुतायाः वसुरूपायाः मातृभगिन्याः अमुकदायाः अमुकगोत्रा-  
याः सभर्तृकायाः ससुतायाः वसुरूपायाः आत्मभगिन्याः अमुकदायाः अमुकगोत्रा-  
याः सभर्तृकायाः वसुरूपायाः । श्वशुरस्य अमुकशर्मणः अमुकगोत्रस्य सपत्नीक-  
स्यससुतस्यवसुरूपस्य । अस्मत्गुरोः अमुकशर्मणः अमुकगोत्रस्य सपत्नीकस्य  
ससुतस्यवसुरूपस्य । शिष्यस्य अमुकशर्मणः अमुकगोत्रस्य सपत्नीकस्य ससुतस्य  
वसुरूपस्य । आप्तस्य अमुकशर्मणः अमुकगोत्रस्य सपत्नीकस्य वसुरूपस्य एतेषां श्रेयोर्थं  
मोक्षार्थं तृप्त्यर्थं देशकालाद्यनुसारतः । (षोडशमहालयसंकल्पः) पित्रादीनुद्दिश्य  
कन्यागते सवितरि महालय अपरपक्षिक श्राद्धं सदैवं सानौकरणं सपिंडं पार्वणै को-  
द्दिष्टेन विधिना अन्नेन हविषा सद्यः करिष्ये । (एकवारकरणे असल्यास अपरपक्षव  
कन्ये चासूर्य आहेतर) पित्रादीनुद्दिश्य कन्यागते सवितरि सकृन्महालयापरपक्षिक



म० श्राद्धसंदैवसाग्नौकरणंसपिंडंपार्वणैकोद्दिष्टेनविधिनाअन्नेनहविषासद्यःकरिष्ये।  
 ८७ ( अपरपक्षांतकन्येचासूर्यनाहींतरसंकल्प ) पित्रादीनुद्दिश्यसकृन्महालयाप-  
 रपक्षिकश्राद्धसंदैवसाग्नौकरणंसपिंडंपार्वणैकोद्दिष्टेनविधिनाअन्नेनहविषास  
 द्यःकरिष्ये। ( अपरपक्षवकन्येचासूर्यहीनाहींतरसंकल्प ) पित्रादीनुद्दिश्यसकृ-  
 न्महालयश्राद्धसंदैवसाग्नौकरणंसपिंडंपार्वणैकोद्दिष्टेनविधिनाअन्नेनहविषास-  
 द्यःकरिष्ये। इतिश्राद्धसंकल्पसमाप्तः॥ ॥ ( पितृगणेंकोणतीवत्यांचीपद्धती )  
 ताताबात्रितयंसपत्नजननीमातामहादिव्रयंसस्त्रीस्त्रीतनयादितातजननीस्वभ्रा-  
 तरःसस्त्रियःतातांबात्मभगिन्यपत्यधवयुग्जायापितासद्गुरुःशिष्याप्ताःपितरो-  
 महालयविधौतीर्थेतथातर्पणे ६८ अथसंक्षिप्तदर्शश्राद्धसंकल्पप्रारंभः। आ-  
 चम्य। केशवायस्वाहा। नारायणा०। माधवायस्वाहा। गोविंदायनमः। श्रीकृष्णा-  
 यनमः। पवित्रधारणं। ॐपवित्रंवंतःपरिवाचमासतेपितैषांप्रत्नोऽभिरक्षतिव्र

श्रा०

८७

Foundation



तं । महःसमुद्रवरुणास्तिरोदधेधीराऽइच्छेकुर्द्धरुणैष्वारमै । प्राणायामं कृत्वा । वि  
ष्णवे नमो । विष्णवे नमो । विष्णवे नमः । विष्णोर्विष्णुः श्रीमद्भगवतो ० शुभकरण  
एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभपुण्य ० पुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं । पुरुरवार्द्रवसंज्ञ-  
कानां विश्वेषां देवानां विश्वेषां देवानां । प्राचीनावीती अस्मत्पितृपितामहप्रपिता  
महानां अमुकशर्मणां । अमुकगोत्राणां । सपत्निकानां । वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां  
मातामहमातुः पितामहमातुः प्रपितामहानां । अमुकशर्मणां । अमुकगोत्राणां । स-  
पत्निकानां । वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां । सव्यं । एतेषां श्रेयोर्थं मोक्षार्थं तृप्त्यर्थं । मम  
पितुः दर्शश्चार्द्धं ब्रह्मार्पणेन विधिना अन्नेन हविषां सद्यः करिष्ये । तदंगतिलोदकादि  
करिष्ये । तिलोदकं कृत्वा । पुरुरवार्द्रवसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां । प्राचीनावीती अ-  
स्मत्पितृ ० महानां सप ० वसु ० णां माताम ० नां गो ० सप ० वसुरु ० ब्रह्मणे इदमास-  
नं । स्वासनं । अत्राख्यतां धर्मोसि । अस्मत्पि ० हाः वसुरुद्रादित्यस्वरूपाः । यथा-



सं०

८८

श्रा०

भागशः अमीवोगंधाः । सुगंधाः । अस्मत्पि० हाः स० स्वरूपाः पूजार्थेतुलसीपत्रं  
 पुष्पं । सुपुष्पं सुपत्रं । अस्मत्पितृ० स० पाः यथा भागशः एषवोधूपः । सुधूपः । अ  
 स्मत्पि० हाः स० पाः । यथा भागशः एषवोदीपः सुदीपः । अस्मत्पि० हाः स० पाः  
 आच्छादनार्थे किंचिद्वावहारिकं द्रव्यं । स्वाच्छादनं फलार्थे पूगं फलं सुफलं । पवि  
 त्रार्थे इमे कुशाः । अस्तु पवित्रं । ॐ इदं पितृभ्यो नमोऽस्त्वद्यये पूर्वा सोयऽउपरास  
 ईयुः । ये पार्थिवे रजस्यानिषत्तायेवानूनं सुवृजना सुविशु । नमः पितृभ्यः आसनादि  
 अत्र गंधपुष्पधूपदीप आच्छादनां ताः पंचोपचाराः सर्वे परिपूर्णा भवन्तु । अर्चनवि  
 धिष्वर्चितमस्तु । न्यूनं विधिवदस्तु । यस्य स्मृत्या च नामोक्तया तपः पूजा क्रियादिषु  
 न्यूनं संपूर्णतां याति सद्यो वंदेत मच्युतं । अच्युताय नमः । गयायै नमः । गदाधराय  
 नमः । पुंडरीकाक्षाय नमः । युष्मदनुज्ञयामंडलादिकरिष्ये । पात्रप्रोक्षणं । तत्सं  
 वितुर्वरेण्यं भर्गो । ब्रह्मापणं ब्रह्महविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतं । ब्रह्मैव तेन गंतव्यं ब्रह्मक

८८



र्मसमाधिना॥हरिर्दाताहरिर्भोक्ताहरिरन्नं प्रजापतिः॥हरिर्विप्रःशरीरस्तुभुक्तेभोज  
यतेहरिः॥चतुर्भिश्चचतुर्भिश्चद्वाभ्यांपंचभिरेवच॥हृयतेचपुनर्द्वाभ्यांसमेविष्णुःप्र  
सीदतातत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु॥नैवेद्यांसमर्प्यअप०एकोविष्णुर्महद्भूतंपृथक्भूतान्य  
नेकशः॥त्रीन्लोकान्व्याप्यभूतात्माभुंक्तेविश्वभुगव्ययः॥अनेनममपितुःदर्शश्चा  
द्वयज्ञेक्रियमाणब्राह्मणभोजनेनभगवान्पितरस्वरूपीजनार्दनवासुदेवःप्रीय-  
तांनमम॥सव्यं॥देवाःतत्सत्अमृतमस्तु॥अपसव्यं॥पितरःतत्सद्ब्रह्मार्पणमस्तु॥  
श्राद्धउपविष्टायब्राह्मणायइमांदक्षिणांतुभ्यमहंसंप्रददे॥दक्षिणाःपांतुपांतुदक्षि  
णाःसकृद्वायत्रीजपंकृत्वा॥प्रार्थनाकार्या॥अपेक्षितंयाचितव्यंत्याज्यंचैवानपेक्षितं  
उपविश्यसुखेनैवभोक्तव्यंस्वस्थमानसैः॥विद्यमानशाकपाकपदार्थेषुयद्रोचतेत  
त्प्राह्यं॥यन्नरोचतेतत्याज्यं॥सुखेनैवभोक्तव्यं॥जुषामहे॥जपच्छिद्रंतपच्छिद्रंय  
च्छिद्रंश्राद्धकर्मणि॥सर्वंभवतुमेच्छिद्रंब्राह्मणानांप्रसादतः॥सर्वंअच्छिद्रंभवतु



अ० एषपितृयज्ञः । त०स्तु । वषट्तेविष्णवे ० ॥ ६९ ॥ अथअक्षय्यतृतीयनिर्णयवि-  
८९ धिःप्रारंभः । अस्यांतृतीयायांयत्किञ्जपहोमपितृतृपणंदानादिचक्रियतेतत्सर्वम-  
क्षयम् । इयंरोहिणीबुधयोगेमहापुण्या । अस्यांजपहोमादिकृत्येपिवक्ष्यमाणयुगा-  
दिवन्निर्णयः । इयंकृतयुगस्यादिः । अत्रयुगादिश्राद्धमपिंडकमनुष्ठेयं । श्राद्धसंभ-  
वेतिलतर्पणमप्यत्रकार्यतत्रासंभवेऽपराह्णेपि । कृष्णयुगादिकार्यत्वपराह्णइत्यादि-  
मन्वादिप्रकरणोक्तनिर्णयः । द्वेधाविभक्तंदिनपूर्वार्धेकेदशव्यापिनीदिनद्वयेचेत्रि-  
मुहूर्ताधिकव्याप्तिसत्वेपरान्त्रिमुहूर्तान्यूनत्वेपूर्वामन्वादौचग्रहणेचंद्रसूर्ययोःव्य-  
तिपातेवैधृतौचतत्कालव्यापिनीक्रियेतिवचनेनसांकल्पव्याप्तिवाक्यानांअपवा-  
दात् । श्राद्धादिकंचतृतीयमध्येएककर्तव्यं । पुरुषार्थचिंतामणौतुसप्तमाष्टमनव-  
ममुहूर्तानांगांधर्वकुतुपरौहिणसंज्ञकानांयुगादिश्राद्धकालत्वात्शुक्लेमध्यमदिन-  
मानेनयोदश्यादिपंचदश्यंतघटित्रयव्यापिन्यांश्राद्धंकृष्णेतुषोडशीमारभ्यघटि-



कात्रयेउभयव्रतादृशघटित्रयव्याप्तौसत्यामसत्यांवाशुक्लापरायदातुपरेदुस्त्रियो-  
दशघटीतःपूर्वसमाप्तापूर्वेद्युस्त्रयोदश्यादिघटित्रयेतदेकदेशेवाविद्यतेतदाकर्म-  
कालशास्त्रबाहुल्यात्पूर्वैवग्राह्येत्युक्तंइदमेवयुक्तमितिभातिअत्रदेवतोद्देशेनपित्रो  
द्देशेनचोदकुंभदानमुक्तं। तत्रसंकल्पः। श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थवसंतमाधवदेवता-  
प्रीत्यर्थपितृप्रीत्यर्थचब्राह्मणायोदकुंभदानमहंकरिष्ये। तदंगउदकुंभपूजनंब्रा-  
ह्मणपूजनंचकरिष्ये। इतिसंकल्प्यसूत्रक्षेष्टितंगंधफलयवाद्युपेतंकलशंपंचोपचा-  
रैर्ब्राह्मणंचसंपूज्य। तत्रमंत्रः। एषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः। अस्यप्र-  
दानात्सकलाममसंतुमनोरथाः। इतिमंत्रेणदद्यात्। पित्रद्देशेतुपितृणामश्रय्यतु-  
ह्यर्थंउदकुंभदानंकरिष्येइतिसंकल्प्यपूर्ववत्कुंभब्राह्मणौसंपूज्योदकुंभेगंधतिल-  
फलादिनिक्षिप्यएषधर्मघटोदत्तोब्रह्मविष्णुशिवात्मकः। अस्यप्रदानात्तृप्यंतुपि-  
तरोपिपितामहाःगंधोदकतिलैर्मिश्रंसान्नंकुंभफलान्वितां। पितृभ्यःसंप्रदास्यामि



दौ०

९०

अक्षय्यमुपतिष्ठत्विति मंत्रेण दद्यात् । युगादौ समुद्रस्नानं महाफलं वैशाखस्याधि-  
मासत्वे युगादिश्राद्धं मासद्वयेपि कार्यं युगादिषूपवासो महाफलः । युगादिमन्वादौ  
रात्रिभोजने अभिस्ववृष्टिमिति मंत्रजपः । युगादिश्राद्धलोपमन्यप्रत्यवायपरिहा-  
रार्थं मृग्विधानोक्तं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य नयसद्यावेत्युचं शतवारं जपेत् ।  
अयं निर्णयः सर्वयुगादौ ज्ञेयः । इत्यक्षय्यतृतीयानिर्णयविधिः समाप्तः । ६५ ॥  
॥ ७० ॥ दौहित्रप्रतिपच्छ्राद्धं । श्रीः । आश्विनशुक्लप्रतिपदि दौहित्रेणानुपनीतेना-  
पिसपत्नीकमातामहस्यपार्वणं । मातुले सत्यपि अवश्यं कार्यं । मातामही सत्वे केव-  
लमातामहपार्वणं । इदं जीवत्पितृकेणैव कार्यं । इदं सपिंडकमपिंडकं वा । अत्र पुरु-  
रवार्द्रवसंज्ञका विश्वे देवाः । धूरिलोचना इति केचित् । इयं प्रतिपदपराण्व्यापिनी  
ग्राह्येति बहवः । संगव्यापिनीति केचित् । केशवादिनामानिति थ्यादि च संकी-  
र्त्य । अद्य पूर्वोच्चरित ए० श्रुतिस्मृ० र्थमातामहश्राद्धं करिष्ये । इति संकल्पः । अन्य

श्रा०

९०



त्सर्वेश्राद्धवत् । इतिदौ ० । ७१ । अविधवानवमीश्राद्धं श्रीः । आचम्यपवित्रं धृत्वा  
प्राणानायम्य । देशकालौ संकीर्त्य मम आत्मनः श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तफलप्राप्त्यर्थं  
पुरुषार्द्रवसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां । अपसव्यं । अस्मत्मातृपितामहीप्रपिताम  
हीनां अमुकदानां अमुकगोत्राणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां एतासां श्रेयोर्थं मोक्षार्थं  
तृप्त्यर्थं अविधवानवमीश्राद्धारूपं कर्म करिष्ये । अन्यत्सर्वेश्राद्धवत् । इति अविध  
वानवमीश्राद्धसंकल्पः ॥ ७२ ॥ सांकल्पिकश्राद्धविधिः । श्रीः । आचम्यपवित्रादि  
धृत्वा प्राणानायम्य देशकालाद्युच्चार्य पुरुषार्द्रवसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां अस्म-  
त्पितृपितामहप्रपितामहानां शर्मणां गोवाणां रूपाणां अमुकश्राद्धं सांकल्पिकवि-  
धिनाऽन्नेन हविषा सद्यः करिष्ये इति संकल्प्य तृतीयक्षणदानां तं पूर्ववत्कृत्वा विधि  
वदर्थ्य दानं समंत्रकवाहनं च वर्जेत् । किंतु आवाहने केवलं देवानां वाहयामि पितृना  
वाहयामि । इत्येवावाह्यकेवलमर्थं च दत्वा गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनादिपात्रेषु भ



आ०

९९

स्ममर्यादादिप्रतिसांवत्सरिकश्राद्धवत्सर्वकृत्वाग्नौकरणं वर्जयित्वापरिवेषणादि  
संपन्नवचनांतेउत्तरापोशनं विकिरदानवर्जमक्षय्यवचानांतंकृत्वास्वधांवाचयि-  
ष्ये स्वधोच्यतामितिवाक्यरहितंसर्वपूर्ववत्समापयेत् । इतिसांकल्पिकःश्रा० ॥  
॥ ७३ ॥ आमश्राद्धं हिरण्यश्राद्धंच । आचम्यपवित्रपाणिः प्राणानायम्यदेशका-  
लाद्युच्चार्यपुरु० पितृपितामहप्रपितामहानां शर्मणां गोत्राणां स्वरूपाणां अमुक  
श्राद्धंसदैवंसंपिंडमामेनहविषा ( हिरण्येनवा ) करिष्ये । इतिसंकल्पः । अन्यः प्र  
योगस्तु सामान्यतः सांवत्सरिकश्राद्धवदेव । इयान् विशेषः । पाकप्रोक्षणस्थाने आ  
मप्रोक्षणं । आवाहने उशंतस्त्वेति मंत्रे पितृनहविषेस्वीकर्तवेइत्यूहः । भस्ममर्या-  
दांतं यथावत् । विप्रहस्तेतंदुलैरग्नौकरणं । आसादितपात्रेषु अन्नाच्चातुर्गुणं द्विगुणं  
समं वा तत्तदामं संस्थाप्य पाणिहोमशेषं पिंडार्थं संस्थाप्य पात्रेषु दत्त्वा पृथिवीतेपा-  
त्रमित्यादि इदमामं हव्यंकव्यमित्यादि इदमाममृतरूपं स्वाहाइत्यादिमध्वित्यंतं

श्रा०

९९



प्राग्वत् । यथासुखं जुषध्वमित्यस्य आपोशनप्राणाहुतितृप्तिप्रश्नानां च लोपः सं-  
पन्नवाचनांतेन शेषप्रश्नलोपः । सर्वमतेतंदुलैः सक्तुभिर्वापिंडदानं । केचिद्गृहसि-  
द्धान्नेन पायसेन वापिंडानाहुः पिंडोपस्थानेन मोवः पितरइषेइति मंत्रे इषेपदस्थाने-  
न मोवः पितर आमद्रव्याय इत्युहः । स्वतीति ब्रूतेति वर्ज्यं । तथा वाजे वाजेइति मंत्रे  
तृप्ताया तडत्यस्य स्थाने तत्स्पर्शं यातपाथिभिरित्युहः कार्यः शेषं प्राग्वत् । अत्र पिं-  
डदानविकल्पात्सांकल्पविधिनाप्येतद्वयं भवति । इति आमश्राद्धं ॥ ७४ ॥ यतेरा-  
राधनविधिः अयं द्वादशो हत्रयो दशा हेवायथाचारं पार्वणश्राद्धानंतरं कार्यः । तत्रायं  
प्रयोगः । गुरुचतुष्टयस्य केशवादीनां च प्रत्येकमेकैकडत्येवं षोडशब्राह्मणपक्षम-  
भिप्रेत्योच्यते । कृतनित्यक्रियो यजमानः प्रातः ब्रह्मीभूतस्य गुरोः समाराधने गुर्वर्थे  
भवद्भिः क्षणः कर्तव्यः । ॐ तथाइति प्रतिवचनं । एवं परमगुर्वपरमेष्ठीगुर्वर्थे परात्प-  
रगुर्वर्थे म० । यद्वा विश्वरूपधराचार्यार्थे म० । ततो गुरुत्रयमिति वाचतुरो ब्राह्मणा-



य०

९२

त्रिमंत्र्य । शुक्लेकेशवार्थेक्षणःकर्तव्यः । नारायणार्थे । माधवार्थे । गोविंदार्थे । विष्णु  
 वर्थे । मधुसूदनार्थे । त्रिविक्रमार्थे । वामनार्थे । श्रीधरार्थे । हृषीकेशार्थे । पद्मनाभा  
 र्थे । दामोदरार्थे १२ कृष्णपक्षेतु । संकर्षणार्थे । वासुदेवार्थे । प्रद्युम्नार्थे । पुरुषो-  
 त्तमार्थे । अधोक्षजार्थे । नारसिंहार्थे । अच्युतार्थे । जनार्दनार्थे । उपेन्द्रार्थे । हर्यर्थे  
 श्रीकृष्णार्थे १२ एवंद्वादशविप्रान्निमंत्र्य । कर्ता । शुचिः । आचम्यपवित्रपाणिः  
 प्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यनारायणप्रीत्यर्थं ब्रह्मीभूतस्यगुरोःसमाराधनंक-  
 रिष्येइतिसंकल्प्य । गंधाक्षततुलसीदलकर्पूरमिश्रजलेनवरणक्रमेणतेषांपादप्र-  
 क्षालनंकृत्वा । तानाचमय्य स्वयंद्विराचामेत् । पादप्रक्षालनोदकंपात्रांतरेगृही-  
 त्वातत्पादौसाक्षतगंधपुष्पतुलसीदलैरभ्यर्च्य । आनंदमानंदकरंप्रसन्नंज्ञानस्व-  
 रूपंनिजबोधरूपं । योगींद्रवंद्यंभवरोगवैद्यंश्रीमद्गुरुंनित्यमहंनमामि । इतिनम-  
 स्कुर्यात् । एवंसर्वेषांपूजांकृत्वागंधादिभिस्तत्पात्रमलंकृत्यदेवसन्निधौसंस्थाप्य

वि०

९२



कुशासनेषु प्राङ्मुखानुदङ्मुखान्वाउपवेश्य पुरुषसूक्तेन प्रत्यृचं ॐ नमो नारायणे  
तिमंत्रसहितेनावाहनादिषोडशोपचारैः पदार्थानुसमयेनाभ्यर्चयेत् । अथवा गंध  
पुष्पधूपदीपाच्छादनां तापूजाद्रष्टव्या । ततः चतुरस्राणि मंडलानि कृत्वा तेषु पात्रा  
ण्यासाद्य पात्रेषु पायसादिविशिष्टद्रव्यं साज्यं व्यंजनसहितं च परिविष्य गायत्र्या-  
प्रोक्ष्य गुरवे इदमन्नं परिविष्टं परिवेक्ष्यमाणं चातृप्तेः स्वाहा हव्यं नमः । एवं सर्वत्रा  
न्ननिवेदनं कृत्वा ॐ तद्ब्रह्मा ॐ तद्वायुः ॐ तदात्मा ॐ तत्सत्यं ॐ तत्सर्वं ॐ तं  
त्पुरोर्नमः । अंतश्चरति भूतेषु । गुहाया विश्वमूर्तिषु । त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्वामिन्द्र  
स्त्वश्रुद्रस्त्वं विष्णुस्त्वं ब्रह्म त्वं प्रजापतिः । त्वं तदाप आपो ज्योतीरसो मृतं ब्रम्ह भू  
भुवः सुवरोम् । इत्यनुवाकं पठित्वा ब्रह्मार्पणमिति च जपित्वा भुंजानेषु पानिपन्मन्वा-  
नूश्रावयेत् । तृतेषु ॐ तद्ब्रह्मेत्यनुवाकं पठित्वा उत्तरापोशनोत्तरमाचां तेषु पाविष्टेषु  
विशिष्टांबूलदक्षिणावस्त्रादिभिरभ्यर्च्य उपविष्टेष्वेव तेषु गुर्वाराधनां गभूतं तीर्थं



य ०  
९३

पूजनं करिष्यद्दतिसंकल्प्य । चतुरस्रमंडलंगोमयेनोपलिप्य तत्र रंगवल्ल्यादिभिर-  
लंकृत्य तन्मंडले धान्योपरि पादोदकलशं संस्ताप्य तत्र गंगादिसर्वतीर्थानि भाव-  
यित्वा पुरुषसूक्तेन प्रत्यूचंतीर्थराजाय नम इति मंत्रेण षोडशोपचारैरभ्यर्च्य तत्पा-  
वं शिरसि धृत्वा । ॐ लोकः सरस्वत्यायां त्येष वै देवयानः पंथास्तमे मान्वारो हं त्या-  
क्रोशं तोयात्यर्वति मेवान्यस्मिन् प्रतिषज्य प्रतिष्ठागच्छंति यदा दशशतं कुर्वत्यथैकं  
मुत्थानं शतायुः पुरुषः शतं द्रिय आयुष्ये वै द्रिये प्रतितिष्ठंति यदा शतं सहस्रं कुर्व-  
त्यथैकं मुत्थानं सहस्रं संमितो वा असौ लोको मुमेतलोकमभिजयंति यदैषां प्रमीयै-  
तयदा वाजीये रत्नैकं मुत्थानं तद्धि तीर्थं १ भीषास्माद्वातः पवते । भीषो देति सूर्यः ।  
भीषास्मादग्निश्चंद्रश्च । मृत्युर्धावति पंचम इति । सैषानंदस्य मीमांसा भवति । यु-  
वा स्यात्साधुर्वाध्यायकः । आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः । तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य  
पूर्णा स्यात् । स एको मानुष आनंदः । ते ये शतं मानुषा आनंदः १ स एको मनुष्यगंध

वि ०

९३



वाणां मानंदः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । तेयेशतं मनुष्यगंधर्वाणां मानंदाः । स ए  
को देवगंधर्वाणां मानंदः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । तेयेशतं देवगंधर्वाणां मानंदाः  
स एकः पितॄणां चिरलोकानां मानंदः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । तेयेशतं पितॄणां  
चिरलोकलोकानां मानंदाः। स एकः आजानजानां देवानां मानंदः २ श्रोत्रियस्य चा-  
कामहतस्यातेयेशतमाजानजानां देवानां मानंदाः। स एकः कर्मदेवानां देवानां मानं  
दः। ये कर्मणा देवानपियंति। श्रोत्रियस्य चाकामं ०। ये ते शतं कर्मदेवानां देवानां मानं  
दाः। स एको देवानां मानंदः श्रोत्रियस्य कामहतस्यातेयेशतं देवानां मानंदाः। स एक  
इंद्रस्यानंदः ३ श्रोत्रियस्य चाकामहतस्यातेयेशतमिंद्रस्यानंदः। स एको बृहस्प  
तैरानंदः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्यातेयेशतंबृहस्पतैरानंदाः स एकः प्रजापतैरा  
नंदः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्यातेयेशतंप्रजापतैरानंदाः। स एको ब्रह्मणानंदः  
श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ४ स यश्चायं पुरुषे । याश्चासां वादित्ये । स एकः । स यं ए



य०  
९४

वंवित्। अस्माह्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसंक्रामति। एतंप्राणमयमात्मा  
नमुपसं०। एतंमनोमयमात्मानमुपसं०। एवंविज्ञानमयमात्मानमुपसं०। एतमानं  
दमयमात्मानमुप०। तदप्येष श्लोको भवति। यतोवाचो निवर्तते। आप्राप्युमनसास  
ह ५ आनंदं ब्रम्हणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह्वावं न तपति। किमह-  
साधुना करवम् किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उ-  
भेह्ये वैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत् ६ इति जह्वाहारि कीर्तन  
पुरःसरं स हर्षं नृत्यं कृत्वा तत्पात्रं पुनर्मंडले संस्थाप्य चंदनाक्षतपुष्पाणि पूजाविशि-  
ष्टानि बंधुभिः सह कृत्वा विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य। आनंदमानंदकरं प्रसन्नं ज्ञानस्वरूपं  
निजबोधरूपं। योगीन्द्रमीड्यं भवरोगवैद्यं श्रीमद्गुरुं नित्यमहं नमामि १ गुरुर्ब्र-  
ह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः। गुरुः साक्षात्परं ब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः २ इति मंत्रेण  
द्विजान्तीर्थराजं च नमस्कृत्य गुर्वर्थं विप्रहस्ते पादोदकपात्रं दत्त्वा तदाज्ञया तत्सी-

वि०

९४

Foundation



र्थमंवेणगृण्हीयात् । तत्रमंत्रः । अविद्यामूलशमनंसर्वपापप्रणाशनं । गुरुपादोद-  
कंतीर्थसंसारद्रुमनाशनम् ॥ ( पुत्रादिकामनायांतु । शोषणंपापपंकस्यदीपनंज्ञान-  
तेजसः । गुरोःपादोदकंचित्रंपुत्रपौत्रप्रवर्धनम् । इतिगृण्हीयात् । तान्पुनःप्रणम्य  
तानन्यांश्चदक्षिणादिभिस्तोषयित्वासंमानपुरःसरंताननुब्रज्यकर्मेश्वरार्पणंकुर्या-  
त्पश्चात्सुहृद्युतोभुंजीत । ततःप्राप्तदर्शमहालयतीर्थप्रयुक्तानिश्चाद्धानिकुर्यात्-  
प्रतिमासंवाराधनंप्रत्यब्दपार्वणोत्तरंचैवमेव । अत्रषोडशब्राम्हणाशक्तावष्टच-  
त्वारोवा । इत्थंकरणाशक्तौयथाशक्तियतीन्ब्राह्मणांश्चाहूयपादप्रक्षालनपूर्वकं  
गंधादिभिरभ्यर्च्यभेत्जयेत् । इतिनागरखंडांतर्गतोयतेराराधनविधिःसमाप्तः ॥  
॥ ७५ ॥ यतेरेकादहशेनिपार्वणश्राद्धं । श्रीः । तत्रमध्याह्नेनद्यादौश्राद्धांग-  
तिलतर्पणं कृत्वादेशकालौ स्मृत्वाप्राचीनावीती अमुकगोवस्यामुकशर्मणोब्र-  
ह्मीभूतस्यास्मत्पितुःकरिष्यमाणदर्शादिसर्वश्राद्धाधिकारार्थमाद्यपार्वणश्राद्धं-



वि०  
९५

करिष्ये इति पुत्रादिः संकल्पयेत् शिष्यस्तु ब्रह्मी भूतगुरोः प्रत्यब्दादि श्राद्धाधिका-  
रार्थं तत्पितृसंबन्धिनाम गोत्रोद्देश्यता सिद्ध्यर्थं च पार्वणश्राद्धमिति संकल्पयेत् अ-  
न्यत्समानं पुरुरवार्द्रवसंज्ञका विश्वे देवाः पितृपितामहप्रमितामहानां नाम गोत्रा-  
दिसहितानामुच्चारः सर्वत्र पितुर्ब्रह्मी भूत इति विशेषणमात्रमाधिकं शेषं प्रत्यब्दश्रा-  
द्धवत्केचिच्छिष्यः कर्ता चेदात्मांतरात्मपरमात्मन उद्दिश्य साधुरुरुसंज्ञकदेवयुतं।  
सव्येन देवधर्मकं नां दीश्राद्धवदेकादशाहे पार्वणश्राद्धं कुर्यादित्याहुः अत्र सर्वत्र वि-  
स्तरस्तोरोक्तसंन्यासपद्धतौ द्रष्टव्यः। ७६। विधवा कर्तृकमहालयः। श्रीः। आचम्य  
पवित्रधारणपूर्वकं देशकालाद्युच्चार्य धूरिलोचनसंज्ञकानां विश्वेषां देवानां मम भर्तु-  
तत्पितृपितामहानां अमुकशर्मणां अमुकगोत्राणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपाणां। मम  
भर्तुर्मातृपितामही प्रपितामहीनां अमुकदानां अमुकगोत्राणां वसुरु०। मम पितृ-  
पितामहप्रपितामहानां अमुकशर्मणां अमुकगोत्राणां वसुरु०। मम मातृपितामही

म०

९५

Foundation



प्रपितामहीनां अमुकदानां अमुकगोत्राणां वसुरु० । मममातामहमातृपितामह-  
मातृप्रपितामहानां । अमुकशर्मणां अमुकगोत्राणां वसुरु० । मममातामहीमातृ-  
पितामहीमातृप्रपितामहीनां अमुकदानां अमुकगोत्राणां वसुरुद्रादित्यस्वरूपा-  
णां एतेषां श्रेयोर्थं मोक्षार्थं तृप्त्यर्थं कन्यागते सवितारि सकृन्महालयापरपक्षिकश्राद्धं  
करिष्ये एवं संकल्पं स्वयंकृत्वा ब्राम्हणद्वारा अमौकरणादिसहितं सर्वमाविकृतं प्रयो-  
गं कारयेत् । ( अशक्तौ भर्त्रादित्रयं स्वपित्रादित्रयं स्वमात्रापित्रयं मातामहापित्रयं  
सपत्नीकं इति पार्वणचतुष्टयोद्देशेन महालयः कार्यः अथवा भर्त्रादित्रयं स्वपित्रादि-  
त्रयं चेति पार्वणद्वयोद्देशेनैव कार्यः ) ब्राम्हणस्तु अमुकनाम्ना यजमानायाः । भर्तृत-  
त्पितृपितामहेत्याद्युच्चार्य इतरत्सर्वं निर्दिष्टश्राद्धवत्समं त्रकंकुर्यात् । इति विधवा०  
७७ अथ तीर्थश्राद्धं । तत्र गंगादितीर्थप्राप्तावध्यावाहनद्विजांगुष्ठनिवेशनतृप्तिप्र-  
श्रविकिसविसर्जनदिग्बंधवर्ज्यसकृन्महालयवत् । सर्वापितृगणोद्देशेन धारिलोचन



शां०

९६

पा०

९६

संज्ञकविश्वेदेवसहितंतीर्थश्राद्धंकुर्यात्। अग्नौकरणंकृताकृतंकरणपक्षेतीर्थजलस-  
मीपेश्राद्धंचेतदाप्राकृतमंत्रयुतंतीर्थजलेकार्यम् अन्यथाहस्तादौपिंडानांतीर्थेप्र-  
क्षेपएवप्रतिपत्तिः अत्रतीर्थवासिनएवविप्राविगुणाअपिमुरूयाःतदभावेन्येअत्र  
श्राद्धियेदेशेन्नादिद्रव्येचकाकश्वादिभिर्दृष्टेपिनदोषःतीर्थश्राद्धांगतर्पणंदर्शवत्पू-  
र्वकार्यम्देशकालौसंकीर्त्यसर्वपितृगणमुच्यार्थएतेषाममुकतीर्थप्राप्तिनिमित्तकं-  
तीर्थश्राद्धंसपिंडंसदैवंसद्यःकरिष्येइतिसंकल्पः धूरिलोचनविश्वेदेवादिसर्वसकृ-  
न्महालयवत्तीर्थयात्रायांसाप्तेःसपत्नीकस्यैवाधिकारःनिरग्निकस्यत्वपत्नीकस्या-  
पिस्त्रियाःस्नानदानतीर्थयात्रानामस्मरणादिकं पुत्राद्यनुमत्यैवसधवायायात्रा-  
दिकंपत्यासहैव । ॥ ७८ ॥ अथशांतिपाठप्रारंभः ॥ श्रीगणेशायनमः । हरिःॐम्  
यस्यवाक्यंसंश्रुषिर्यातेनुच्यतेसादवंतायक्षरूपारिमाणंतच्छंदः सर्वारिष्टशांत्यर्थं  
शांतिसूक्तजपेविनियोगः । ॐ कृणुष्वपाज्जःप्रसित्तिन्नपृथ्वीयाहिराजेवामंवाइ-



भेनतृष्वीमनुप्रसितिद्रुणानोस्तासिविध्यरक्षसस्तपिष्ठैः । तवभ्रामासआशुयाप  
तंत्यनुस्पृशधृषताशोशुचानःतपुष्यमेजुव्हापतंगानसंदितोविसृजविष्वगु-  
ल्काः । प्रतिस्पृशोविसृजतृणितमोभवापायुर्विशोअस्याअदब्धः । योनौदूरेअघ  
शंसोयोअंत्यग्नेमाकिष्टेव्यथिरादधर्षीत् । उदग्नेतिष्ठप्रत्यातनुष्वन्यमित्राओ  
षतात्तिग्महेते । योनोआरातिंसमिधानचक्रेनीचातंधक्ष्यततन्नशुष्कं । ऊर्ध्वो-  
भवप्रतिविध्याध्यस्मदाविष्कृणुष्वदैव्यान्यग्ने । अवस्थिरातनुहियातुजृणांजामि  
मजामिंप्रमृणीहिशत्रून् । सतैजानातिसुमर्तियविष्टयइवतेब्रह्मणेगातुमैरत् । वि-  
श्वान्यस्मैसुदिनानिरायोद्युम्नान्यर्योविदुरोअभिद्यौत् । सेदग्नेअस्तुसुभगःसुदा-  
नुर्यस्त्वानित्यैनहविषायउक्थैः । पिप्रीषतिस्वआयुषिदुरोणेविश्वेदस्मैसुदिनासा  
सदिष्टिः । अर्चामितेसुमर्तिघोष्यर्वाक्संतैवावाताजरतामियंगीः । स्वश्वास्त्वासुर  
थामर्जयेमास्मैभ्रात्राणिधारयेनुद्युन् । इहत्वाभूर्याचरेदुपत्मन्दोषावस्तर्दीहिवा



शां०  
९७

पा०

समनुद्यून। क्रीडंतस्त्वासुमनसः सपेमाभिद्युम्नातास्थिवां \*सोजननानां। यस्त्वास्व  
श्वः सुहिरण्यो अम्रउपयातिवसुमतारथेन । तस्यत्राता भवसितस्य सखायस्तं आ-  
तिथ्यमानुषगजुजौषत् । महोरुजामिवंधुतावचौभिस्तन्मापितुर्गोतमादन्वियाया  
त्वं नो अस्यवचसश्चिंकिद्धि होतर्यविष्ठसुकृतोदभूनाः । अस्वप्रजस्तरणयः सुशेवा-  
अतैद्रासोवृका अश्रमिष्ठाः तेपायवः सधियै चोनिषद्याग्नेतवनः पांत्वमूर । येपायवो  
मामतेयं ते अग्ने पश्यंतो अंधंदुरितादरक्षन् । ररक्षतान्सुकृतो विश्ववेदादिप्संतं इंद्रि  
पवीनाहदंभुः । त्वयावय \*संधुन्यस्वातास्तवप्रणात्यश्यामवाजान् । उभाश \*सासूद  
यसत्यतातेनुष्ठुयाकृणुह्यः ऋयाण । अयातै अग्ने समिधा विधेम प्रतिस्तोमं \*शस्यमा  
नंगृभाय । दहाशसौरक्षसः पाह्यस्मां दुहोनिदो मित्रमहो अवद्यात् । रक्षो हणं वाजिन  
माजिघर्मि मित्रं प्रथिष्ठमुपयामिशर्म । शिशानो अग्निः क्रतुभिः समिद्धः स नो दिवा स  
रिषः पातुनक्तं । विज्योतिषा बहता भर्त्यिग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा । प्रादेवीर्भा

९७



याःसहतेदुरेवाःशिशीतेशृगेरक्षसेविनिक्षे।उतस्वानौसीदिविषत्वग्नेस्तिग्मायुधा  
रक्षसेहंतवाउ।महा\*इंद्रोवज्रबाहुःषोडशीशर्मयच्छतु।स्वस्तिनौमघवांकरोतुहं  
तुपाप्मानंयोस्मान्द्वेष्टि।सजोषाइंद्रसगणोमरुद्भिःसोमंपिबवृत्रहन्छूरविद्वान्।ज  
हिशतृ\*रपमृधौनुदस्वाथाभयंकृणुहिविश्वतोऽनः।त्रातारमिंद्रमवितारमिंद्र\*ह-  
वैहवेसुहव\*शुरमिंद्र।हुवैनुशक्रंपुरुद्वुतमिंद्र\*स्वस्तिनौमघवांधात्विंद्रः।यतइं-  
द्रभयामहेततोऽनोअभयंकृधि।मघवंछुगिधतवतंनर्तयेविद्विषोविमृधौजहि।स्व  
स्तिदाविशस्पतिर्वृत्रहाविमृधौवशी।वृषेद्रःपुरएतुनःस्वस्तिदाअभयंकरः।आ  
भिर्गीर्भिर्यदतोऽनऊनमाप्याययहरिवोवर्धमानः।यदास्तोतृभ्योमाहिगोत्रारुजा-  
सिभयिष्ठभाजोअधतेस्यामा।येदेवाःपुरःसदोभिनेत्रादक्षिणसदोयमनेत्राःपश्वा  
त्सदःसवितृनेत्राउत्तरसदोवरुणनेत्राउपरिषदोबृहस्पतिनेत्रारक्षोहणस्तेनःपां-  
तुतेनोवंततेभ्योनमस्तेभ्यस्वाहासमूह\*रक्षःसंदग्ध\*रक्षइदमह\*रक्षोभिसंदहा



शां०

९८

म्यमयैरक्षोघ्नेस्वाहायमायसवित्रेवरुणायबृहस्पतयेदुर्वस्वतेरक्षोघ्नेस्वाहाप्रष्टि-  
 वाहीरथोदक्षिणादेवस्यत्यासवितुःप्रसवैश्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोहस्ताभ्यांश्रक्षसो  
 वधंजुहोमिहृतश्रक्षोवांधिष्मरक्षोयद्वस्तेतदक्षिणापावमानेनत्वास्तेमैनगायत्र-  
 स्यवर्तन्योपाशोर्वीर्येणदेवस्त्वासवितोत्सृजतुजीवातवेजीवनस्यायैबृहद्रथंतर  
 योस्त्वास्तेमैनत्रिष्टुभोवर्तेन्याशुक्रस्यवीर्येणदेवस्त्वासवितोत्सृजतुजीवातवे-  
 जीवनस्यायाअग्नेस्त्वामात्रयाजगत्स्यैवर्तेन्याग्रयणस्यवीर्येणदेवस्त्वासवितोत्सृ-  
 जतुजीवातवेजीवनस्यायाइममम आयुषेवचैसेकृधिप्रिश्रेतोवरुणसोमराजन् ।  
 मातेवास्माआदितेशर्मयच्छविश्वेदेवाजरदष्टिर्यथासन् । अग्निरायुष्मान्सवन-  
 स्पतिमिरायुष्मांतेनत्वायुषायुष्मंतंकरोमिसोम आयुष्मान्सओषधीभिर्यज्ञ आयु-  
 ष्मान्सदक्षिणाभिर्ब्रह्मायुष्मत्तद्ब्राम्हणैरायुष्मदेवा आयुष्मंतस्तेमृतेनायुष्मत-  
 स्तेनत्वायुषायुष्मंतंकरोमि । नाभापृथिव्याःसमिधानमग्निश्रायस्पोषायबृहतेह

पा०

९८



वामहे । इरंमदंबृहदुंक्थंयजत्रंजेतारमुभिंपृतनासुसासहिं । याः सेनाअभीत्वरीरा  
व्याधिनीरुगणाउतायेस्तेनायेचतस्कंरास्तास्तेअग्नेपिधाम्यास्ये । दष्टाभ्याम  
लिंम्लजंभ्यैस्तस्कराउताहनूभ्यास्तेनान्भगवस्तास्त्वरंवादतसुखादितान् ।  
येजनेषुमलिंम्लवस्तेनासस्तस्कंरावने । येकक्षेप्वघायवस्तास्तेदधामिजंभयोः ।  
योअस्मभ्यमरातीयाद्यश्चनोद्वेषतेजनः । निदाद्योअस्मादिप्साच्चसर्वंतमस्मासा  
कुरु । सशितंमेब्रम्हसशितंवीर्यैबलं । सशितंक्षत्रंजिष्णुयस्याहमस्मिपुरोहितः  
उदेषांवाहूअतिरमूद्वर्चउदूबलं । क्षिणोमिब्रह्मणामिवानुनयामिस्वाअहं । दृशानो  
रुक्मउव्याव्यद्यौदुर्भर्षमायुःश्रियेरुचानः । अग्निरमृतोअभवद्वयोभिर्यदेनंद्यौरज-  
नयत्सुरेताः । विश्वारूपाणिप्रतिमुंचतेकविः प्रासावीद्भृद्रं द्विपदेचतुष्पदे । विनाकम  
रूपंत्सवितावरेण्योनुप्रयाणमुषसोविराजतिनक्तोषासासमंनसाविरूपेधापयेते  
शिशुमेकं समीची । द्यावाक्षामारुक्मोअंतर्विभातिदेवाअग्निधारयंद्रविणोदाः सु-



शां०  
९९

प॒र्णो॒सि॒ग॒रु॒त्मां॑ त्रि॒वृ॒त्ते॒शि॒रो॒गा॒य॒त्रं॑ च॒क्षु॒स्तो॒मं॑ आ॒त्मा॒सा॒म॒ते॒त॒नू॒र्वी॒म॒ढे॒व्यं॑ बृ॒ह॒द्र॒थं॑ -  
ते॒र॒प॒क्षो॒य॒ज्ञा॒य॒ज्ञि॒यं॑ पु॒च्छं॑ च्छं॑ दा॒स्यं॑ गा॒नि॒धि॒ष्णि॒याः॑ श॒फा॒य॒जूं॑ षि॒ना॒म॒सु॒प॒र्णो॑ ---  
सि॒ग॒रु॒त्मां॑ दि॒वं॒ग॒च्छु॒सु॒बः॑ प॒ता॒या॒जा॒ता॒ओष॑ध॒यो॒दे॒वेभ्य॑स्त्रि॒यु॒गं॒पु॒रा॒। मं॒दा॒मि॒ब॒भू॒णा॒  
म॒ह॒स्यं॑ त॒धामा॑नि स॒प्त॒च॒। श॒तं॒वो॒अ॒ंब॒धामा॑नि स॒ह॒स्रं॒मु॒न॒वो॒रु॒हः॑। अथा॑ श॒त॒क्र॒त्वो॒यू॒  
य॒मि॒मं॒मै॒अ॒ग॒दं॒कृत॑। पु॒ष्पा॒व॒तीः॒प्र॒सू॒व॒तीः॒फ॒लि॒नी॒र॒फ॒ला॒उ॒त॒। अ॒श्वा॒इ॒व॒स॒जि॒त्व॒री॒  
वी॒रु॒धः॒पा॒र॒यि॒ष्ण॒वः॑। ओष॑ध्नी॒रि॒ति॒मा॒त॒र॒स्त॒द्वौ॒दे॒वी॒रु॒प॒ब्रु॒वे॒। र॒पां॑सि॒वि॒घ्न॒ती॒रि॒त॒र॒  
प॒श्चा॒त॒य॒मा॒नाः॑। अ॒श्व॒त्थे॒वो॒नि॒ष॒दं॒नं॒प॒र्णे॒वो॒व॒स॒तिः॑ कृ॒ता॒गो॒भा॒ज॒इ॒त्कि॒ला॑ स॒थ॒य॒त्स॒  
न॒व॒थ॒पू॒रु॒षां॒य॒द॒हं॒वा॒ज॒यं॒ज्ञि॒मा॒ओष॑ध्नी॒र्ह॒स्त॑ आ॒द॒धे॒। आ॒त्मा॒य॒क्ष्म॑स्य न॒श्य॒ति॒पु॒रा॒  
जी॒व॒गृ॒भो॒यं॒था॒। य॒दोष॑ध॒यः॒संग॑च्छं॒ते॒रा॒जा॒नः॑ स॒मि॒ता॒वि॒व॒। वि॒प्रः॒स॒उ॒च्य॑ते भि॒ष॒र॒-  
क्षो॒हामि॑ व॒चा॒त॒नः॑। नि॒ष्कृ॒ति॒र्ना॒म॒वो॒मा॒ता॒था॒यू॒य॒स्थ॒संकृ॑तीः। स॒राः॒प॒त॒त्रि॒णीः॑ स्छ  
न॒य॒द्रा॒म॒य॒ति॒नि॒ष्कृ॒ता॒अ॒न्या॒वो॒अ॒न्या॒म॒व॒त्त्वा॒न्य॒न्य॒स्या॒उ॒पा॒व॒ता॒ताः॑ सर्वा॒ ओष॑ध॒यः॑

पा०

९९



संविद्वानाह दं मे प्रावतावचः । उद्धुष्मा ओषधीनां गाषो गोष्ठादिवेरते धनं सनिष्पं  
तीनामात्मानं तव पूरुष । अतिविश्वाः परिष्ठास्तेन इव ब्रजमक्रमुः । ओषधयः प्राचु  
च्यवुर्यत्किंच तनुवा श्रपः । यास्त आतस्छुरात्मानं या आविविशुः परुः परुः । ता  
स्ते यक्ष्मं विबाधंतामुग्रो मध्यमशीरिवासा कं यक्ष्म प्रपतश्येनेन किं किदीविना । सा  
कं वातस्य ध्राज्यासा कं नश्य निहाकया । अश्वावती सोमवती मूर्जयंती मुदोजसं ।  
आविंत्सि सर्वा ओषधीरस्मा अरिष्ठा तां तये । याः फलिनीर्या अफला अपुष्पायाश्च पु  
ष्पिणीः । बृहस्पतिं प्रसूया ओषधयः सोमं राज्ञीः प्रविष्ठाः पृथिवीमनु । तासां त्वम  
स्युत्तमा प्रणो जीवा तवे सुव । अवपतंती रवदं हि ओषधयः परि । यं जीवमश्रवामहै  
न सरिष्याति पुरुषः याश्चेदमुपशृण्वंति याश्च दूरं परांगताः । इह संगत्य ताः सर्वा अ  
स्मै संदत्तभेष । जंमावोरिषत्खनिता यस्मै चाहं रवनामिवः । द्विपच्चतुष्पदस्माक  
सर्वमस्त्वनातुरं । ओषधयः संवदंते सोमै न सह राज्ञा । यस्मै करोति ब्राम्हणस्त



शां०  
१००

राजन्पारयामसि नवो नवो भवति जायमानो न्हो केतुरुषसामेत्यग्रे भागं देवेभ्यो वि  
दधात्यायन् प्रचंद्रमास्तिरतिदीर्घमायुः । यमादित्या अशुमाप्याययैतियमक्षित  
मक्षितयः पिबंति तेन नो राजावरुणो बृहस्पतिराप्याययंतु भुवनस्य गोपाः । प्राच्यां  
दिशित्व मिद्रासिराजो तो दीच्यां वृत्रहन् वृत्रहासि । यत्र यंति स्रोत्यास्तज्जितं तैद-  
क्षिणतो वृषभ एधि हव्यः । इंद्रो जयाति न पराजयाता अधिराजो राजसुराजयाति ।  
विश्वाहिभूयाः पृतना अभिष्टीरुपसद्यो नमस्यो यथासंत । अस्ये देव प्ररिं रिचेम-  
हित्वं दिवः पृथिव्याः पर्यंतरिक्षात् । स्वराडिंद्रो दम आविश्वगूर्तः स्वरिरमत्रो ववक्षे  
रणाय । अभित्वा शूरनो नुमो दुग्धा इव धेनवः । ईशानमस्य जगतः सुवर्दशमीशा-  
नमिद्रतस्थुषः । त्वामिद्धि हवामहे सातावाजस्य कारवः । त्वां वृत्रे ष्विद्रसत्पतिं न-  
स्त्वां काष्ठास्ववैतः । यद्याव इंद्र तेशत शतं भूमीरुतस्युः । नत्वा वज्रिन्सहस्रं सू-  
र्या अनुनजातमष्टरोदसी । पिबा सोममिद्रमंदं तु त्वायं तै सुषाव हर्यश्वाद्रिः । सोतु-

पा०

१००



ब्राह्म्या सुयतो नार्या । रेवतीर्नः सधमादइंद्रे संतुतु विवाजाः । क्षुमंतो याभिर्मदेम  
उदग्ने शुचं यस्तव विज्योतिषो दुत्यं जातवेदसः सप्तत्वा हरितोरथे वहति देवसूर्य ।  
शोचिष्कैशं विचक्षण । चित्रं देवानां मुदगादनीकं चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः । आ-  
प्राद्यावापृथिवी अंतरिक्षं सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्च । विश्वे देवा ऋता वृधं ऋतु  
भिर्हवनश्रुतः । जुषंतां युज्यं पयः । विश्वे देवाः शृणुते मंहवमेये अंतरिक्षे य उपद्य विष्ठ  
ये अग्निजिह्वा उत वायजत्रा आसद्यास्मिन्बर्हिषि मादयध्वं । तत्क्षुं यो० । गुणानां०  
जातवेदसे सुनवामसोम० । क्षेत्रस्य पतिना वयः हिते नैव जयामसि । गामश्वं पोषयि  
त्वासनो मृडातीदृशे । वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमी वो भवानः ।  
यत्वेमहे प्रति तं नो जुषस्व शं न एधि द्विपदेशं चतुष्पदे । आसत्ये न रजसावर्तमानो  
निवेशय न मृतं मर्त्यं च । हिरण्ययेन सवितारथेना देवो याति भुवना विपश्यन् । आ-  
प्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोमवृष्णि यं । भवा वाजस्य संग्रथे । अग्निर्मूर्धा दिवः ककु



त्पतिः पृथिव्या अयं । अपा श्रेता सिजिन्वति । उद्बुध्यस्वाग्ने प्रातिजागृह्येनामिष्टा  
 पूते सः सृजेथामयं च । पुनः कृण्वस्त्वापितरं युवानमन्वाताः सीत्वयितंतुमेतं । बृ  
 हस्पते अतियदयो अहं द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनैषु । यद्दीदयच्छवसर्तप्रजाततद-  
 स्मासुद्रविणंधेहि चित्रं । शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्विषुरूपे अहनी चौरिवा सिवि-  
 श्वाहिमाया अवसिस्वधावो भद्रा ते पृषं निहरातिरस्तु । शंनो देवी रभिष्टय आपो भ-  
 वंतु पीतये । शंयो रभिस्त्रवंतु नः । कयानश्चित्रा भूवदुती सदा वृधः सखा । कया श-  
 चिष्ठया वृता । केतुं कृण्वं न केवेपेशौ मर्या अपेशसै । समुषद्विरजायथाः । अर्यमणं  
 बृहस्पतिमिन्द्रदानाय चोदया वाचं विष्णुं सरस्वतीं सवितारं वाजिनं सोमं राजां  
 नंवरुणमग्निमन्वारं भामहे । आदित्यान् विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं च बृहस्पतिं । देवस्य त्वा  
 सवितुः प्रसवैश्विनो ब्राह्म्या पूषणो हस्ताभ्या सरस्वत्यै वाचो यंतुर्यत्रेणाग्नेस्त्वासा  
 म्राज्येनाभिषिंचामीन्द्रस्य बृहस्पतैस्त्वासा म्राज्येनाभिषिंचामि । अर्यमायांति वृष



भस्तुविष्मांदातावसूनांपुरुहुतोअर्हन् । सहस्राक्षोगोत्रभिद्वज्जवाहुरस्मासुदेवोद्र  
विणंदधातु । येतैर्यमन्बृहवोदेवयानाःपंथानोराजन्दिवआचरन्ति । तेभिर्नोदेवम  
हिशर्मयच्छुशन्नएधिद्विपदेशंचतुष्पदे । बुधादग्रमंगिरोभिर्गृणानोविपर्वतस्यदृ  
हितान्यैरत् । रुजद्रोधासिकृत्रिमाण्येषासोमस्यतामदइंद्रश्चकार । बुधादग्रै  
णविमिमायमानैर्वज्रेणखान्यतृणंनदीनां । दृथांसृजत्पृथिभिर्दीर्घयाथैःसोमस्य  
तामदइंद्रश्चकार । प्रयोजज्ञेविद्वा अस्यबंधुंविश्वानिदेवोजनिमाविवक्ति । ब्रम्ह ब्र  
ह्मणउज्जभारमध्योनीचादुच्चास्वधयाभिप्रतस्थौ । महान्महीअस्तभायद्विजातो  
द्यासद्वपार्थिवंचरजः । सबुधादाष्टजनुषाभ्यग्रंबृहस्पतिर्देवतायस्यसंघाट् । बु  
धाद्योअग्रमभ्यर्त्योजसाबृहस्पतिमाविवासंतिदेवाः । भिनह्लंविपुरौर्दररीतिक  
निक्रदत्सुवरपोजिगाय । यासदासर्वभूतानिस्थावराणिचराणिचा । सायंप्रात  
र्नमस्यंतिसामासंध्याअभिरक्षत्वोन्नमःनमोअस्तुसर्पेभ्योयेकेचपृथिवीमनू । येअं



शां०

१०२

तरिक्षेयेदिवितेभ्यःसर्पेभ्योनमः । येदोरोचनेदिवोयेवासूर्येस्यरश्मिषु । येषामप्सु  
 सदःकृतंतेभ्यःसर्पेभ्योनमः । याइषवोयातुधानानांयेवावनस्पतीश्चरन्तुयेवावटेषु  
 शेरंतेतेभ्यःसर्पेभ्योनमः । अपांयोद्रवणोरसः । तमहमस्माआमुष्यायणाय । तेजसे  
 ब्रह्मवर्चसायगृह्णामि । अपांयजुर्मौरसः । तमहमस्माआमुष्यायघाय । ओजसेवीर्या  
 यगृह्णामि । अपांयोमध्यतोरसः । तमहमस्माआमुष्यायणाय । पुष्पैप्रजननायगृह्णामि ।  
 अपांयोयज्ञियोरसः । तमहमस्माआमुष्यायणाय । आयुषेदीर्घायुत्वायगृह्णामि । शं  
 चमेमयश्चमेप्रियंचमेनुकामश्चमेकामश्चमेसौमनसश्चमेभद्रंचमेश्रेयश्चमेवस्य  
 श्चमेयशश्चमेभगश्चमेद्रविणंचमेयंताचमेधर्ताचमेक्षेमश्चमेधृतिश्चमेविश्वंचमे  
 महश्चमेसंविच्चमेज्ञात्रंचमेसूश्चमेप्रसूश्चमेसीरंचमेलयश्चमक्रतंचमेमृतंचमेयु-  
 क्षमंचमेना० । नमोब्रह्मणेनमोअस्त्वग्नयेनमः । पृथिव्यैनमोऽषधीभ्यः । नमोवाचे  
 नमोवाचस्पतयेनमोविष्णवेबृहतेकरोमि । इतित्रिः । ॐशांतिःशांतिःशांतिः । सक०

पा०

१०२



॥ अथमहेश्वरभट्टकृतषोडशप्रयोगाः ॥

श्रीगणेशायनमः ॥ १०० ॥ ( मंगलाचरण ) प्रणम्यगोपालमनंतमाद्यंनेत्रांच  
लानंदितगोपचंद्रं ॥ स्मार्तप्रयोगंविदधातियत्नाद्विरण्यकेशीयविधौमहेशः ॥ १  
॥ सत्याषाढमुनिर्वंदेस्वर्णकेशसमन्वितं ॥ योनुष्ठेयपदार्थानांक्रमकल्पमकल्पय  
त् ॥ २ ॥ यत्कृतांवेदवद्वृत्तिमाद्रियंतेविपश्चितः ॥ मातृदत्तश्चिरंजीयाद्वृत्तिरूपे  
णतत्त्ववित् ॥ ३ ॥ १०१ ॥ (संस्कारः) अथसंस्कारशांतिश्राद्धारूपप्रकरणत्रयेण  
हिरण्यकेशीयस्मार्तकर्मणाप्रयोगोभिधीयते ॥ तत्राद्येसंस्कारप्रकरणेगर्भाधा-  
नादयःसंस्काराः ॥ द्वितीयेशांतिप्रकरणेवास्तुशमनादयःशांतयः ॥ तृतीयेश्राद्ध  
प्रकरणेमासिकश्राद्धादिश्राद्धानिचोच्यंते ॥ तत्रप्रथमेसंस्कारप्रकरणेषोडशकर्म  
णांप्रयोगाउच्यंते ॥ तानिच ॥ गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकर्मा  
न्नप्राशनचौलोपनयनवेदव्रतचतुष्टयगोदानसमावर्तनविवाहपितृमेधारूपानि



म०  
१

॥ तत्र संस्कारेषु गर्भाधानसंस्कारस्य प्राथम्यादनुष्ठानसौकर्यार्थं च सौत्रक्रममु-  
त्सृज्य गर्भाधानादिक्रमेण संस्काराणां प्रयोगा उच्यन्ते ॥ पितृमेधप्रयोगः श्राद्धप्र-  
करणे वक्ष्यते ॥ गर्भाधानाद्युपनयनादवाक्त्तनानां संस्काराणां अत्यगतौ प्रायश्चित्तेनापि चरितार्थत्वं ॥ उपनयनादिसंस्काराणां कालातिक्रमे सति तत्तत्कालाति-  
क्रमप्रायश्चित्तं कृत्वापि उपनयनादयः संस्कारास्त्ववश्यं कर्तव्या इत्याभिप्रायेण उ-  
पनयनमुखेनैव संस्काराणामाम्नातं कृतं सूत्रकृता ॥ एवमेवोपनयनमारभ्य गौत-  
मसूत्रं ॥ तत्र हरदत्तव्याख्या ॥ अत्यगतौ गर्भाधानादिसंस्कारलोपप्रायश्चित्तं कृ-  
त्वाप्युपनयनं भवति ॥ उपनयनं विना तदुत्तरे संस्कारान् भवन्तीत्यभिप्रायेणोप-  
नयनमुखेन सूत्रितमाचार्येणेति ॥ ॥ १०२ ॥ ( अथ गर्भाधानप्रयोगप्रारंभः )  
रजोदर्शने सति स्त्रीत्रिरात्रं स्नानं तैलेनाभ्यंजनं कंकटादिना शिरसिलेखनं कज्जला-  
दिना च क्षुषोरंजनं दंतधावनं नखनिकृंतनं रज्जुकरणं अंजल्यादिना जलपानमि-

प्र०

१



त्येवमादीनिनिकुर्यात् ॥ रजोदर्शनात्षोडशदिनानिऋतुः ॥ १०३ ॥ ( अथगर्भा  
धानकालप्रारंभः ) तन्मध्येआद्यरात्रित्रयसंक्रांत्यमावास्याव्यतिपातैकादशी  
क्षयाहमघामूलादिकंचविहायदंपत्योश्चंद्रानुकूल्येचतुर्थेविहितत्वाच्चतुर्थादियु-  
ग्मदिवसेगर्भाधानंकार्यम् ॥ १०४ ॥ ( अथगर्भाधानसंकल्पप्रारंभः ) ॥  
कर्तासुस्नातःकृतमांगलिकःस्वलंकृतोवस्त्राच्छादितेपीठेप्राङ्मुखउपविश्यस्ना-  
तांस्वच्छवस्त्रकृतपरिधानांभूषणमाल्यानुलेपनैरलंकृतांप्रथमंशिष्टब्राह्मणकृत-  
संभाषांभार्यास्वदक्षिणतउपवेश्याचम्यप्राणानायम्य ॥ ॐसुमुखश्चैकदंतश्च  
कपिलोगजकर्णकः ॥ लंबोदरश्चविकटोविघ्ननाशोगजाननः ॥ धूम्रकेतुर्गणाध्य-  
क्षोभालचंद्रोगणाधिपः ॥ द्वादशैतानिनामानियःपठेच्छृणुयादपि ॥ विद्यारंभे  
विवाहेचप्रवेशेनिर्गमेतथा ॥ संग्रामेसंकटेचैवविघ्नस्तस्यनजायते ॥ शुक्लांबरधरं  
देवंशशिवर्णंचतुर्भुजं ॥ प्रसन्नवदनंध्यायेत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ इत्यादिमंगल



म०

२

श्लोकान्पाठित्वा ॥ सावित्रीकमलासनाभ्यांनमः ॥ लक्ष्मीनारायणाभ्यांनमः ॥

प्र०

उमामहेश्वराभ्यांनमः ॥ शचीपुरंदराभ्यांनमः ॥ मातापितृभ्यांनमः ॥ इष्टदेव-  
ताभ्योनमः ॥ कुलदेवताभ्योनमः ॥ ग्रामदेवताभ्योनमः ॥ सर्वेभ्योदेवेभ्यःसर्वे-  
भ्योब्राह्मणेभ्योनमोनमः॥विष्णुर्विष्णुर्विष्णुः। श्रीमद्भगवतोमहापुरुषस्यविष्णो  
राज्ञयाप्रवर्तमानस्यविष्णोरचित्यामितवीर्यस्यशक्त्याधियमाणयोर्ब्रह्मांडखंड-  
योर्मध्येभूमंडलेजंबुद्वीपेभरतवर्षेआर्यावर्तेकदेशेअविमुक्तवाराणसीक्षेत्रेआनंद-  
वनेगौरीमुखेत्रिकंटकविराजितेकुमारिकाक्षेत्रेभागीरथ्याःपश्चिमेतीरेअथब्रह्म-  
णोद्वितीयेपरार्धेविष्णुपदेश्रीश्वेतवराहकल्पेवैवस्वतमन्वंतरेअष्टाविंशतितमेयु-  
गचतुष्कांतिमेकलियुगेप्रथमचरणेबौद्धावतारेविक्रमशकेअमुकेसंवत्सरेअयने  
ऋतौमासिपक्षेतिथौवासरेनक्षत्रेयोगेकरणेऽमुकस्थेचंद्रेसूर्येदेवगुरौशेषेषुग्रहे-  
षु यथास्थानस्थितेषु सत्सु एवंगुणविशेषणविशिष्टायां शुभतिथौ पुण्यतिथौ

२



वेतिपाठेनविविक्तौदेशकालौसंकीर्त्य ॥ ममअस्यांभार्यायांप्रतिगर्भसंस्कारा-  
तिशयद्वाराअस्यांजनिष्यमाणगर्भाणांबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराक्षेत्रस-  
स्कारद्वाराचश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थेगर्भाधानारूयंकर्मकरिष्ये ॥ तदंगणपतिपूज-  
नंपुण्याहवाचनमातृकापूजनंनादीश्राद्धंचकरिष्यइतिसंकल्प्यगणपतिपूजयेत्  
॥ प्रणवंमंत्रादौसर्वत्रपठेत् ॥ १०५ ॥ ( गणपतिपूजनप्रारंभःॐगुणानांत्वागुण-  
पतिह्वामहेकविंकवीनामुपमश्रवस्तमं ॥ ज्येष्ठराजंब्रह्मणांब्रह्मणस्पतआनः  
शृण्वन्नूतिभिःसीदसादनं ॥ इतिमंत्रेणगणपतयेनमइतिनाममंत्रेणवा SS वाह-  
नासनपाद्याध्याचमनस्नानवस्त्रगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यफलतांबूलदक्षिणानम-  
स्काराइतिषोडशोपचारैःगंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यानीतिपंचोपचारैर्वागणपतिसं-  
पूज्यपुष्पांजलिंदत्वा ॥ वक्रतुंडमहाकायकोटिसूर्यसमप्रभ ॥ निर्विघ्नंकुरुमेदेव  
सर्वकार्येषुसर्वदा ॥ इतिप्रार्थनाकार्या ॥ इतिगणपतिपूजा ॥ १०६ ॥ ( अथपु-



म०

३

ण्याहवाचनप्रारंभः ॥ ) श्रीगणेशायनमः ॥ ॥ तत्र गर्भाधानादिसर्वकर्मसु आ-  
 दावंते च केषुचित्पुण्याहवाचनं विहितं ब्राह्मणानन्नेन परिविष्यपुण्याह \* स्वस्त्य-  
 यनमृद्धिमिति वाचयित्वा इत्यादिना सूत्रकृता ॥ तत्र देवताकांक्षायां शास्त्रांतरो-  
 क्ता देवता उच्यन्ते ॥ गर्भाधानस्यादावंते च ब्रह्मा ॥ पुंसवनस्योभयत्र प्रजापतिः  
 सीमंतस्योभयत्र धाता ॥ जातकर्मण्युभयत्र मृत्युः ॥ नामकरणस्यादौ सविता अं-  
 ते प्रजापतिः ॥ आयुवर्धनस्योभयत्राग्निरायुष्मान् ॥ अन्नप्राशनस्योभयत्र स-  
 विता ॥ चौलस्यादौ केशिनः अंते प्रजापतिः ॥ उपनयनस्यादाविन्द्रः अंते श्रद्धामे-  
 धे ॥ उपनयनचतुर्थदिवसीयपुण्याहवाचने सुश्रवाः ॥ पुनरुपनयनस्योभयत्रा-  
 ग्निः ॥ ब्रह्मचारीव्रतोपकरणविसर्गयोरुभयत्र सविता ॥ ब्रह्मचारिव्रतलोपप्राय-  
 श्चित्तस्योभयत्र सविता ॥ वेदोपाकरणोत्सर्गयोरुभयत्र सविता ॥ समावर्तनस्यो-  
 भयत्र श्रीरिन्द्रो वा ॥ विवाहस्योभयत्राग्निः ॥ औपासनस्योपक्रमे अंते चाग्निसूर्यप्र-

प्र०

३



जापतयः ॥ दर्शपूर्णमासस्थालीपाकयोरुभयत्राग्निः ॥ वास्तुहोमस्यादौवास्तो-  
ष्पतिः अंते प्रजापतिः ॥ शूलगवस्योभयत्रेशानः ॥ प्रदोषव्रतस्योभयत्रेशानः ॥  
नक्षत्रहोमे चोभयत्र नक्षत्रदेवता ॥ आग्रयणस्योभयत्राग्रयणदेवताः ॥ प्रत्येकं  
नवग्रहमखे उभयत्र क्रमेणादित्यादिग्रहाः ॥ तंत्रेण ग्रहमखे ब्रह्मादयश्चोभयत्र ॥ कू-  
ष्मांडहोमे चांद्रायणे चोभयत्राग्न्यादयः ॥ सर्पबलेरुभयत्र सर्पाः ॥ नक्षत्रेष्वुभ-  
यत्र नक्षत्रदेवताः ॥ तडागाद्युत्सर्गे उभयत्र वरुणः ॥ एकोद्दिष्टस्योभयत्र प्रजा-  
पतिः ॥ सूतकांते प्रधामा ॥ अग्न्याधेये उभयत्राग्न्यादयः ॥ अग्निष्टोम उभय-  
त्रेंद्रः ॥ अनादिष्टकर्मसु सर्वत्र प्रजापतिः ॥ इति बौधायनोक्ताः पुण्याहदेवताः ॥  
कर्तृब्राह्मणानन्नादिना संतर्प्य गंधादिना संपूज्य तान् पुण्याहं वाचयेत् ॥ ॐ मही-  
द्यौः पृथिवी च न इमं दृशं मिमिक्षतां ॥ पिपृतां नो भरीमभिः ॥ इति मंत्रावृत्या दक्षि-  
णोत्तरतो भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ ॐ ओषधयः संवदंत ते सोमं न सह राज्ञां ॥ यस्मै करोति ब्रा-



म०  
४

प्र०

४

Foundation

महणस्त ॐ राजन्पारयामसि ॥ तंडुलपुंजौकृत्वा ॥ ॐ आजिघ्नकलशं मह्युरुधारा  
पयस्वत्यात्वा विशं त्विदं वः समुद्रमिव सिंधं वसामां सहस्रं अभजप्रजयां पशुभिः  
सहपुनर्माविंशता द्रयिः ॥ कलशौ निधाय ॥ ॐ इमं मे गंगेयमुने सरस्वतिशुतुद्रि-  
स्तोमं ॐ सचतापरुष्णिग्या ॥ असिक्विनयामं रुद्धधेवितस्तयार्जकीये शृणु ह्यासु-  
षोमया ॥ तीर्थजलेन पूरयित्वा ॥ गंधद्वारां दुर्गाधर्षानित्यपुष्टां करीषिणीं ॥ ईश्व-  
री ॐ सर्वभूतानां तामिहोपबहये श्रियं ॥ गंधं प्रक्षिप्य चंदनपुष्पादिना भूषितौ कृ-  
त्वा ॥ कांडात्कांडात्प्ररोहं तीपरुषः परुषपरिं ॥ एवानौ दूर्वे प्रतनु सहस्रे गशतेन च  
॥ दूर्वा निधाय ॥ अश्वत्थे वो निषदनं पर्णवो वसतिः कृता ॥ गोभाज इत्किलां सथय-  
त्सनवथपूरुषं ॥ पंचपल्लवान्कलशो निक्षिप्य ॥ अग्रे ते तं श्रं द्र ॐ हिरण्यमद्भ्यः संभू-  
तममृतं प्रजासु ॥ तत्संभरन्नुत्तरतो निधायाति प्रयच्छन् दुरितं तितरेयं ॥ हिरण्यं  
निधाय ॥ बृहस्पते जुषस्व नो हव्यानि विश्वदेव्य ॥ रास्वरत्नानि दाशुषे ॥ रत्नानि



याः फलिनीर्या अं फला अं पुष्पाया च पुष्पिणीः ॥ बृहस्पतिप्रसूतास्तानो मुंचंत्व \*  
 हंसः ॥ फलं ॥ युवा सुवासाः परिवीत आगात्स उश्रेया भवति जायमानः ॥ तंधी-  
 रांसः कवय उन्नयंति स्वाधियो मनसा देवयंतः ॥ वस्त्रं ॥ पूर्णादर्विपरापत सुपूर्णा पु-  
 नरापत ॥ वस्त्रेव विक्रीणावहा इषमूर्ज \* शतक्रतो ॥ इति तंडुल पूरित फल सहित  
 पात्राभ्यामाननेपि दध्यात् ॥ सर्वत्र प्रतिकलशं मंत्रावृत्तिः उत्तर संस्था च ॥ तत्त्वां  
 यामि ब्रह्मणा वंदमानस्तदा शास्तेयजमानो हविर्भिः ॥ अहोडमानो वरुणो हवो ध्युरु  
 श \* समान आयुः प्रमोषीः ॥ इति उत्तर कलशे अक्षतैर्वरुणमावाह्य ॥ वरुणाय नम  
 इति गंध पुष्प धूप दीपनैवेद्यादिभिः संपूज्य दक्षिणांदत्वा देवता आवाहयेत् ॥ कल-  
 शस्य मुखे विष्णुः कंठे रुद्रः समाश्रितः ॥ मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृ गणा स्मृताः  
 ॥ कुक्षौ तु सागराः सर्वे सप्त द्वीपा वसुंधरा ॥ ऋग्वेदो थयजुर्वेदः सामवेदो ह्यथर्वणः ॥

अंगैश्च सहिताः सर्वे कलशं पुनः प्राविश्यात् ॥ इति कलश स्थापना विधिः ॥ इति कलश स्थापना विधिः ॥



था ॥ आयांतुममशांत्यर्थं दुरितक्षयकारकाः ॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तृथानि जल  
 दानदाः ॥ आयांतुममशांत्यर्थं दुरितक्षयकारका इति ॥ उत्तरकलशे अक्षतान्क्षिपे-  
 त ॥ मातृदेवो भव ॥ पितृदेवो भव ॥ आचार्यदेवो भव ॥ अतिथिदेवो भव ॥ सर्वे-  
 भ्यो देवेभ्यः सर्वेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो नमो नमः ॥ अवनि कृतजानुमंडलः कमलमुकुल  
 सहस्रमंजलिं शिरस्याधाय दक्षिणेन पाणिना सुवर्णपूर्णकलशं धारयित्वा ऽऽशिषः  
 प्रार्थयन्ते ॥ प्रार्थनामाह ॥ एताः सत्या आशिषः संतु ॥ दीर्घानां गानद्योगिरयस्त्रीणि  
 विष्णुविपदानि च तेनायुः प्रमाणेन पुण्याहं दीर्घमायुरस्तु ॥ शिवा आपः संतु ॥ संतु  
 शिवा आपः ॥ सौमनस्यमस्तु ॥ अस्तु सौमनीयं ॥ अक्षतं चारिष्टं चास्तु ॥ अस्त्व  
 क्षतमरिष्टं च ॥ गंधाः पांतु ॥ सौमंगल्यं चास्तु ॥ अक्षताः पांतु ॥ आयुष्यमस्तु ॥ पुष्पा-  
 णि पांतु ॥ सौश्रियमस्तु ॥ तांबूलानि पांतु ॥ ऐश्वर्यमस्तु ॥ दक्षिणाः पांतु ॥ बहुदेयं  
 चास्तु ॥ दीर्घमायुः श्रेयः शांतिः पुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु ॥ दीर्घमायुः श्रेयः शांतिपुष्टिस्तु



ष्टिश्च ॥ श्रीर्यशोविद्याविनयोवित्तंबहुपुत्रंचायुष्यंचास्तु ॥ सर्वत्रब्राह्मणैरस्त्वितिप्रत्युत्तरंदेयं ॥ यंकृत्वासर्ववेदयज्ञक्रियाकरणकर्मारंभाःशुभाःशोभनाःप्रवर्तते ॥ तमहमोंकारमादिकृत्वा ॥ ऋग्यजुसामाशीर्वचनंभवहृषिसंमतंसंविज्ञातंभवद्भिरनुज्ञातःपुण्यंपुण्याहंवाचयिष्ये ॥ वाच्यतामिति विप्रावदेयुः ॥ उत्तरत्रयथायोग्यं ॥ यजमानः ॥ भद्रंकर्णेभिशृणुयामदेवाः ॥ भद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राः ॥ स्थिरैरंगैस्तुष्टुवा ॥ संस्तूतभिः ॥ व्यशेमदेवहितंयदायुः ॥ द्रविणोदाद्रविणसस्तु रस्यद्रविणोदाःसनरस्यप्रयंसत् ॥ द्रविणोदावीरवतीमिषन्नोद्रविणोदारासतेदीर्घमायुः ॥ सवितापश्चातां सवितापुरस्तात्सवितोत्तरात्तात्सविताधरात्तात् ॥ सवितानःसुवतुसर्वतांतिसवितानोरासतांदीर्घमायुः ॥ नवोनवोभवतिजायमानो न्हांकेतुरुषसामेत्यग्रे ॥ भागंदेवेभ्योविदधात्यायन्प्रचंद्रमास्तिरतिदीर्घमायुः ॥ उच्चादिविदक्षिणावंतोअस्थुर्येअश्वदाःसहतेसूर्येण ॥ हिरण्यदाअमृतत्वंभजते



वासोदाःसौमप्रतिरतु आयुः ॥ आपउदंतुजीवसेदीर्घायुत्वायवर्चसे ॥ यस्त्वाह-  
 दाकीरिणामन्यमानोमर्त्यमर्त्यो जोहवीमि ॥ जातवेदोयशोअस्मासुवेहिप्रजा-  
 भिरग्नेअमृतत्वमंश्यां ॥ यस्मैत्व \* सुकृतेजातवेदउलोकमग्नेकृणवःस्योनं ॥ अ-  
 श्विन \* सपुत्रिणवीरवतंगोमैत \* रयिनंशतेस्वस्ति॥ संत्वांसिचामियजुषा प्रजा  
 मायुर्धनैच ॥ व्रतनियमतपःस्वाध्यायक्रतुदमदानविशिष्टानांब्राह्मणानां मनः  
 समाधीयतां ॥ विप्राःसमाहितमनसःस्मः॥ यजमानः ॥ प्रसीदंतुभवंतः॥ वि-  
 प्राःप्रसन्नाःस्मः ॥ यजमानः ॥ शांतिरस्तु ॥ पुष्टिरस्तु॥ तुष्टिरस्तु ॥ वृद्धिरस्तु ॥  
 अविघ्नमस्तु ॥ आयुष्यमस्तु ॥ आरोग्यमस्तु ॥ शिवंकर्मास्तु ॥ कर्मसमृद्धिरस्तु  
 ॥ धर्मसमृद्धिरस्तु ॥ वेदसमृद्धिरस्तु ॥ शास्त्रसमृद्धिरस्तु ॥ पुत्रसमृद्धिरस्तु ॥  
 धनधान्यसमृद्धिरस्तु ॥ इष्टसंपदस्तु ॥ वाक्यद्वयेनबहिर्देशेअपःक्षिपेत्॥ अरिष्ट  
 निरसनमस्तु॥ यत्पापंतत्प्रतिहतमस्तु॥ यच्छ्रेयस्तदस्तु॥ उत्तरेकर्मण्यविघ्नमस्तु



॥ उत्तरोत्तरमहरहरभिवृद्धिरस्तु ॥ उत्तरोत्तराः क्रियाः शुभाः शोभनाः संपद्यन्तां ॥  
तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रसंपदस्तु ॥ तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रग्रहलगाधिदेवताः प्री-  
यन्तां ॥ तिथिकरणेमुहूर्तनक्षत्रेसग्रहेसदैवतेप्रीयेतां ॥ दुर्गापांचाल्यौ प्रीयेतां ॥ अ-  
ग्निपुरोगाविश्वेदेवाः प्रीयन्तां ॥ इंद्रपुरोगामरुद्रणाः प्रीयन्तां ॥ ब्रह्मपुरोगाः सर्वे वेदाः  
प्रीयन्तां ॥ विष्णुपुरोगाः सर्वे देवाः प्रीयन्तां ॥ माहेश्वरीपुरोगा उमामातरः प्रीयन्तां ॥ व-  
सिष्ठपुरोगा ऋषिगणाः प्रीयन्तां ॥ अरुंधतीपुरोगा एकपत्न्यः प्रीयन्तां ॥ ऋषयश्छन्दां-  
स्याचार्या वेदा देवा यज्ञाश्च प्रीयन्तां ॥ ब्रह्मच ब्राह्मणाश्च प्रीयन्तां ॥ श्रीसरस्वत्यौ प्री-  
येतां ॥ श्रद्धामेधे प्रीयेतां ॥ भगवती कात्यायनी प्री ० ॥ भगवती माहेश्वरी प्री ० ॥ भग-  
वती पुष्टिकरी प्री ० ॥ भगवती तुष्टिकरी प्री ० ॥ भगवती ऋद्धिकरी प्री ० ॥ भगवती वृ-  
द्धिकरी प्री ० ॥ भगवन्तौ विघ्नविनायकौ प्रीयेतां ॥ भगवान्स्वामी महासेनः सपत्नी-  
कः ससुतः सपार्षदः सर्वस्थानगतः प्री ० ॥ हरिहरहिरण्यगर्भाः प्री ० ॥ सर्वाग्रामदे-



म०

७

प्र०

वताः प्री० ॥ सर्वाः कुलदेवताः प्रीयंताः ॥ सर्वावास्तुदेवताः प्रीयंतां ॥ सप्ताभिर्वाक्यै-  
र्वहिरपः क्षिपेत् ॥ हताब्रह्माद्विषः ॥ हताः परिपंथिनः ॥ हता अस्य कर्मणो विघ्नकर्ता  
रः ॥ शत्रवः पराभवंयांतु ॥ शाम्यंतु घोराणि ॥ शाम्यंतु पापानि ॥ शाम्यंत्वा तयः  
॥ शुभानि वर्धतां ॥ शिवा आपः संतु ॥ शिवा ऋतवः संतु ॥ शिवा अग्नयः संतु ॥ शि-  
वा आहुतयः संतु ॥ शिवा ओषधयः संतु ॥ शिवा वनस्पतयः संतु ॥ शिवा अतिथयः  
संतु ॥ अहोरात्रे शिवे स्यातां निका मे निका मे नः पर्जन्यो वर्षतु फलिन्यो न ओषधयः  
पच्यंतां योगक्षेमो नः कल्पतां ॥ शुक्रांगारकबुधबृहस्पतिशनैश्चरराहुकेतुसोमस  
हिता आदित्यपुरोगाः सर्वे ग्रहाः प्रीयंतां ॥ भगवान्नाारायणः प्रीयतां ॥ भगवान्पर्ज  
न्यः प्रीयतां ॥ भगवान्त्स्वामी महासेनः प्रीयतां ॥ पुण्याहकालान्वाचयिष्ये ॥ वा-  
च्यतां ॥ ॐ उद्गाते वंशकुने सामगायसि ब्रह्मपुत्र इव सवनेषु शंससि ॥ वृषे ववाजी-  
शिशुमती रपीत्या सर्वतो नः शकुने भद्रमा वंद विश्वतो नः शकुने पुण्यमा वंद ॥ याज्य

७

F



यायजतिप्रतिर्वैयाज्यापुण्यैवलक्ष्मीःपुण्यामेवतल्लक्ष्मींसंभावयतिपुण्यांल्लक्ष्मीं  
संस्कुरुते ॥ यत्पुण्यंनक्षत्रं ॥ तद्वत्कुर्वीतोपव्युषं ॥ यदावैसूर्यउदेति ॥ अथनक्ष-  
त्रंनैति ॥ यावंतितत्रसूर्यो गच्छेत् ॥ यत्रजघन्यंपश्येत् ॥ तावंतिकुर्वीतयत्कारी-  
स्यात् ॥ पुण्याहएवकुंरुते ॥ तानिवाएतानिनियमनक्षत्राणि ॥ यान्येवेदवैनक्षत्राणि ॥  
तेषु कुर्वीतयत्कारीस्यात् ॥ पुण्याहएवकुंरुते ॥ मह्यंसकुटुंबायमहाजनान्नमस्कुर्वा-  
णायाशीर्वचनमपेक्षमाणायामुककर्मकारिणेपुण्याहंभवंतोब्रुवंतु ॥ इतित्रिर्यज-  
मानः ॥ ॐपुण्याहमितित्रिविप्रार्चयेयुः ॥ अत्रपुण्याहादयःशब्दाःप्रतिवचनेप्रथ-  
मैकवचनांताएवभवंति ॥ तेषांस्वपरत्वात् ॥ ॐस्वस्तयेवायुमुपब्रवामहैसोमंस्व-  
स्तिभुवनस्ययस्पतिः ॥ बृहस्पतिसर्वगणस्वस्तयेस्वस्तयेआदित्यासोभवंतु नः  
॥ आदित्यउदयनीयःपथ्ययैवेतःस्वस्त्याप्रयंतिपथ्यांस्वस्तिमभ्युद्यंतिस्वस्त्येवे-  
तःप्रयंतिस्वस्त्युद्यंतिस्वस्त्युद्यंति ॥ स्वस्तिनूइंद्रोवृद्धश्रवाःस्वस्तिनःपूषाविश्ववे



दाः ॥ स्वस्ति न स्ताक्षर्यो अरिं ष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिं र्दधातु ॥ अष्टौ देवा वसव-  
 सोम्यासः ॥ चतस्रो देवी रजराः श्रविष्ठाः ॥ ते यज्ञं पातुरजसः पुरस्तात् ॥ संवत्सः  
 रीणं ममृतं ५ स्वस्ति ॥ मह्यमित्यादि अमुक कर्मकारिणे स्वस्ति भवंतो ब्रुवांत्विति  
 त्रिर्यजमानः ॥ ॐ स्वस्तीति प्रतिवचनं ॥ ॐ ऋध्यामस्तोमं सनुयामवाजमानोमं  
 त्रंसुरथे होपयातं ॥ यशोनपक्वं मधुगोष्वंतराभूतां शो अश्विनोः काममप्राः ॥ सर्वा  
 मृद्धि मध्रुयामिति तं वै ते जसैव पुरस्तात्पर्यं भवच्छंदोभिर्मध्यतोक्षरैरुपरिष्ठाद्वाय-  
 व्यासर्वतोद्वादशाहं परिभूय सर्वामृद्धिमाध्नोत्सर्वामृद्धिमृध्नो नतिय एवं वेद ॥ ऋध्या  
 स्महव्यैर्नमसोपसद्य ॥ मित्रं देवं मित्रधेयं नो अस्तु ॥ अनुरान्धा हविषा वर्धयंतः ॥  
 शतं जीवमेशरदः सर्वा राः ॥ त्रीणि त्रीणि वै देवानां मृद्धानि ॥ त्रीणि छंदा ५ सिन्ध्री-  
 णि सर्वानानि ॥ त्रयं इमे लोकाः ॥ ऋध्यामेव तं द्वीर्यं एषु लोकेषु प्रति तिष्ठति ॥ मह्य-  
 मित्यादि अमुक कर्मकारिणे ऋद्धिं भवंतो ब्रुवन्तु इति त्रिर्यजमानः ॥ ॐ ऋद्धिरिति प्र



तिवचनं त्रिः ॥ ॐ श्रिये जातः श्रिय आनिरियाय श्रियं वजो जरितृभ्यो दधाति ॥  
श्रियं वसाना अमृतत्वमायन् भवन्ति सत्या समिथामि तद्रौ ॥ श्रिय एवैनं तच्छ्रियामा-  
दधाति संततमृचावषट्कृत्य संतत्यै संधीयते प्रजया पशुभिर्य एवं वेद ॥ यस्मिन् ब्र-  
म्हाभ्यजं यत्सर्वमेतत् ॥ अमुं च लोकमिदमुच्य सर्वं ॥ तन्नो नक्षत्रमभि जिह्वि जित्य ॥  
श्रियं दधात्वहं गीयमानं ॥ अहं बुध्नियमंत्रं मे गोपाय ॥ यमृषयस्त्रयि विदा विदुः ॥  
ऋचः सानानियजूं सा हि श्रीरमृता सतां ॥ एभिर्मंत्रैः सुवासिनीभिर्नीराजनं कार-  
यन्ति मह्यमित्यादि पूर्ववत् ॥ अमुककर्मकारिणे श्रीरस्त्विति भवंतो ब्रुवंतु इति त्रिर्य-  
जमानः ॥ ॐ अस्तु श्रीरिति प्रतिवचनं त्रिः ॥ वर्षशतं पूर्णमस्तु ॥ शिवं कर्मास्तु ॥  
गोत्राभिवृद्धिरस्तु ॥ ब्रह्मा प्रीयतां ॥ कर्मांतरे पुण्याहवाचने यथोक्ता देवता ग्राह्या ॥  
शुक्रेभिरंगैरज आत तन्वान् क्रतुं पुनानः कविभिः पवित्रैः ॥ शोचिर्वसानः पर्यायुरपां-  
श्रियो मिमीते बृहतीरनूनाः ॥ तदप्येष श्लोको भिगीतो मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्या



वसनगृहे। आविक्षितस्यकामप्रेर्विश्वेदेवाःसभासदइति॥ततउत्तरकलशंदक्षिण  
 हस्तेनदक्षिणकलशंवामहस्तेनगृहीत्वाताभ्यांधाराद्वयंसंततंपात्रेनिषिंचेदेभि-  
 र्मत्रैः॥ वास्तोष्पतेप्रतिजानीह्यस्मान्त्स्वावेशोअनमीवोभवानः॥यत्वेमहेप्रतितं  
 न्नोजुषस्वशंनोभवाद्विपदेशंचतुष्पदे ॥ वास्तोष्पतेप्रतरणोनएधिगयस्फानोगो  
 भिरश्वेभिरिंदो ॥ अजरासस्तेसख्येस्यामपितेवपुत्रान्प्रतिनोजुषस्व ॥ वास्तो-  
 ष्पतेशग्मयांसंसदातेसक्षीमहिरण्वयांगातुमत्या ॥ पाहिक्षेमउतयोगेवरन्नोयूयं  
 पातस्वस्तिभिःसदानः ॥ अमीवहावास्तोष्पतेविश्वारूपाण्याविशन् ॥ सखांसु-  
 शेवएधिनः ॥ शिवंशिवंशिवं ॥ ततःकर्तुर्वामतःपत्नीमुपवेश्य ॥ पात्रेपातितज-  
 लेनपल्लवदूर्वाभिरुदङ्मुखाविप्राअभिषिंचेयुस्तिष्ठतः ॥ ॐसमुद्रज्यैष्ठाःसलिल  
 स्यमध्यात्पुनानायंत्यनिविशमानाः ॥ इंद्रोयावज्जीवृषभोररादताआपोदेवीरिह  
 मामवंतु ॥ याआपोदिव्याउतवास्रवतिखनित्रिमाउतवायास्वयंजाः ॥ समुद्रा



र्यायाः शुचयः पावकास्ता आपो देवीरिहमामवन्तु ॥ यासुराजावरुणोयातिमध्ये  
सत्यानृते अवपश्यन्जनानां ॥ मधुश्चुतः शुचयोयाः पावकास्ता आपो देवीरिहमा-  
मवन्तु ॥ यासुराजावरुणोयासुसोमो विश्वे देवायासूर्जमदंति ॥ वैश्वानरोयास्वग्नि  
प्रविष्टस्ता आपो देवीरिहमामवन्तु ॥ त्रायंतामिह देवास्त्रायंतां मरुतां गुणः ॥ त्रायं-  
तां विश्वाभूतानियथायमरपा असन्त ॥ आप इद्वा उभेषु जीरापो अमीव चातनीः ॥  
आपः सर्वस्य भेषजीस्तास्तै कृण्वन्तु भेषजं ॥ हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यां जिह्वावाचः  
पुरोगवी ॥ अनामयित्नुभ्यां त्वाताभ्यां त्वोपरुष्टशामसि ॥ इमा आपः शिवतमा इ-  
माः सर्वस्य भेषजीः ॥ इमारारूपस्य वर्धनीरिमारारूपभृहो मृताः ॥ याभिरिन्द्रमभ्य  
षिचत्प्रजापति सोमं राजानं वरुणं यमं मनुं ॥ ताभिरद्विरभिषिचामित्वामहं राजां  
त्वमधिराजो भवेह ॥ महांतं त्वामहीनां सम्राजं चर्षणीनां ॥ देवीजनित्रयजीजन  
द्राजनित्रयजीजनत् ॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्याम



म०

१०

प्र०

मेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेणाभिषिंचामि॥ वलायश्रियैयशसेन्नाद्याय॥ ॐ  
देवस्य त्वासवितुः प्रसवे॥ अश्विनोर्बाहुभ्यां॥ पूष्णो हस्ताभ्यां॥ अश्विनोर्भैषज्येन॥  
तेजसे ब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामि॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे॥ अश्विनोर्बाहुभ्यां॥  
पूष्णो हस्ताभ्यां॥ सरस्वत्यै भैषज्येन॥ दीर्यायान्नाद्यायाभिषिंचामि॥ देवस्य त्वा  
सवितुः प्रसवे॥ अश्विनोर्बाहुभ्यां॥ पूष्णो हस्ताभ्यां॥ इंद्रस्येन्द्रियेण॥ श्रियैयशसे  
बलायाभिषिंचामि॥ देवस्य त्वासवितुः प्रसवे अश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां \* स  
रस्वत्यै वाचोयंतु र्यत्रेणा मेस्त्वा साम्राज्येनाभिषिंचामीन्द्रस्य बृहस्पतेस्त्वा साम्रा  
ज्येनाभिषिंचामि॥ पुराणोक्तमंत्रैः सुरास्त्वामभिषिंचंतु ब्रम्हविष्णुमहेश्वराः॥ वासु  
देवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः॥ प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च भवंतु विजयायते॥ आखं  
डलो ग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः॥  
ब्रह्मणा सहिताः सर्वे दिक्पालाः पांतु ते सदा॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधापुष्टिः श्रद्धा क्रि-

१०

Digital Foundation



यामतिः बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिःकांतिस्तुष्टिश्चमातरः ॥ एतास्त्वामभिषिचंतुदेव-  
पत्न्यःसमागताः ॥ आदित्यश्चंद्रमाभौमोबुधजीवसितार्कजाः ॥ ग्रहास्त्वाम-  
भिषिचंतुराहुःकेतुश्चपूजिताः ॥ देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयोमु-  
नयोगावोदेवमातरएवच ॥ देवपत्न्योद्रुमानागादैत्याश्चाप्सरसांगणाः ॥ अ-  
स्त्राणिसर्वशस्त्राणिराजानोवाहनानिच ॥ औषधानिचरत्नानिकालस्यावयवा-  
श्चये ॥ सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः ॥ एतेत्वामभिषिचंतुसर्व-  
कामार्थसिद्धये ॥ ॐ भूर्भुवःसुवः ॥ अमृताभिषेकोस्तु ॥ शांतिःपुष्टिस्तुष्टिश्चास्तु  
॥ ततअचामेत् ॥ ततआचारप्राप्तंवस्त्रादिदानंतत्परिधानंच ॥ युवांसुवासाःप-  
रिवीतिआगात् ॥ सउश्रेयान्भवतिजायमानः ॥ तंधीरासःकवयउन्नयंति ॥ स्वा-  
धियोमनसादेवयंतः इतिपुण्याहवाचनप्रयोगः ॥ १०७ (अथमातृकापूजा) ॥  
गौरीपद्माशचीमेधासावित्रीविजयाजया ॥ देवसेनास्वधास्वाहामातरोलोकमा



म०  
११

तरः ॥ धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मनः कुलदेवता ॥ ब्राह्मीमाहेश्वरी चैव कौमारी  
वैष्णवी तथा ॥ वाराही च तथैन्द्राणी चामुंडा सप्तमातरः ॥ एताः गणपतिदुर्गाक्षे-  
त्रपालवास्तोष्पतिसहिताः सप्तविंशत्यक्षतपुंजेष्ववावाह्य ॥ नयै प्रजां मे गोपाय ॥  
अमृतत्वाय जीवसे ॥ जातां जनिष्यमाणां च ॥ अमृतैस्त्ये प्रतिष्ठितां ॥ इति प्र-  
तिष्ठाप्य ॥ नाममंत्रैः षोडशोपचारैः पंचोपचारैर्वासंपूज्य ॥ ॐ गौरी भिमाय सालि-  
लानितक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी ॥ अष्टापदी नवपदी बभ्रुवुषी सहस्राक्षरा  
परमेव्योमन् ॥ इति पुष्पांजलिं दत्वा ॥ यांतु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीं ॥ इष्ट-  
कामप्रसिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय चेति विसर्जयेत् ॥ १०८ ॥ (अथ नां दीश्राद्धं) सदूर्वाकु-  
रानक्षतान्जलं चादाय सत्यवसुसंज्ञका विश्वे देवानां दीमुखाः भूर्भुवः सुवः इदं वः पा-  
द्यमियं च वृद्धिः ॥ मातृपितामही प्रपितामह्यः नां दीमुख्यः भूर्भुवः सुवः इदं वः पाद्य-  
मियं च वृद्धिः ॥ पितृपितामहप्रपितामहाः नां दीमुखाः भूर्भुवः सुवः इदं वः पाद्यमियं

प्र०

११



चवृद्धिः ॥ मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाःपत्नीसहितानां दीमुखाः  
भूर्भुवःसुवःइदं वःपाद्यमियंचवृद्धिः। सत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानां दीमुखाःभूर्भुवः  
सुवःइदं वःआसनगंधाद्युपचारकल्पनंस्वाहानमइयंचवृद्धिः॥ मातृपितामहीप्रपि  
तामह्यःनां दीमुख्यःभूर्भुवःसुवःइदं वःआसनगंधाद्युपचारकल्पनंस्वाहानमइयं-  
चवृद्धिः ॥ पितृपितामहप्रपितामहानां दीमुखाःभूर्भुवःसुवरिदं वःआसनगंधाद्यु  
पचारकल्पनंस्वाहानमइयंचवृद्धिः ॥ मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाः  
पत्नीसहितानां दीमुखाःभूर्भुवःसुवरिदं वःआसनगंधाद्युपचारकल्पनंस्वाहानम  
इयंचवृद्धिः ॥ गौर्यादिषोडशमातरःब्राम्ह्यादिसप्तमातरःगणपत्यादिसहिताः  
भूर्भुवःसुवरिदं वःयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नंहिरण्यंवायथाशक्तिस्वाहानमइ-  
यंचवृद्धिः ॥ सत्यवसुसंज्ञकाविश्वेदेवानां दीमुखाभूर्भुवःसुवरिदं वःयुग्मब्राह्मण  
भोजनपर्याप्तमन्नंहिरण्यंवायथाशक्तिस्वाहानमइयंचवृद्धिः ॥ मातृपितामहीप्र-



म०  
१२

प्र०

पितामह्योनांदीमुख्योभूर्भुवःसुवरिदंवोयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नहिरण्यंवा  
यथाशक्तिस्वाहानमइयंचवृद्धिः ॥ पितृपितामहप्रपितामहानांदीमुखाःभूर्भुवः  
सुवरिदंवोयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नहिरण्यंवायथाशक्तिस्वाहानमइयंचवृ-  
द्धिः ॥ मातामहमातुःपितामहमातुःप्रपितामहाःपत्नीसहितानांदीमुखाःभूर्भुवः  
सुवरिदंवोयुग्मब्राह्मणभोजनपर्याप्तमन्नहिरण्यंवायथाशक्तिस्वाहानमइयंचवृ-  
द्धिः ॥ ततः उपोस्मैगायतानरः पवमानायेंदवे ॥ अभिदेवांद्यक्षते ॥ अभिते  
मधुनापयोथर्वाणोअशिश्रयुः देवदेवायदेवयु ॥ सनःपवस्वशंगवेशंजनायशम  
र्वते ॥ शंराजन्नोषंधीभ्यः ॥ बभ्रवेनुस्वतंवसेरुणायदिविस्पृशे ॥ सोमायगा-  
थमर्चत ॥ हस्तंच्युतेभिरद्रिभिःसुतंसोमैपुनीतन ॥ मधावाधावतामधु ॥ कृत-  
स्यनांदीश्राद्धस्यप्रतिष्ठाफलसिद्ध्यर्थद्राक्षामलकानितन्निष्क्रयीभूतंवायथाश-  
क्तिहिरण्यंदक्षिणात्वेनस्वाहानमइयंचवृद्धिः ॥ प्रजापतेनत्वदेतान्युन्योविश्वा-

१२



जातानिपरितावभूव ॥ यत्कामास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवयस्यामपतयोरयीणां ॥  
कृतेननांदीश्राद्धेननांदीमुखदेवताःप्रीयंतांवृद्धिः ॥ मातापितामहीचैवतथैवप्र-  
पितामही ॥ पितापितामहश्चैवतथैवप्रपितामहः ॥ मातामहस्तत्पिताचप्रमाता  
महकादयः ॥ एतेभवंतुसुप्रीताःप्रयच्छंतुचमंगलं ॥ इतिसंप्रार्थ्य ॥ इडामग्रेपुरुद  
स ॥ सनिंगोःशश्वत्तम ॥ हवमानायसाध ॥ स्यान्नःसूनुस्तनयोविजावाग्नेसातैसु  
मतिर्भूत्वस्मे ॥ नाणकमादायपात्रेवादयेत् ॥ ततोनिषिद्धतिथिवारादौरजोदर्श  
नेसतिशांतिकंशांतिप्रकरणोक्तरीत्याकार्यं ॥ ततःकर्मांगत्वेनदशाधिकान्ब्राह्म-  
णान्यथाकालंयथोपपन्नेनान्नेनभोजयिष्ये ॥ इतिसंकल्प्ययथाकालंभोजयेत् ॥ त  
तःकृतस्यकर्मणःसांगतासिद्धयेनानानामगोत्रान्ब्राह्मणान्गंधादिभिःपूजयिष्ये  
॥ तेभ्योभूयसीदक्षिणादानंचकरिष्येइतिसंकल्प्यकुर्यात् ॥ ततःप्रमादात्कुर्वतांक-  
र्मप्रच्यवेताध्वरेषुयत् ॥ स्मरणादेवतद्विष्णोःसंपूर्णस्यादितिश्रुतिरितिकर्मसाहुं-



म०

१३

प्र०

१३

प्यायविष्णुं स्मृत्वा शिष्टैरिष्टैश्च सह भोजनं कुर्यात् ॥ ॥ १०९ ॥ ( नां दी श्राद्धे सं  
क्षेपतो जीवत्पितृक निर्णयः ) नां दी मुखे कर्मणि संप्रवृत्ते पितर्यथो जीवति यस्य पुंसः  
॥ येषां च कुर्यात्स्वपिता स्वयं चेत्तेषां हि कुर्यादिति शास्त्रसिद्धं ॥ वृद्धौ तीर्थे च सन्य  
स्ते ताते च पतिते सति ॥ येभ्य एव पिता दद्यात्तेभ्यो दद्यात्स्वयं सुतः ॥ पितरि  
जीवति तु स्वमातरि मृतायामपि पितुरेव मातृमाता महयोः कुर्यात् ॥ अग्निपुराणे  
॥ गणशः क्रियमाणानां मातृणां पूजनं सकृत् ॥ सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न पृथ  
गादिषु ॥ ततः ॥ ११० ॥ ॥ ( अथ बौधायनोक्त ऋतुशांति प्रयोगः )  
यजमानस्तिथ्यादि दोषरहित चंद्रानुकूले चतुर्थ पंचमदिने न्यतरे वा शुभासने व-  
स्त्राच्छादिते पीठे प्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणतः पत्नीं चोपवेश्य पवित्रपाणिः प्रा-  
णानायम्य सुमुखश्चेत्यादि देशकालौ स्मृत्वा मम पत्न्याः प्रथमरजोदर्शने अमुकदु-  
ष्टमासादिसूचित सकलारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं स ग्रहमखांबौधा-



यनोक्तां ऋतुशांतिं करिष्ये ॥ तदंगं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं आचार्यादिवर-  
णं च करिष्ये ॥ अत्र कृताकृतं नादीश्राद्धं ॥ अमुकगोत्रोत्पन्नो मुकशर्मा हिं ॥ अ-  
मुकगोत्रोत्पन्नममुकशर्माणं अमुकशाखाध्यायिनं ऋतुशांत्याख्ये कर्मणि आचार्यं  
त्वामहंवृणे इति वृत्वा ॥ आचार्यस्तु यथास्वर्गेशक्रादीनां बृहस्पतिः ॥ तथा त्वं म-  
म यज्ञेऽस्मिन्नाचार्यो भवसुव्रत ॥ एवमेव ब्रह्मादीन् वृत्वा ॥ अस्य यागस्य निष्पत्तौ  
भवंतो भ्यर्चिता मया ॥ सुप्रसन्नैः प्रकुर्वीत शांतिकं विधिपूर्वकं ततो गंधवस्त्रादि-  
भिः यथाशक्ति रभ्यर्च्य ॥ ततः आचार्यः पवित्रपाणिः देशकालौ संकीर्त्य यजमाने  
न वृत्तो ह माचार्यकर्म करिष्ये इति संकल्प्य ॥ ततः संभारान्संपाद्य ॥ सर्षपान् गृही-  
त्वा ॥ यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वदा ॥ स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्र स्थं  
तत्र गच्छतु ॥ इति प्राच्यादिदिक्षु प्रादक्षिण्येन विकीर्य ॥ ततः शुचीव इत्यृग्भिः  
पंचगव्यं प्रोक्ष्य ॥ ततः आपो हिष्टेत्यृग्भिः शुद्धाद्भिश्च प्रोक्ष्य ॥ ततः कृतांजलिः भ-



द्रं कर्णेभिः स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः इति मंत्रद्वयं पठेत् ॥ ततो गृहादीशान्यांगो म-  
 येनोपलिप्य भूमौ महीद्यौः पृथिवी चनेति भूमिं स्पृष्ट्वा ॥ ओषधयः संवदंतेति प्र-  
 स्थाप्य मितैर्विहिभिस्तदर्धैस्तंदुलैस्तदर्धैस्तिलैश्च परिभावेन अरत्निमात्रां समा-  
 चतुरस्रां वेदिकृत्वा ॥ अशक्तश्चेद्यथा शक्त्या वा वेदिमध्ये षट्दलकमलमुल्लिख्य कु-  
 शैर्दूर्वाभिर्वेदिं प्रच्छाद्य वेद्युपरितं आजिघ्नकलशमिति तंतुवेष्टितं नवमव्रणं सुदृढं  
 कुंभं निधाय कांडात् कांडादितिकूर्चमंतर्धाय तस्मिन् आपो वा इदं सर्वमित्यनुवाके-  
 न आपो हि ष्ठेति तिसृभिः कुंभे उदकं पूरयित्वा मंत्रावृत्योपरि अश्वत्थे व इति पंचपल-  
 वान्निक्षिप्य ॥ तेनैव मंत्रेण कपित्थाश्वत्थपलाशबिल्वोदुंबराणां त्वचश्च निक्षिप्य  
 ॥ बृहस्पते जुषस्वनेति पंचरत्नानि युवासुवासेति नववस्त्रयुग्मेन कलशं वेष्टयित्वा  
 याः फलिनीर्येति नारीकेलफलं कुंभे निधाय तत्कुंभं बिल्वपल्लवैश्चूतपल्लवैश्चावकीर्य  
 गंधाक्षतपुष्पमालाभिः कलशं भूषयित्वा ॥ तदुपरितंदुलपूरितपात्रं पूर्णादर्विप-



रापतेतिसंस्थाप्यशिष्टाचाराद्यथाशक्तिसुवर्णादिनिर्मितांविष्णुप्रतिमांअश्म-  
नूर्जमित्येतेनानुवाकेनाभ्युत्तारणादिप्राणप्रतिष्ठापनपूर्वकांतद्विष्णोः मरंममि-  
तिमंत्रेणप्रतिष्ठाप्यतदक्षिणतोब्रह्मजज्ञानमितिब्रम्हाणंतदुत्तरतोऽयंबकेतिरु-  
द्रंचपूर्ववत्प्रतिष्ठाप्य ॥ प्रतिष्ठामंत्रैरुक्तक्रमेणदेवतात्रयंकांडानुसमयेनपदार्था-  
नुसमयेनवाषोडशोपचारपूजांविधाय ॥ ऋत्विग्भिः सहाचार्यैःकुंभमन्वारभ्य ॥  
नारायणायविद्महेवासुदेवायधीमहि॥नोविष्णुःप्रचोदयात्॥इतिवैष्णवींगायत्रीं  
अष्टोत्तरसहस्रंअष्टोत्तरशतंवाजपेत् ॥तदंतर्गायत्रीवेदादीनापोहिष्टामयोभुवइ-  
तित्रीन्हिरण्यवर्णाःशुचयःपावकाइत्यनुवाकंपवमानःसुवर्जनइत्यनुवाकंसहस्र-  
शीर्षापुरुषइत्यनुवाकंऋचांप्राचीमहतीदिगुच्यतेत्यनुवाकंवसकृत्पठेत् ॥ ततः  
कुंभस्योत्तरतःमहतीस्तृणमयेविष्टरेनववस्त्रकंचुक्यादिनालंकृतांवामभागस्थप-  
त्न्यासहितंप्राणमुखंयजमानंसंऋत्विगुदङ्मुखाचार्यःस्थापितकलशोदकेपात्रां-



तरेगृहीत्वा तत्र स्थपंचपल्लवैः कुशदूर्वैश्चाशीर्वादपुरःसरं अभिषिचेदेभिर्मन्त्रैः ॥  
 तद्यथा ॥ आपोहिष्ठामयो भवस्तानर्जुर्जैर्दधातन ॥ महेरणां यचक्षंसे ॥ शिवमस्तु  
 कल्याणं त्वास्त्विति मंत्रांते योजनीयं ॥ इति सर्वत्र ॥ आपोहिष्ठा इति तिसृभिः हिर-  
 रण्यवर्णा इति च तसृभिः पवमानः सुवर्जन इत्येतेनानुवाकेन सुरास्त्वामभिषिचं-  
 त्विति पौराणिकैर्मन्त्रैश्च ॥ ततः कलशोदकेनान्येन चोष्णोदकेन तैलाभ्यंगपूर्वक-  
 सुस्नातौ दंपती अभिषेककालीनवासांसि परित्यज्याहतशुक्लवासांसि परिधाय श्वे-  
 तचंदनकुंकुमपुष्पमालादिधारणं कुर्यात् ॥ त्यक्तवासान्याचार्या यदद्यात् ॥ ततो  
 नारीयत्वगस्थिगतं पापं देहेतिष्ठति मामके ॥ प्राशनात्पंचगव्यस्य दहत्यग्निरिवै-  
 धनं ॥ इति पंचगव्यं प्राशयित्वा ॥ अथाभिषेकानंतरं पत्न्या सह यजमानो न्वा-  
 ब्धाचार्यो वेद्याः पश्चिमतः स्थंडिलं कृत्वा तत्र भूसंस्काराद्यग्निप्रतिष्ठापनांतं विधा-  
 य स्थापितकुंभस्येशान्यां वेद्यादौ नवग्रहाणां तदंगदेवतां प्रत्यधिदेवतां च तत्तन्मं



त्रैरावाहनपूजनादिवास्तुशांत्योक्तरीत्याकुर्यात् ॥ अथान्वाधानं ॥ श्रद्धएहीत्या-  
दिऋतुशांतिहोमाख्येकर्मणियायायक्ष्यमाणादेवतेत्यादिव्याहृत्यंतमुक्त्वा तत्रा-  
दौ आदित्यादिनवग्रहस्थापितदेवतानामन्वाधानोक्तरीत्यान्वाधानंकुर्यात् ॥ प्र-  
धानहोमान्वाधाने ॥ विष्णुसूक्तेन प्रत्यूचं विष्णुं अष्टोत्तरशतसंख्याकाभिः पला-  
शसमिधाहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ ब्रह्मसूक्तेन प्रत्यूचं ब्रह्माणं अष्टोत्तरशतसंख्याकाभिः गृ-  
हसिद्धान्नाहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ रुद्रसूक्तेन प्रत्यूचं रुद्रं अष्टोत्तरशतसंख्याकाभिः आज्या-  
हुतिभिर्यक्ष्ये ॥ घृतसूक्तेन प्रत्यूचं एकावृत्या आयुष्यदेवतामाज्येन यक्ष्ये ॥ कृत्तिका-  
नक्षत्रदेवताग्निं अष्टाविंशतिसंख्याकाभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ त्र्यंबकं  
अष्टोत्तरशतसंख्याकाभिस्तिलाज्याहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ ततः इमं मेवरुणेत्यादि आज्य-  
संस्कारान्ते सिद्धमन्नमग्नावधिश्रित्याद्भिः प्रोक्षेत्तदेव पवित्रमित्याचक्षतेति धर्मैस्म-  
रणात् ॥ ततः परिधिपानाद्यन्वाधानादिक्रमेण ग्रहहोमान्ते प्रधानहोमः कार्यः ॥



म०

१६

ॐ विष्णोर्नुकवीर्याणि प्रवोचंयः गार्थिवानि विममेरजा ५ सि ॥ यो अस्कभाय दुत्त  
 र ५ सधस्थै विचक्रमाणस्त्रेधोरुगाय स्वाहा ॥ १ ॥ तदस्य प्रियमभिपाथो अश्यां  
 नरो यत्र देवयवो मदंति ॥ उरुक्रमस्य सहिबधुरित्था विष्णोः पदे परमेमध्व उत्सः स्वा  
 हा ॥ २ ॥ प्रतद्विष्णुस्तक्ते वीर्याय मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठाः ॥ यस्योरुषु त्रिषु  
 विक्रमणेष्वधि क्षियंति भुवनानि विश्वा स्वाहा ॥ ३ ॥ परो मात्रया तनुवा वृधान न-  
 ते महित्वमन्व श्रुवन्ति ॥ उभेतै विद्मरजं सी पृथिव्या विष्णो देवत्वं परमस्य वित्से स्वा  
 हा ॥ ४ ॥ विचक्रमे पृथिवीमेष एतां क्षेत्रा य विष्णुर्मनुषे दशस्यन् ॥ ध्रुवासो अ-  
 स्य कीर यो जनास उरुक्षिति ५ सुजनिमा चक्रार स्वाहा ॥ ५ ॥ त्रिदेवः पृथिवीमेष  
 एतां विचक्रमे शतर्चै सं महित्वा ॥ प्रविष्णुरस्तु तव सस्तवीयान्त्वेष ५ ह्यस्य स्थ  
 विरस्य नाम स्वाहा ॥ ६ ॥ एवं सूक्तान्यष्टादशा वृत्तिभिः ॥ अष्टोत्तरशत संख्य  
 या आहुतयो भवन्ति ॥ एवमेव ब्रह्म सूक्तेनान्नं ॥ ब्रह्म जज्ञानं प्रथमं पुरस्ताद्वि सी मृतः



सुरुचोवेन आवः ॥ सवुधिया उपमा अस्य विष्ठाः सतश्च योनिमसंतश्च विवस्वाहा ॥  
१ ॥ पिता विराजा मृषभोरयीणामंतरिक्षं विश्वरूप आविवेश ॥ तमकैरभ्यर्चति-  
वत्सं ब्रम्ह संतं ब्रह्मणा वर्धयंतस्वाहा ॥ २ ॥ ब्रह्मदेवानं जनयद्ब्रम्ह विश्वमिदं जग-  
त् ॥ ब्रह्मणः क्षेत्रं निर्मितं ब्रह्म ब्राम्हण आत्मना स्वाहा ॥ ३ ॥ अंतरास्मिन्निमेलो-  
का अंतर्विश्वमिदं जगत् ॥ ब्रम्हैव भूतानां ज्येष्ठं तेन कौर्हति स्पर्धितु ५ स्वाहा ॥ ४ ॥  
ब्रह्मन् देवास्त्रयस्त्रि ५ शद्ब्रह्मन्निद्रप्रजापती ॥ ब्रह्मन् ह विश्वां भूतानि नावीवांतः स-  
माहिता स्वाहा ॥ ५ ॥ चतस्र आशाः प्रचरं त्वग्रयं इमं नो यज्ञं नयतु प्रजानन् ॥ घृ-  
तं पिबन् नजरं ५ सुवीरं ब्रह्म समिद्धं वत्याहुतीनां ५ स्वाहा ॥ ६ ॥ एवमेवाज्येन रुद्र  
सूक्तं ॥ परिणोरुद्रस्य हेतिर्वृणक्तु परित्वेषस्य दुर्मतिरघायोः ॥ अवास्थिरामघवं ह्य-  
स्तनुष्वमीदृस्तोकाय तनयाय मृडय स्वाहा ॥ १ ॥ स्तुहि श्रुतं गतं सद्युवानं मुगं-  
नभीममुपहृत्नुमुग्रं ॥ मृडाजरि त्रेरुद्रस्तवानो अन्यं ते अस्मन्निवपंतु सेना स्वाहा ॥



म०

१७

प्र०

१७

॥ २ ॥ मीदुष्टमशिवंतमशिवोनःसुमनाभव ॥ परमेवृक्ष आयुधं निधाय कृत्तिवसां-  
न आचर पिनाकं बिभ्रदागहि स्वाहा ॥ ३ ॥ अहं निविमर्षि सायकानि धन्वाहं निष्कं  
यजतं विश्वरूपं ॥ अहं निदंदयसे विश्वमभ्वं नवाओजीयोरुद्रत्वदस्ति स्वाहा ॥ ४ ॥  
त्वमग्ने रुद्रो असुरो महोदिवस्त्वशर्धो मारुतं पृक्षर्द्वा शिषे ॥ त्वं वातैररुणैर्यासि शंगु-  
यस्त्वं पूषा विधतः पासि नुत्मना स्वाहा ॥ ५ ॥ आवो राजानमध्वरस्य रुद्रः होतारं  
सत्ययज श्रोदस्योः ॥ अग्निं पुरातनयित्तेनो रचित्ताद्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वः स्वा-  
हा ॥ ६ ॥ अथायुष्यहोमं घृतसूक्तेन प्रत्यूचं जुहुयात् ॥ यो ब्रह्मा ब्रह्मण उज्जभारः  
प्राणेश्वरः कृत्तिवासाः पिनाकी ॥ ईशानो देवः स न आयुर्दधातु तस्मै जुहोमि ह-  
विषा घृतेन स्वाहा ॥ १ ॥ विभ्राजमानः सरिरस्य मध्याद्रोचमाना घर्मरुचिर्य आ-  
गात् समृत्युपाशानपनुद्य घोरा मिहायुषे नो घृतमत्तु देवा स्वाहा ॥ २ ॥ ब्रह्मज्यो-  
तिर्ब्रह्मपत्नीषु गर्भे यमो दधात् पुरु रूपं जयंतं ॥ सुवर्णरंभ गृहमकर्म च न मायुषे वर्ध-



यामोघृतेन स्वाहा ॥ २ ॥ श्रियं लक्ष्मीमंबिकामोपलांगां षष्ठीं च यामिंद्रसेनेत्युदा-  
हुः ॥ तां विद्यां ब्रह्मयोनि \* सरूपामिहायुषेतर्पयामोघृतेन स्वाहा ॥ ४ ॥ दाक्षाय-  
ण्यः सर्वयोन्यः सयोन्यः सहस्रशो विश्वरूपा विरूपाः ॥ ससूनवः सपतयः सयूथ्या  
आयुषे नोघृतमिदं जुषता \* स्वाहा ॥ ५ ॥ दिव्या गणा बहुरूपाः पुराणा आयुश्छि-  
दोनः प्रथमं तु वीरान् तेभ्यो जुहोमि बहुधा घृतेन मानः प्रजा \* रीरिषो मोत वीरान्  
स्वाहा ॥ ६ ॥ एकः पुरस्ताद्य इदं बभूव यतो बभूव भुवनस्य गोपाः ॥ तमेष्यति भुव-  
न \* सांपराये स नो हविर्घृतमिहायुषेतु देवः स्वाहा ॥ ७ ॥ वसून्नुद्रानादित्यान् मरुतो  
थ साध्यान् भून् यक्षान् गंधर्वांश्च पितृंश्च विश्वान् ॥ भृगुन्त्सर्पा \* श्वांगिरसो थ सर्वा  
न्घृतं हुत्वा स्वायुष्यामहयामशश्वत्स्वाहा ॥ ८ ॥ अथ नक्षत्रहोमः समिदं नाज्यैः ॥  
अग्निर्नैः पातु कृत्तिकानक्षत्रं देवमिंद्रियं ॥ इदमांसां विचक्षण \* हविरासं जुहोत न-  
स्वाहा ॥ ९ ॥ यस्य भांति रश्मयो यस्य केतवो यस्येमा विश्वा भुवनानि सर्वा ॥ सकृ



त्तिकाभिरभिसंवसानोग्निर्नोदेव सुवितेदधातुस्वाहा ॥ ततःस्तिलैः ॥ अथैवकंय  
 जामहेसुगंधिपुष्टिवर्धनं ॥ उर्वारुकमिवबध्नान्मृत्योमुक्षीयमामृतास्त्वाहेतिअ-  
 षोत्तरशतंजुहुयात् ॥ इमंमेवरुणेत्यादिराष्ट्रभृदंतंहुत्वाहुतशेषद्रव्येणस्विष्टकृतं  
 जुहुयात् ॥ हव्यवाहमितिपुरोनुवाकयामनूच्ययाज्ययाजुहोतिततइध्मसंनहनाद्यु-  
 त्तरपरिषेकांतेदिक्पालेभ्यःसदीपमाषभक्तबलीन्संकल्प्य ॥ यजमानद्वाराकारये-  
 त् ॥ ततोऽग्न्यायतनस्यासमंतात्पूर्वादिदिक्षुप्रादक्षिण्येनत्रातारमिंद्रमित्यादिभिर्म-  
 त्रैर्बलीन्दद्यात् ॥ ततोआदित्यादिस्थापितग्रहदेवताभ्यःपीठदेवताभ्यश्चतत्तन्मं-  
 त्रैस्तदुद्देशेनबलीन्समर्प्य ॥ क्षेत्रपालाय ॥ क्षेत्रस्यपतिंनावुय \* हितेनैवजयाम-  
 सि ॥ गामश्वंपोषयित्वासनोमृडातीदृशैइतिक्षेत्रपालभूतप्रेतपिशाचशाकिनी  
 डाकिनीवेतालपरिवारयुतायइमंबालिमित्यादि ॥ ततःशूद्रादिनाबलिनयनेकृते  
 पृथिवीशांतिरितितस्यप्रोक्ष्यसयजमानाचार्यःप्रक्षालितपाणिपादआचांतःसु-



बंधने ॥ सऋतूनुपवेश्य दशमासो अवीरहोति ॥ ११६ ॥ ( अथ सीमंतोन्नयन  
प्रयोगप्रारंभः ॥ ) चतुर्थे मासि षष्ठेष्टमे नवमे वामासि शुक्लपक्षे रविगुरुशुक्रवारे  
षु पुनर्वसुपुण्याभिजिह्वस्तप्रोष्ठपदानूराधाश्विनीमूलश्रवणरेवतीरोहिणीमृगसं-  
ज्ञकपुनर्वसुषु मध्यपादद्वये षष्ठमीद्वादशी चतुर्दश्यमावास्या दिव्यातिरिक्तशु-  
भलग्नादौ कार्यं ॥ यजमानः कृतावश्यकक्रियः वस्त्राच्छादिते पीठे प्राङ्मुख उपवि-  
श्य स्वदक्षिणतः पत्नीमुपवेश्या चम्य प्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य ममास्यां--  
भार्यायां विद्यमानगर्भस्य बौजिकगार्भिकदोषपरिहारद्वाराक्षेत्रसंस्कारद्वारा च श्री  
परमेश्वरप्रीत्यर्थं सीमंतोन्नयनारूपं कर्म करिष्ये ॥ तदंगं गणपतिपूजनं पुण्याहवाच-  
नं मातृकापूजनं नां दीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्योक्तरीत्या कुर्यात् ॥ सीमंतोन्नय-  
नांगत्वेनोद्धननादिभू संस्कारं विधाय तत्र मंगलनामानमौपासनाग्निं प्रतिष्ठाप्या  
तनस्थेतुमंगलनाम्ना भार्यायेत्वाग्निं प्रज्वालय समित्रयमादाय श्रद्धांहीत्यादिसा-



मं०  
३३

प्र०

३३

मान्यप्रधानांतमुक्त्वाप्रधानहोमे ॥ धातारंचतुराज्येनांगहोमेवरुणंद्विरि-  
त्यादिसामान्यप्रधानांतंहुत्वाततोधाताददातुनोरयिमित्यादिप्रधानाहुतिचतु-  
ष्टयंहुत्वासंस्थाजपांतंसर्वसमाप्यत्रिवृद्धहोमंबलिकरणांतंकृत्वापुण्याहवाचनं  
कुर्यात् ॥ ततस्तामपरेणाग्निपूर्ववन्मंडलवितानस्याधोदेशेप्राङ्मुखीमुपवेश्यत्रे-  
ण्याशलल्यासहोदुंबरस्तबकमुपसंगृह्यतस्याःपुरस्तात्प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठन्त्सीमं-  
तमुन्नयेत् ॥ ॐ भूर्भुवःसुवः ॥ राकामह \* सुहवा \* सुष्टुतीहुवेशृणोतुनःसुभगाबो-  
धंतुत्मना ॥ सीव्यत्वपःसूच्याच्छिद्यमानयाददातुवीर \* शतदायमुक्थ्यं ॥ या-  
स्तेराकेसुमतयःसुपेशसोयाभिर्ददांसिदाशुषेवसूनि ॥ तामिर्नोअयसुमनाउपा-  
गंहिसहस्रपोपं \* सुभगेरराणाइतिद्वाभ्यां ॥ ततःसीमंतमभिमंत्रयति ॥ सोमएव  
नोराजेत्याहुर्ब्राह्मणीःप्रजाविवृत्तचक्राआसीनास्तीरेतुभ्यंगंगे ॥ विश्वाउतत्वया  
वयंधाराउदन्याइव ॥ अतिगाहमहिद्विषइति ॥ अन्नमंत्रस्थंगंगापदंत्यक्त्वायस्या



नद्याः समीपे निवासस्तन्नाम संबुध्यंतं प्राक्षिपेत् ॥ ततो ब्राह्मणभोजनं भूयसींद-  
क्षिणांच संकल्प्य दद्यात् ॥ तत आशिषो वाचयित्वा कर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥  
११७॥ (अथ पुंसवनसीमंतयोस्तंत्रप्रयोगप्रारंभः ॥) देशकालौ संकीर्त्य ममास्यां  
भार्यायां विद्यमानगर्भस्य बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निवर्हणद्वारा क्षेत्रसंस्कारद्वारा च-  
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पुंसवनसीमंतोन्नयने तंत्रेण करिष्ये इति संकल्प्य ॥ पुंसवन  
सीमंतोन्नयनकर्मणोरित्यन्वाधानं ॥ गणेशपूजनादि त्रिवृद्धोमं पुण्याहवाचनां  
तंच सर्वसकृदेव कुर्यात् ॥ संप्रति पन्नदेवताकत्वाद् द्वैशेषिकधात्रीचतुष्टयहोमस्या  
पि नावृत्तिः ॥ भार्याशुभ्रवर्तुलवितानस्याधोदेशोऽपवेश्यदधिद्रप्सप्राशनादि  
सीमंतोन्नयनादिकंच पृथक्पृथक् कुर्यात् ॥ इति सत्याषाढहिर० तौ पुंसवनसीमंत  
योस्तंत्रप्रयोगः ॥ ११८॥ (अथ क्षिप्रप्रसवविधिप्रारंभः) सूतिकायाः शिरःस-  
मीपेऽदकुंभं निदधाति ॥ पादयोः समीपे तूर्यतीं निधाय तूष्णीमुदरं स्पृष्ट्वा द्रैण पा-



म०  
३४

णिनानाभेरधस्त्रिरवाङ्मंत्रावृत्यावमार्ष्टि ॥ यथैव वायुः पवते यथा समुद्र एजति ॥ ए  
वं ते गर्भ एजतु सह जरा युगावसर्पत्विति ॥ ११९ ॥ ( अथ जातकर्मप्रयोगप्रारंभः )  
जातमात्रे पुत्रे पिता तस्य मुखं निरीक्ष्य नद्यादौ स्नात्वा ऽसंभवेशीताभिरद्भिः सुवर्ण  
युताभिर्गृहे वा स्नात्वासितचंदनमाल्यादिभिरलंकृतो नालच्छेदनात्प्राक् ॥ अ-  
श्मानं परशुं सुवर्णं सर्षपांश्चोष्णशीता अपगोधृतमुदकुंभं च संभृत्य प्राङ्मुख-  
उपविष्ट्या च म्यप्राणानायम्य देशकालौ संकीर्त्य ममास्य कुमारस्य गर्भो बुभान-  
जनितः सकलदोषनिवर्हणायुर्वर्चो भिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवै नो निवर्हणद्वारा श्रीप-  
रमेश्वरप्रतिथर्थं जातकर्म करिष्ये ॥ तदंगं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापू-  
जनं हिरण्येन नां दीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्य कुर्यात् ॥ ततोश्मनि परशुं तदुप-  
रि हिरण्यं च निधाय तानि व्यत्यस्तानि कृत्वा तदुपरि कुमारं सम्यक् प्रक्षालितं हस्ता-  
भ्यां प्राक्शिरसंधारयति ॥ अश्माभवपरशुर्भवहिरण्यमस्तु तं भव ॥ वेदो वै पुत्रना

प्र०

३४

Foundation



मासिजीवत्व \*शरदःशतं ॥ अंगादंगात्संभवसिहृदयादधिजायसे ॥ आत्मा  
वैपुत्रनामासिसजीवशरदःशतमिति ॥ यद्यस्यांकश्चिज्जरायुभागस्तिष्ठतित-  
दाअंजलिनाउदकमादायमूर्धानमस्याअवसिंचति ॥ तिलदेवपद्यस्वनमा \*  
समसिनोदलमवपद्यस्वस्यादिति ॥ नैमित्तिकमिदं ॥ ततऔपासनाग्निं सूति  
कागाराद्वहिः शुचौदेशे संस्थाप्य तत्र एकं कपालं संतप्तं कृत्वा तस्मिन् शुष्कगोमयं  
प्राक्षिप्य प्रज्वाल्यैष उत्तपनीयः ॥ पचनाग्निर्वा ॥ तमुत्तपनीयमग्निं सूतिका-  
गारे संस्थाप्य प्राङ्मुख उपविश्य देशकालौ संकीर्त्यास्य कुमारस्य शंडमर्कादिरक्षो  
गणेभ्यः संरक्षणार्थं सर्षपमिश्रैः कणैः सायं प्रातरुद्धूपनं भूम्यालंभनं च कारिष्ये इति  
संकल्प्य परिसमुह्य परिस्तीर्य तूष्णीं परिषिच्य हस्तेन जुहुयान्नात्र त्यागः ॥ साय  
मेवोपक्रम्य सायं प्रातर्दशाहं उद्धूपनं भूम्यालंभनं च बालरक्षणार्थं कर्तव्यं ॥ सायं  
सायं वा ॥ यदा तु पचनाग्नावुद्धूपनं तदा तत्कालमेवोभेसकृदेव कर्तव्ये इति वृत्ति-



म०  
३५

प्र०

कृत् ॥ शंडोमर्कउपवीरःशांडिकेरउलूखलः ॥ च्यवनोनश्यतादितःस्वाहा ॥  
अलिखन्विलिखन्ननिमिषान्किंवदंतउपश्रुतिःस्वाहा ॥ अर्यम्णःकुंभीशत्रुःपान्न  
पाणिर्निपुणिःस्वाहा ॥ आंत्रीमुखःसर्षपारुणोनश्यतादितःस्वाहा ॥ केशिनीश्व-  
लोमिनीबजाबोजोपकाशिनी ॥ अपेतनश्यतादितःस्वाहा ॥ कौबेरकाविश्ववा-  
सोरक्षोराजेनप्रेषिताः ॥ ग्रामान्त्सजातयोयंतीप्संतःपरिजाकृतान्त्स्वाहा ॥ ए-  
ताहृतैतान्वध्रीतेत्ययं ब्रम्हणोदूतस्तानग्निःपर्यसरत् ॥ तानिंद्रस्तान्वहस्पति-  
स्तानहंवैदब्राह्मणःप्रमृशतःकूटदंतान्विकेशान्लंबस्तनान्त्स्वाहा ॥ नक्तं चारिण-  
उरस्पेशाञ्छूलहस्तान्कपालपान्त्स्वाहा ॥ पूर्वेषांपितेत्युच्चैःश्राव्यकर्णकः ॥ मा-  
ताजघन्यागच्छंतीग्रामेविखुरमिच्छंतीस्वाहा ॥ नक्तं चारिणीस्वसासंधिनाप्रे-  
क्ष्यतेकुलं ॥ यास्वपत्सुजागर्तियस्यैविजातायांमनःस्वाहा ॥ तासांत्वंकृष्णव-  
त्मेनेहोमान \* हृदयंकृत् ॥ अग्नेयक्षिणीनिर्दहस्वाहेति ॥ एतैरेकादशभिर्मन्त्रै-

३५

Foundation



निर्धूमेष्वांगारेष्वावापेन कुमारमुद्धूयते ॥ ततः पाणी प्रक्षाल्य भूमिमा लभते ॥  
यत्ते सुशीमे हृदयं दिवि चंद्रमसि श्रितं ॥ तस्यामृतत्वस्य नो धेहि मा हं पौत्रमघः  
रुदं ॥ वेदते भूमि हृदयं दिवि चंद्रमसि श्रितं ॥ तथामृतत्वस्येशानो मा हं पौत्रमघः  
रुदमिति ॥ ॥ १२० ॥ ( अथ मेधाजनन प्रारंभः ) देशकालौ संकीर्त्या स्य कु-  
मारस्य धियो धारणा भिवृद्ध्यर्थं मेधाजननं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ दर्भेण हिरण्यं-  
वध्वात्तदंतर्धाय प्राक्शिरसं कुमारं संस्थाप्य प्रतिमंत्रं गोघृतं प्राशयति ॥ प्राशन-  
सूत्रे मंत्राणां समुच्चयद्योतकपदाभावात् ॥ भूर्ऋक्षस्त्वयि जुहोमि स्वाहा ॥ भूभो यजू-  
षित्वयि जुहोमि स्वाहा ॥ सुवः सामानित्वयि जुहोमि स्वाहा ॥ भूर्भुवः सुवरथर्वी गिर-  
सस्त्वयि जुहोमि स्वाहेति ॥ नात्र त्यागः ॥ इति मेधाज ० ॥ ततः कुमारमुष्णशीतमभि-  
रुद्धिः स्नापयति ॥ क्षेत्रीयै त्वानिर्ऋतै त्वाद्रुहो मुंचामि वरुणस्य पाशात् ॥ अमरासं-  
ब्रह्मणे त्वाकरोमि शिवे ते चावां पृथिवी उभे इमे ॥ शंते अग्निः सहाद्विरस्तु शं चावां पृ-



म०  
३६

प्र०

३६

Foundation

थिवीसहोषधीभिः ॥ शमंतरिक्ष \* सहवातेनतेशंतेचतस्त्रःप्रदिशोभवंतु ॥ स-  
धैमृतंतमसोग्राह्यायहेवाअमुंचन्नसृजन्व्येनसः ॥ एवमहमिमक्षेत्रियाज्जामिश-  
\* सातद्रुहोमुंचामिवरुणस्यपाशादिति ॥ ततःकुमारंमातुरुत्संगेआदधाति ॥  
यादैवीश्वतस्त्रःप्रदिशोवातपत्नीरभिसूर्योविचष्टे ॥ तासांत्वाजरसआदधामिप्र-  
यक्षमंतुनिर्ऋतिंपराचैरिति ॥ ततःकुमारमभिमंत्रयते ॥ मातेपुत्र \* रक्षोहि\*  
सीन्माधेनुरतिसारिणी ॥ प्रियाधनस्यभूयाएधमानास्वेवशइति ॥ ततोमंत्रावृ-  
त्त्यातूष्णींप्रक्षालितंदक्षिणंस्तनंसव्यंचपाययति ॥ अयंकुमारोजरांधयतुसर्वमा-  
युरेतुतस्मैस्तनंप्रप्यायस्वायुःकीर्तिर्वर्चोयशोबलमिति ॥ ततोमंत्रावृत्त्याउभैस्त-  
नावभिमृशति ॥ नामयतिनरुदतियत्रवयंवदामोयत्ववाभिमृशामसीति ॥ ततो-  
स्याःशिरःसमीपेउदकपूर्णंपिहितमुखंकुंभांनिदधाति ॥ आपोगृहेषुजाग्रतयथादे-  
वेषुजाग्रथ ॥ एवमस्यैसुपुत्रायैजाग्रतेति ॥ ततोजन्मलभेदुष्टस्थानस्थितग्रहज



नितपीडानिरसनार्थदानजपादिकारयेत् ॥ ततोब्राह्मणेभ्योगोभूहिरण्यादियथा  
शक्तिदत्वागंधादिनासंपूज्यभूयसीदक्षिणांदत्वाशिषोवाचयेत् ॥ अग्नेतेजस्वि-  
न्नित्यादिमंत्रैः ॥ ततोनालच्छेदनादियथाचारंकार्यं ॥ इदंचरात्रौसंध्यायांग्रहणे  
जननमरणाशौचमध्येआशौचांतेवापितरिग्रामांतरगतेपितृव्यादिर्जातकर्मकु-  
र्यात् ॥ इतिसत्याषाढहि०तौजातकर्मप्रयोगः ॥ १२१ ॥ ( अथषष्ठीपूजाप्रारं-  
भः॥ ) पंचमेषष्ठेपिचदिनेपूर्वरात्रौपित्रादिराचम्यदेशकालौसंकीर्त्यसूतिकायाः  
शिशोश्चसकलानिष्टशांतिद्वारायुरारोग्याभिवृद्धिद्वाराचश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंवि-  
घ्नेशजन्मदाषष्ठींदेवीजीवंतिकानांयथामिलितोपचारैःपूजनमहंकरिष्येइतिसं-  
ल्प्यपूजनस्थानेपीठादौयथाचारंविघ्नेशादीनावाह्यषोडशोपचारैःपंचोपचारै-  
र्वापूजयित्वाप्रार्थनाकार्या ॥ गौरीपुत्रोयथास्कंदःशिशुत्वेरक्षितःपुरा ॥ तथा  
ममाप्यंबालःषष्ठिकेरक्ष्यतांनमः ॥ १ ॥ कार्तिकेयमहाबाहोगौरीहृदयनंदन ॥



कुमारं रक्षभीतिभ्यः पाहि देवनमोस्तुते ॥ २ ॥ शक्तिस्त्वं सर्वदेवानां लोकानां हित  
कारिणी ॥ मातर्बालमिमं रक्ष महाषष्ठिनमोस्तुते ॥ ३ ॥ ततः षष्ठीस्कंदभगवती  
भ्यः माषभक्तबलिं समर्पयामि । इति बलिंदत्वा ब्राह्मणान् गन्धतांबूलदक्षिणादिभिः  
संपूज्या शिषो वाचयित्वा स्वसंबन्धिबांधवादिभिः सहा पूषाद्यादिभक्ष्णं कुर्यात् ॥  
जन्माशौचमध्ये प्रथमषष्ठदशमदिनेषु च नाशौचदोषः ॥ अन्नग्रहणे दोष एव ॥  
पुरुषाः शस्त्रहस्ताः स्त्रियोगीति कारिण्यो स्यां रात्रौ जागरणं कुर्युः ॥ सूतिकागृहं च  
धूपान्निदीपशस्त्रमुसलविभूतियुतं कार्यं ॥ सर्षपादिविकिरणमन्यदपि शांति सूक्त  
पाठादियथाचारं कार्यं इति षष्ठीपूजा समाप्ता ॥ १२२ ॥ (अथ नामकरणप्रारंभः)  
अत्र मातापुत्रयोः पितुश्च त्रयाणां द्वादश्यामेवाशौचनिवृत्तिः ॥ नात्वेकादश्यां ॥  
स्नानागारशुद्धोर्द्वादश्यां विधानात् । तेन शाखांतरे विहितमपि औपासनहोमो नाम  
करणश्राद्धादिकं चास्माकमेकादश्यां न भवति ॥ इदं च नामकरणं जन्मतो द्वादशे



दिवसेकर्तव्यं ॥ तच्च स्वकालप्राप्तमपिविष्टिवैधृतिव्यतीपातग्रहणसंक्रांत्यमावा  
स्यापितृश्राद्धदिनेषु न कार्यं ॥ स्वकाले क्रियमाणस्य गुरुशुक्रास्तबाल्यवार्धकवक्रा  
तिचारमलमासादिनिषेधो नास्ति ॥ मातापुत्रयोः पितुश्च स्नानं खननलेपनादिना  
गारशुद्धिं च कारयित्वा सृतिकाग्निं बहिः परिहृत्यौपासनमग्निं मानीयाय तने संस्था-  
प्य प्राङ्मुख उपविश्य दक्षिणतः कुमारसहितां भार्यामुपवेश्य देशकालौ संकीर्त्या-  
स्य शिशोर्बीजगर्भसमुद्भवैर्नो निवर्हणायुर्वर्चो भित्तिद्वारा व्यवहारसिद्धिद्वारा च  
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नामकरणारूपं कर्म करिष्ये इति संकल्प्य ॥ तदंगं गणपतिपूज  
नं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्योक्तरीत्या कुर्यात्।  
नामदानांगत्वेनोद्धननादिकर्म करिष्ये इति संकल्प्य गृह्याग्निं पार्थिवनामानमुपस  
माधाय समित्रयमादाय श्रद्धं ह्रीत्यादि प्राणायामां तं कृत्वा ॥ नामकरणहोमकर्म-  
णियायक्ष्यमाणा देवतास्ताः सर्वाः परिग्रहीष्यामीत्यादिव्याहृत्यंतमुक्तवा ॥ वैशेषि



म०

३८

प्र०

३८

कप्रधानहोमे ॥ धातारंचतुरनुमतिंचतूराकांद्विःसिनीवालींद्विःकुहूंचाज्येनअंग  
 होमेवरुणंद्विरित्यादिस \* स्वावेणेत्यंतमुक्तवासमिधोग्नावाधायव्याहृत्यंतंहुत्वा ॥  
 प्रधानहोमे ॥ धाताददातुनोरयिमितिचतस्रोधात्रीर्हुत्वा ॥ अनुनोद्यानुमतिर्य-  
 जंदेवेषुमन्यतां॥अग्निश्चहव्यवाहनोभवतांदाशुषेमयःस्वाहा॥अनुमत्याइदं०॥  
 अन्विदनुमतेत्वंमन्यासैशंचनःकृधि॥ क्रत्वेदक्षायनोहिनुप्रणुआयूं \* षितारिषः  
 स्वाहा॥अनुमत्याइदं०॥अनुमन्यतामनुमन्यमानाप्रजावंत \* रयिमक्षीयमाणं ॥  
 तस्यैवय \* हेडसिमापिभूमसानोदेवीसुहवाशर्मयच्छतुस्वाहा॥अनुमत्याइदं० ॥  
 यस्यामिदंप्रदिशियद्विरोचतेनुमतिंप्रतिभूषंत्यायवः ॥ यस्याउपस्थउर्वंतरिक्ष \*  
 सानोदेवीसुहवाशर्मयच्छतुस्वाहा॥अनुम० ॥राकामह \* सुहवा \* सुष्टुतीहुंवेशू-  
 णोतुनःसुभगाबोधंतुत्मना ॥ सीव्यत्वपःसूच्याल्लिद्यमानयाददातुवीर \* शतदा  
 यमुक्थ्य \* स्वाहा ॥राकायाइ० यास्तैराकेसुमतयःसुपेशंसोयाभिर्ददासिदाशुषे



वसुनि॥ताभिर्नोअद्यसुमनाउपागहिसहस्रपोष\* सुभगेरराणास्वाहा ॥राकाया  
इदं०॥सिनीवालिपृथुष्टुकेयादेवानामसिस्वसा॥जुषस्वहव्यमाहुतं प्रजादेविदि  
दिहिनःस्वाहा ॥सिनीवाल्याइदं०॥यासुपाणिःस्वंगुरिःसुषूमावहुसूवरी ॥ तस्यै  
विश्रपत्नियैहविःसिनीवालयैजूहातेनस्वाहा सिनीवाल्याइदं०॥कुहूमह \* सुभगां  
विघ्ननापसमस्मिनयज्ञेसुहवांजोहवीमि॥सानोददातुश्रवणंपितॄणांतस्यास्ते दे  
विहविषाविधेमस्वाहा॥कुव्हाइदं०॥इतिद्वादशवयोदशवाहुतीर्हुत्वा॥ततइमंमे  
वरुणेत्यादिविवृदन्नहोमंपुण्याहवाचनांतंशुल्वप्रहरणादिसंस्थाजपांतंसमाप्ता  
नामदानं ॥ तत्रप्रथमंकुलदेवतानामहालक्ष्मीभक्तइत्यादि ॥ततो जन्मकालीन-  
मासनामा तच्च॥कृष्णोनंतोच्युतश्चक्रीवैकुंठोथजनार्दन॥उपेंद्रोयज्ञपुरुषोवासुदे  
वस्तथाहरिः॥योगीशःपुंडरीकाक्षोमासनामान्यनुक्रमात्॥ तत्रयथाचारंचैत्रादि  
मार्गशीर्षादिर्वाक्रमः ॥ततोव्यावहारिकंनामं॥अत्रैवंव्यवस्था॥वक्ष्यमाणप्रकारे



गकृत्रिमं नाम द्वयं कार्यं ॥ एकं गुप्तमपरं व्यवहाराय ॥ व्यावहारिकान्नाक्षत्रनामद्विती-  
यमिति द्रष्टव्यं ॥ एवं सोमयाजीतृतीयमित्यपि ॥ गुप्तं तु नाम पुण्याहवाचनात्पूर्वं शु-  
भेकाले कार्यं ॥ तच्च मातापितरावेव जानीतो यावज्जीवं गुप्तं वामौ जीवं धने पुत्रौ वा जा-  
नीते ॥ सगुरोरभिवादनं तेन कुर्यात् ॥ तच्च नाम स्वत्रिपुरुषवाचि ऋषिवाचि देवता-  
वाचि वाथ वास्वेष्टं ॥ द्व्यक्षरं प्रतिष्ठाकामः ॥ चतुरक्षरं ब्रह्मवर्चसकामः ॥ तच्च घोषवदा-  
द्यंतरंतस्थं दीर्घात्परं विसर्गांतं वासूपसर्गं वानामकार्यं ॥ ततो नाक्षत्रं नाम ज्योतिः-  
शास्त्रोक्तावकडाचक्रानुसारेण जन्मनक्षत्रपादप्रयुक्ताक्षरादिनाम ॥ तच्च ॥ चुचे-  
चोलाश्विनी ॥ लिलुलेलोभरणी ॥ अइउएकृत्तिका ॥ ओवाविवुरोहिणी ॥ वेवो-  
काकिमृगशिरः ॥ कुघडुछआर्द्रा ॥ केकोहाहिपुनर्वसू ॥ हुहेहोडापुष्य ॥ डिडुडे-  
डोआश्लेषा ॥ मामिमुमेमघा ॥ मोटाटिटुपूर्वाफल्गुनी ॥ टेटोपापिउत्तराफ-  
ल्गुनी ॥ पुषाणाढाहस्त ॥ पेपोरारिचित्रा ॥ रुरेरोतास्वाती ॥ तितुतेतोविशाखा



नानिनुनेअनूराधा ॥ नोयायियुज्येष्ठा ॥ येयोभाभिमूल ॥ भुधाफाढापूर्वाषाढा ॥  
भेभोजाजिउत्तराषाढा ॥ जुजेजोखाअभिजित् ॥ खिखुखेखोश्रवण ॥ गागिगुगे  
धनिष्ठा ॥ गोसासिसुशततारका ॥ सेसोदादिपूर्वाभाद्रपदा ॥ दूधंझजउत्तराभा-  
द्रपदा ॥ देदोचाचिरेवतीइति ॥ अथवाबौधायनोक्तंजाताधिकारविहिताणा  
दिप्रत्ययांतंनाक्षत्रंनाम ॥ तच्च ॥ अश्वयुक् ॥ आश्वयुजः ॥ आश्वयः ॥ अपभरणः  
॥ आपभरणः ॥ पदुलः ॥ रोहिणः ॥ रौहिणः ॥ मृगशीर्षः ॥ मार्गशीर्षः ॥ आर्द्रकः ॥  
आर्द्रः ॥ पुनर्वसुः ॥ तिष्यः ॥ आश्लेषः ॥ मघः ॥ माघः ॥ फल्गुनः ॥ फाल्गुनः  
हस्तः ॥ चित्रः ॥ चैत्रः ॥ स्वातिः ॥ विशाखः ॥ अनूराधः ॥ ज्येष्ठः ॥ ज्यैष्ठः ॥  
मूलः ॥ मूलकः ॥ आषाढः ॥ आषाढीयः ॥ अभिजित् ॥ आभिजितः ॥ आभि-  
जः ॥ श्रवणः ॥ श्रावणः ॥ श्रविष्ठः ॥ श्राविष्ठीयः ॥ शतभिषक् ॥ शातभिषः ॥  
शातभिषजः ॥ प्रोष्ठपादः ॥ प्रोष्ठपदः ॥ रेवतः ॥ रैवतः ॥ इति ॥ एतच्चसर्वे



नामशर्मांतंब्राह्मणस्यकार्यं ॥ अत्रायंशिष्टाचारः ॥ तंडुलान्कांस्यांदिपात्रेप्रसार्य  
तदुपरिसुवर्णशलाकयालिखेत् ॥ प्रथमंकुलदेवतानाम् ॥ ततोमासनाम् ॥ त-  
तोव्यावहारिकंनाम् ॥ ततोनाक्षत्रंचइतिचतुष्टयंलिखित्वानामदेवताभ्योनमइ-  
तिगंधादिदक्षिणांतोपचारैःसंपूज्य ॥ ततःकर्ताकुलदेवतानाम्नामहालक्ष्मीभक्तो-  
सीतिस्वदक्षिणेविद्यमानस्यमातुरत्संगस्थस्यशिशोर्दक्षिणेकर्णेकथयित्वानर्य-  
प्रजामित्यादिनाप्रतिष्ठाप्य ॥ विप्रैर्नामसुप्रतिष्ठितमस्त्वित्युक्ते ॥ महालक्ष्मीभ-  
क्तोयंभवतःसर्वान्ब्राह्मणानभिवादयते ॥ विप्रैरायुष्मान्भवतुमहालक्ष्मीभक्तइ-  
त्युक्ते ॥ अस्मैमहालक्ष्मीभक्तायपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितित्रिः ॥ ॐ पुण्याहमिति  
त्रिर्विप्राः ॥ एवंस्वस्तिऋद्धिमितित्रिर्वाचयेत् ॥ एवंशिष्टनामत्रयेपिपुण्याहवा-  
चनांतंकार्यं ॥ ततोनीराजनंकारयित्वाश्रीरस्त्वित्याद्युक्त्वाप्रजापतिःप्रीयतामि-  
त्युक्त्वा ॥ कर्मांतेपिपुण्याहवाचनचिकीर्षायांपुण्याहवाचनमभिषेचनंचकारयेत्



॥ ततः कर्मागत्वेन दशाधिकब्राह्मणभोजनं संकल्प्य ब्राह्मणान् गंधादिना संपूज्य  
भूयसीं दक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणेभ्य आशिषो ग्राह्याः ॥ ततः कर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्म-  
रेत् शिष्टैरिष्टैश्च सह भोजनं कुर्यात् ॥ इति सत्याषढहि ० तौ नामकरणप्रयोगः ॥  
अथ प्रवासादागते पुत्रे पितरि वा पुत्रदर्शने सति पितुरेव नैमित्तिकं कर्मोच्यते ॥ पि-  
ता पुत्रमभिमृशति ॥ सोमस्य त्वाद्युम्नेनाभिमृशाम्यग्नेस्तेजसा सूर्यस्य वर्चसे  
ति ॥ ततो मृध्न्या जिघ्रति ॥ पशूनां त्वाहुंकारेणाभिजिघ्राम्यमुकशर्यन्नायुषे वर्च-  
से हुमिति ॥ ततः स्वदक्षिणेन हस्तेन पुत्रस्य दक्षिणं हस्तमुत्तानं सांगुष्ठं गृह्णाति ॥  
अग्निरायुष्मानिति पंचभिः पर्यायैः ॥ अग्निसोमयज्ञब्रह्मदेवा इति मंत्रक्रमः ॥ ततः  
आयुष्टे विश्वतो दधदिति अग्नौ पृथिव्यां प्रतितिष्ठेति मंत्रद्वयं पुत्रस्य दक्षिणकर्णे ज-  
पति ॥ तत आयुर्दा अग्ने इति अग्नौ पृथिव्यां प्रतितिष्ठेति चोत्तरे कर्णे जपति ॥ इदं  
यावज्जीवं यावदुपनयनं वा पितुर्नैमित्तिकं ॥ अथ स्वगृह्यानुक्ता अपिकेचनसं-



म०  
४१

प्र०

४१

Foundation

स्काराः शिष्टपरिगृहीतत्वेनावश्यकत्वात्स्मार्तार्तलिख्यंते ॥ ॥ १२३ ॥ ( अथा  
युर्वर्धापनप्रयोगप्रारंभः ॥ ) जन्मनक्षत्रे प्राक्संवत्सरात्प्रतिमासं नक्षत्रहोमः  
ऊर्ध्वसंवत्सरे संवत्सरे ॥ बाल्ये पित्रादिः कुर्यात् ॥ ऊर्ध्वस्वयमेव वा कुर्यात्सौरमाने  
न ॥ यजमानः कृतावश्यकक्रियः सर्वौषधियुतजलपूरितकलशं संपूज्य तदुदकेन  
स्नात्वा शुक्लांबरधरोलंकृतः कौतुकमावध्य प्राङ्मुख उ पविश्य देशकालौ संकीर्त्य म  
माब्दपूर्तिजन्मदिवसे आयुरभिवृद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं आयुर्वर्धापनाख्यं  
कर्म करिष्ये इति संकल्प्य ॥ गणपतिं संपूज्य पुण्याहं वाचयित्वा ॥ आयुर्वर्धापनांग-  
त्वेनोद्धननादिकर्म करिष्ये इति संकल्प्योद्धननादिभू संस्कारं विधाय बलवर्धनना  
मानमौपासनमग्निं लौकिकमग्निं वा प्रतिष्ठाप्य समित्रयमादाय श्रद्धा एहीत्यादि प्रा-  
णायामांतं कृत्वा ॥ आयुर्वर्धापनहोमकर्मणियायक्ष्यमाणा देवतास्ताः सर्वाः प-  
रिग्रहीष्यामीत्यादिसामान्यप्रधानांतमुक्त्वा वैशेषिकप्रधानहोमे ॥ अमुकजन्म



नक्षत्रंतद्देवतांवाअष्टोत्तरशतसंख्ययाष्टाविंशतिसंख्ययावाचरुणायक्ष्ये ॥ अंग  
होमेवरुणंद्विरित्यादिव्याहृत्यंतंहुत्वाजन्मनक्षत्रंतद्देवतांवाचरुणातत्तन्नाममंत्रे-  
णहुत्वाहोमशेषंसमाप्यनात्रत्रिवृदन्नहोमः॥स्वजनननक्षत्रंतद्देवतांचंद्रंवरुणंच  
यथोपचारैःसंपूज्यकृताभिषेकोयथाशक्तिस्वजनबंधुमुहृत्पूजांस्ववाहनादिपूजां  
चकृत्वाब्राह्मणान्भोजयित्वागंधवस्त्रादिभिरलंकृतः ॥ पतिपुत्रवतीभिर्नारिजि-  
तोब्राह्मणांशिषोगृहीत्वाहाविष्याशीजितेंद्रियःस्यात् ॥उपहोमेषुनास्तित्रिवृदन्न  
होमः॥आचाराभावात् ।यदिसिद्धश्चरुगृह्यतेतदादेवपवित्रारुख्यसंस्कारसंस्कृतो  
ग्राह्यः॥आपूर्विकपक्षेणवाचरुहोमःकार्यः॥इत्यायुर्वर्धापनप्रयोगः ॥१२४॥ (अ-  
थशिशोःपर्यकारोपणं ) जन्मदिनातद्वादशेषोडशेद्वाविंशेअन्यस्मिन्वाज्योतिः  
शास्त्रोक्तमृदुक्षिप्रनक्षत्रादियुतेशुभेकालेयथाचारंकुलदेवतापूजाविधायालंकृतं  
शिशुंहरिद्राद्यलंकृतेपर्यकेमात्राद्याःसौभाग्ययुताःस्त्रियोजलशायिनंहारिसंस्मृ-



त्यगीतवाद्यादिसमकालंप्राक्शिरसंस्थापयेयुः॥यथाचारंकुलदेवताश्चपूजयेत्॥  
 ॥ १२५ ॥ (अथदुग्धपानप्रारंभः) ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ एकत्रिंशद्दिनेद्वितीयज  
 न्मनक्षत्रदिनेवायथाचारमन्यस्मिन्प्राशननक्षत्रयुतेशुभेकालेवाकुलदेवतापूजां  
 विधायगोक्षीरंशंखेनमातान्यावासुभगाकुमारंदक्षिणशिरसंप्राक्शिरसवापाय-  
 येदिति ॥ ॥ १२६ ॥ (अथकर्णवेधःप्रारंभः) ॥ जन्मदिनात्द्वादशेषोडशे  
 वादिनेषष्ठसप्तमाष्टममासान्यतमासेदंतजननात्पूर्वमेवजोतिर्विदादिष्टेशुभेका-  
 लेपूर्वाण्हेमध्यान्हेवाविष्णुशिवब्रम्हचंद्रसूर्यादिगीशनासत्यसरस्वतीकुलदेव-  
 तागोब्राम्हणान्यथाविभवंसंपूज्यमातुरुत्संगस्थस्यशुभासनस्थस्यवालंकृतस्य  
 शिशोःप्राङ्मुखस्योदङ्मुखस्यवाकुशलेनसुवर्णादिसूच्याकर्णौमैध्रयेदनावृतेसू-  
 र्यरश्मिपातस्थलैर्गणादौकुमारस्यपूर्वदक्षिणःकुमार्यावामः॥वेधनर्क्षात्तृतीयनक्ष-  
 त्रेकर्णक्षालनंकार्यं ॥ आभरणधारणक्षमताभवतितथावर्धनीयौ ॥ पुंसःसूर्यर-



१२७॥  
श्मिप्रवेशयोग्यरंध्रपर्यंतवर्धयेत्तल्वकर्णतातुनिषिद्धा ॥ स्त्रीणांतुयथेष्टं ॥ १२७॥  
( अथसूर्यावलोकनंनिष्क्रमणं च ) तृतीयेमासिजन्मदिनेजन्ममेवाइष्टदेवतापू-  
जनपूर्वकंशिशुनासोत्सवंसूर्यदर्शनंकारयित्वा ॥ चतुर्थेमासिशुभेकालेवाचंद्रधेनुं  
चदर्शयेत् ॥ अथवासूर्यावलोकनंनिष्क्रमणेनसहैवकार्यं ॥ चतुर्थेष्टेवामासिशुक्र  
पक्षेशुभतिथ्यादौपितासभार्यःसशिशुश्चअभ्यंगस्नातःकृतकौतुकश्चप्राङ्मुखउ-  
पविश्यदेशकालौसंकीर्त्यममास्यशिशोरायुरभिवृद्धिद्वाराबीजगर्भसमुद्भवैनो--  
निवर्हणद्वाराचश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंसूर्याद्यवलोकनंनिष्क्रमणंचकरिष्ये ॥ तदंगं  
गणपतिपूजनादिकरिष्येइतिसंकल्प्यकृत्वा ॥ ततइंद्राग्निमनिर्ऋतिवरुणवायु  
कुबेरेशानानांदिक्पालानांदिशांचंद्रार्कवाय्वादिदेवानांचयथाक्रमंपूजांकृत्वाब्रा-  
ह्मणान्तसंभोज्येशिशुमलंकृत्याग्निसूर्यचंद्रधेनूनांदर्शनंकारयित्वा मंत्रान्पठेत् ॥  
चंद्रसूर्यादिगीशानांदिशांचवरुणस्यच ॥ निक्षेपार्थमिमंदद्वितेत्वारक्षंतुसर्वदा ॥



म०  
४३

प्र०

४३

अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवात्रमथापिवा ॥ रक्षंतुसततंतंसर्वेदेवाःशक्रपुरोगमाः ॥  
एवंशिशुरक्षार्थंदेवान्तसंप्राथ्यविष्णुशिवालययोरन्यतरद्वंधुगृहंवागत्वा ॥ तत्र  
तत्रदेवंपुष्पोपहारादिभिःसंपूज्यगोमयाद्युपलिप्तेचतुरस्रेदेशेधान्यादिनिधाय  
तत्रशिशुमासयित्वामंत्रेणरक्षांकुर्यात् ॥ ॐ हौंजूंसः ॥ ॐ त्र्यंबकंयजामहेसुगं-  
धिंपुष्टिवर्धनं ॥ उर्वारुकमिवबध्नानामृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॥ सः जूंहौं ॐ इत्येवं  
रूपंमतसंजीवनमंत्रंपठन्विभूत्याऽक्षतैर्वामूर्ध्निललाटेचरक्षांकृत्वा ॥ अपूपादि  
भिर्भूतेशानंगणेशंचसमभ्यर्च्यशिशुंभक्ष्यादिनातोषयित्वादेवताप्रणामंप्रदक्षि  
णात्रयंचशिशुनाकारयित्वामातुलाद्यासन्नबंधुगृहंपूर्ववन्नीत्वातत्रशिशुंतोषयि-  
त्वास्वगृहंगत्वाब्राह्मणेभ्योदक्षिणांदत्वाशिषोवाचयेत् ॥ इतिनिष्क्रमणं ॥ १२८  
( अथोपवेशनं ) पंचमेमासेशुक्लपक्षेपूर्वाह्णेज्योतिर्विदुक्तेमुहूर्तेगणेशंपूजयित्वा  
पुण्याहंवाचयित्वावराहपृथिवीगुरुदेवद्विजान्पूजयित्वाभूमिमुपलिप्यतत्ररंगव-



ल्यामंडलंकृत्वाशंखतूर्यादिमांगलिकध्वनौक्रियमाणेशिशुमुपवेशयेदेभिर्मन्त्रैः ॥  
रक्षैनंवसुधेदेविसर्वदासर्वगंशिशुं ॥ आयुःप्रमाणंनिखिलंनिक्षिपस्वहारिप्रिये ॥  
अचिरादायुषस्त्वस्ययेकेचित्परिपंथिनः ॥ जीवितारोग्यवित्तेषुनिर्दहस्वाचिरे  
णतान् ॥ धारिण्यशेषभूतानांमातस्त्वमधिकाह्यसि ॥ कुमारंपाहिमातस्त्वंब्र-  
ह्मातदनुमन्यतां ॥ ततोब्राह्मणान्तसंपूज्याशिषोग्राह्याः ॥ कर्मसाद्गुण्यायवि-  
ष्णुंस्मरेत् ॥ कुमार्याअप्येवमेवकुर्यात् ॥ इतिस्मार्तानि ॥ १२९ ॥ ( अथान्नप्रा-  
शनप्रयोगः ) ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ जन्मतःषष्ठेमास्यष्टमेवादंतेषुजातेषुवाज्यो-  
तिर्विदादिष्टमुहूर्तेशुक्लपक्षपूर्वाण्हेपित्रादिःशिशोरन्नप्राशनंकुर्यात् ॥ षष्ठेमा-  
सेक्रियतेचेत्तदागुरुशुक्रबाल्यस्थविरवक्रातिचारमौढ्यादिनिषेधोधिमासनि-  
षेधश्चनास्ति ॥ अन्नप्राशनचूडाकरणगोदानादिषुवैशेषिकहोमोनास्ति ॥ अनु-  
क्तत्वात् ॥ नामकरणस्थोवैशेषिकहोमःकैश्चिदत्रक्रियतेतत्तुसुतरामशुद्धं ॥ प्रा-



म०

४४

पकाभावात् ॥ जयादीनामुपहोमसंज्ञांकुर्वतान्नप्राशनादिषु नास्ति प्रधानहोम  
 इतिसूचितं च ॥ उपप्रधानसमीपे हूयंत इत्युपहोमाः ॥ यत्र नास्ति प्रधानहोमस्त  
 त्रव्याहृत्यंतः सामान्यप्रधानहोमः प्रधानहोमत्वेन विवक्षित इति ॥ अत एव यु-  
 क्तो वह इत्यादिव्याहृत्यंतेषु सामान्यप्रधानमिति शिष्टानां व्यवहारश्च ॥ कर्ता  
 कृतमांगलिकः प्राङ्मुख उपविश्य संस्कार्य सहितां भार्यां चोपवेश्य देशकालौ संकी-  
 र्त्य ममास्य शिशोर्मातृगर्भमलाशनैर्नो निवर्हणबीजगर्भसमुद्भवैर्नो निवर्हणद्वारा-  
 न्नाद्यब्रह्मवर्चसतेज इन्द्रियायुरभिवृद्धिद्वारा च श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं अन्नप्राशना-  
 स्थं कर्म करिष्ये ॥ तदंगं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदिश्राद्धं च  
 करिष्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ तत उद्धननांदि संस्कृतायां भुवि औपासनाग्नीपित्रा-  
 तिरिक्ते कर्तरि लौकिकं वा शुचिनामनं प्रतिष्ठाप्य समित्रयमादाय श्रद्धां हृत्वादि-  
 प्राणायामांतं कृत्वा अन्नप्राशनहोमकर्मणि यायक्ष्यमाणा देवता इत्यादि जातवेद

प्र०

४४

Foundation



सन्निमिधमेनेत्यादिसामान्यप्रधानांतंहुत्वा॥नात्रवैशेषिकप्रधानहोमः॥ अंगहो-  
मादिसंस्थाजपांतंकृत्वात्रिवृदन्नहोमंपुण्याहवाचनांतंसमाप्य ॥ ततःस्वदक्षिणे  
मातुरुत्संगस्थंशिशुंदधिमधुघृतंमिश्रकृत्वाप्रतिमंत्रंप्राशयति ॥ प्राशनसूत्रेमं-  
त्राणांसमुच्चयद्योतकपदाभावात् ॥ भूस्त्वयिदधामि ॥ भुवस्त्वयिदधामि ॥ सुव  
स्त्वयिदधामीति ॥ ततोन्नमेकवारंप्राशयति ॥ अ॒पा॒त॒वौष॑धीनां॒रसुं॑प्राशयामि  
शिवास्तआपओषधयःसंत्वनमीवास्तआपओषधयोभवंत्विति ॥ ततोयथेष्टंप्रा  
शयित्वामुखंप्रक्षाल्यबालकंभूमावुपवेश्यतदग्रेपुस्तकवस्त्रशस्त्रादिशिल्पानिवि-  
न्यस्यस्वेच्छयाशिशुर्यैस्पृशेत्सास्यजीविकेतिपरीक्षांकुर्यात् ॥ ततःकर्मागत्वेन  
दशाधिकब्राह्मणभोजनंभूयसींदक्षिणांचसंकल्प्यदत्वा ऽऽशिषोवाचयित्वाकर्म  
साद्रुण्यायविष्णुंस्मरेत् ॥ कुमार्याअप्यमंत्रकमिदंकुर्यात् ॥ इतिसत्याषा० वै०  
महेशभट्टक० अन्नप्राशनप्रयोगः ॥ ॥ १३० ॥ ( अथ चूडाकरणप्रयोगः ) ग-



म०

४५

प्र०

भंतोजन्मतोवातृतीयेवर्षेपंचमेवाअगर्भिण्यांमातरिपंचमवर्षादूर्ध्वगर्भिण्याम-  
पिगुरुशुक्रवार्धकाद्यभावेअक्षयेऽनधिकेचमासिउदगयनेशुक्लपक्षेज्योतिर्विदुक्ते-  
कालेचूडाकर्मकार्यं ॥ यदिगर्भाधानादयःसंस्काराःस्वकालेनजातास्तदाचौला  
त्प्राग्गर्भाधानादिसंस्काराणांअकरणजन्यदोषपरिहारायप्रायश्चित्तंकृत्वागर्भा  
धानादयःसंस्कारास्तंत्रेणवक्ष्यमाणप्रकारेणसर्वेकर्तव्याः ॥ चौलंतुउपनयना-  
त्प्राक्संस्कारेभ्यः पृथगुपनयनदिवसेवाउपनयनात्पूर्वकार्यं ॥ यजमानःकृतमा-  
गलिकःप्राङ्मुखउपविश्यदक्षिणतःकुमारसहितांभार्यांचोपवेश्यदेशकालौसं-  
कीर्त्यास्यकुमारस्यबीजगर्भसमुद्भवैनोनिवर्हणद्वाराऽऽयुर्वर्चोभिवृद्धिद्वाराचश्री  
परमेश्वरप्रीत्यर्थंचूडाकरणारूयंकर्मकरिष्ये ॥ तदंगंगणपतिपूजनंपुण्याहवाच  
नंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंअंकुरारोपणंचकरिष्यइतिसंकल्प्यकृत्वा ॥ उद्धन-  
नादिभूसंस्कारंविधायसभ्यनामानमौपासनाग्निंप्रतिष्ठाप्यातयनस्थेतुसभ्यना-

४५



स्नाभावयित्वाग्निं प्रज्वालय समित्रयमादाय श्रद्ध एहीत्यादि प्राणायामांतं कृत्वा चौ-  
लहोमकर्मणियक्ष्यमाणा देवताः परिग्रहीष्यामि ॥ जातवेदसमग्निमिधमेनेत्या-  
दिव्याहृत्यंतमुक्त्वान प्रधानहोमः ॥ अंगहोमेवरुणां द्विरित्यादि पात्रप्रयोगकाले  
॥ क्षुरं ॥ आनडुहं शकृत् ॥ शीतोष्णा अपः ॥ ओषधीश्चासाद्य ॥ संस्थाजपां-  
तं कृत्वा त्रिवृदन्नहोमं पुण्याहवाचनांतं कृत्वा ॥ अग्नेः पश्चादक्षिणतः कुमारः मध्ये  
आचार्यः उत्तरतो माता ब्रह्मचारी वा कश्चित्केशसंयमनार्थं आनडुहं गोमयंधारय-  
न्नुपविशति ॥ बहिस्तप्ता अपः शीतासु संसृज्यता आदाय दक्षिणं गोदानमुन्नति ॥  
आपं उदंतु जीवसे दीर्घायुत्वाय वचंस इति ॥ गवि पृथिव्यां दीयते स्वापार्थं अंगंत  
दुगोदानं ॥ तानि मनुष्ये च त्वारि ॥ तेषां उदं न जले नार्द्रिकरणं ॥ तस्मिन् गोदा-  
ने उर्ध्वाग्रान्कुशान्निदधाति ॥ ओषधे वायं स्वैनमिति ॥ तेषु क्षुरं निदधाति ॥ स्व-  
यिते मेन \* हि \* सीरिति ॥ ततः प्रवपति ॥ देवश्रूरे तानि प्रवपइति ॥ एवमवाशि-



म०  
४६

ष्टगोदानत्रयेपि उंदनादिवपनांतं समानं कर्म वपने पृथञ्चां त्राः ॥ प्रदक्षिणं वपनं कार्थं ॥ पश्चाद्वपति ॥ येनावपत्सविताक्षुरेणसोमस्यराज्ञोवरुणस्यविद्वान् ॥ तेन ब्राह्मणो वपते दमस्योर्जेम \* रय्यावर्चसास \* सृजाथेति ॥ तत उत्तरतः ॥ येन पूषा ब्रह्मस्पतेरग्नेरिंद्रस्य चायुषे वपत् ॥ तेन ते हंवपाभ्यमुकशर्मन्निति संबुध्यंतं संस्कार्य नाम गृह्णाति ॥ ततः पुरस्ताद्वपति ॥ यथा ज्योक् सुमना असत् ॥ ज्योक् सूर्यं दृशदिति ॥ समग्रवपनं ॥ वपनानंतरं नापितेन चूडाश्चकारयेयुः ॥ एकाद्वेति स्रः पंचवायथा प्रदेशं कुलधर्मानुसारेण चूडाः कार्याः ॥ अथवा एकार्षेयस्यैका ॥ द्वार्षेयस्य द्वे ॥ त्र्यार्षेयस्य तिस्रः ॥ पंचार्षेयस्य पंच ॥ एका चेन्मध्ये कार्या ॥ द्वे चेन्मध्ये पश्चात् ॥ तिस्रश्चेन्मध्ये पुरस्तादक्षिणतः ॥ पंचचेत्प्रतिदिशं मध्ये च चूडाः कार्याः ॥ कुमारस्यावश्यकः कश्चित्तान् गोमयाच्छादितान् केशानादाय गोष्ठ उदुंबरे दर्भस्तंबे वा अवटंकृत्वानि दधाति ॥ यत्र पूषा ब्रह्मस्पतिः सविता सोमो अग्निः ॥ तेभ्यो निधानं

प्र०

४६

Foundation



बहुधाव्यैच्छन्नंतराद्यावापृथिवीअपःसुवरिति॥ततःकृतशुद्धस्नानःकुमारआचा  
र्यादीन्प्रणमेत्॥ सर्पिष्मंतमोदनंनापितायदत्वाब्राह्मणभोजनंभूयसींदक्षिणांच  
दत्वाशिषोवाचयित्वाकर्मसाहुण्यायविष्णुंस्मरेत् ॥ इतिसत्याषा०वै०म०चूडा  
करणप्रयोगःसमाप्तः ॥ १३३ ॥ ( अथगर्भाधानाद्यंतरितसंस्काराणांप्रयोगः )  
॥ प्रतिबंधवशात्उपनयनात्प्रागंतरितान्तसंस्कारान्प्रारब्धेनसंस्कारेणसहतत्त-  
त्कालातिक्रमप्रायश्चित्तंकृत्वासर्वीस्तंत्वेणकुर्यात्चौलंतुसंस्कारेभ्यःपृथगुपनय-  
नदिवसेवाचौलंकृत्वाउपनयनंकार्यं॥गर्भाधानादिचौलांतसंस्काराणामत्यगताौ  
प्रायश्चित्तेनापिचरितार्थत्वं ॥ उपनयनप्रभृतिसंस्काराणामत्यगतावपिकाला-  
तिक्रमेसतितत्कालातिक्रमप्रायश्चित्तंकृत्वोपनयनादयःसंस्कारास्त्ववश्यंक-  
र्तव्याः॥ प्रायश्चित्तंतुप्रतिसंस्कारंपादप्राजापत्यः ॥चूडायामर्धप्राजापत्यः ॥  
आलस्यादिनालोपेद्विगुणंकार्यं ॥तच्चजपहोमब्राह्मणभोजनगोदानाद्यन्यतमप्र



म०  
४८

दिकाक्रियायाशक्यतेसासमंत्राकार्या ॥ अन्यत्रमंत्रपाठमात्रं ॥ मेधाजननेघृत-  
प्राशनादिसर्वपूर्ववदेवकुर्यात् ॥ नामकर्मणिचहोमेवैशेषिकमंगमुक्तं ॥ धाताद  
दातुनोरयिमितिद्वादशाहुतीर्जुहोतित्रयोदशेत्येकेषामिति॥तत्तथैवहोतव्यं ॥ तं  
त्रत्वेपिकेषांचिद्विरुद्धधर्मत्वात्केषांचिदप्राप्तविधानाच्चयथाप्राप्तएवहोमः॥नाम  
दानादिकंचसर्वपूर्ववदेवकुर्यात्॥अन्नप्राशनहोमेतुवैशेषिकमंगमेवनास्ति॥त्रि-  
वृत्प्राशनमन्नप्राशनंचसमंत्रपूर्ववदेवकार्यं ॥ अत्रप्रयोगः ॥ शुभेमुहूर्तेकृतमां-  
गलिकोवस्त्राच्छादितेपीठेप्राङ्मुखउपविश्यस्वदक्षिणतःपत्नींसंस्कार्यंचोपवे-  
श्यदेशकालौसंकीर्त्यास्यकुमारस्यबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वाराक्षेत्रसंस्कार  
व्यवहारान्नाद्यतेजआयुर्वर्चोभिवृद्धिद्वाराचश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंअंतरितान्गर्भा  
धानपुंसवनसीमंतोन्नयनजातकर्मनामकर्मान्नप्राशनसंस्कारांस्तंत्रेणकरिष्ये ॥  
अथवानामकर्मांतसंस्कारान्नप्राशनेनसहकरिष्ये ॥ अन्यसंस्कारेणसहकरणे-

प्र०

४८

Foundation



तुसंकल्पेऊहसंपादनंयथासंभवंद्रष्टव्यं ॥ तदंगंगणपतिपूजनंपुण्याहवाचनंमा  
तृकापूजनंनादीश्राद्धंचकरिष्येइतिसंकल्प्यकृत्वा ॥ उद्धननादिनाभूसंस्कारंवि-  
धायतत्रौपासनाग्निंप्रतिष्ठाप्यासंभवलौकिकंवा ॥ यतनेनिधायप्रज्वालयसमित्र  
यमादायश्रद्धएहीत्यादिप्राणायामांतंकृत्वा ॥ पुंसवनसीमंतनामकर्मान्नप्राशन-  
होमकर्मणियायक्ष्यमाणादेवतास्ताः सर्वाःपरिग्रहीष्यामीत्यादिव्याहृत्यंतमु-  
क्त्वावैशेषिकहोमे ॥ धातारंचतुःपुनर्धातारंचतुरनुमतिंचतूराकांढिःसिनीवालीं  
द्विःकुहूंचाज्येनांगहोमेवरुणांद्विरित्यादिसंस्त्रावेणेत्यंतमुक्त्वासमिधोग्नावाधाय  
व्याहृत्यंतंहुत्वावैशेषिकहोमः ॥ पुंसवनसीमंतयोस्तंत्रेणधात्रीचतुष्टयंहुत्वात-  
तोनामकरणस्यद्वादशत्रयोदशबाहुतीर्हुत्वा ॥ तत्रधात्रीणांविरुद्धधर्मत्वान्नप्र-  
संगासिद्धिः ॥ इमंमेवरुणेत्यादिसंस्थाजपांतंसमाप्यत्रिवृदन्नहोमंबालिकरणांतं  
समाप्यपुण्याहवाचनंमह्यमित्यादिगर्भादानपुंसवनसीमंतजातकर्मान्नप्राशन-



म०

४९

प्र०

कर्मकारिणेपुण्याहंभवंतोब्रुवंत्वितित्रिर्यजमानः ॥ ॐपुण्याहमिति विप्राः ॥ एवं  
स्वस्तिऋद्धिमित्यपि ॥ एवंपुण्याहांतंहोमविधिसमाप्य ॥ ततःक्रमेणप्रधानानि  
तत्रगर्भाधानमंत्रान्पठित्वापुंसवनस्योक्तरीत्यादधिद्रप्सादिप्राशयित्वासीमंतं-  
चोन्नयिजातकर्ममंत्रान्पठित्वामेधाजननेपूर्ववत्समंत्रंघृतंप्राश्यपूर्ववन्नामदाना-  
दिकंचकृत्वाअन्नप्राशनरीत्यात्रिवृत्समंत्रंप्राश्यअन्नप्राशनंचपूर्ववदेवकार्यं ॥  
ततोभिषेकंकृत्वाकर्मसांगतासिद्धयेब्राह्मणभोजनंसंकल्प्यब्राह्मणान्तसंपूज्या-  
शिषोवाचयित्वाप्रमादात्कुर्वतांकर्मेतिकर्मसाद्गुण्यायविष्णुंस्मरेत् ॥ गर्भाधाना-  
दिविवाहांताःप्रजासंस्काराः ॥ केचनक्षत्रेसंस्काराअपि ॥ तेचगृह्याग्नौकर्तव्याः  
गृह्याग्न्यभावेलौकिकाग्नौ ॥ उपनयनादिविवाहांताःसंस्कारालौकिकाग्नावेव ॥  
उपनयनादिसंस्काराणांतंत्रंनभवति ॥ पूर्वसंस्कारसंस्कृतएवोत्तरसंस्कारेअधि-  
कारी ॥ गर्भाधानादिमंक्रमंविहायोपनयनमुखेनसंस्कारान्नानंकर्वताचार्येणो-

४९



पनयनादीनांप्राधान्यस्योक्तत्वात् ॥ अत्रपितर्यसन्निहितेपिपितृव्यादिभ्रात्रा-  
दिर्वासंस्कारान्कुर्यात् ॥ इतिसत्याषाढहि० वैशंपायन० अंतरितसंस्काराणां-  
तंत्रेणप्रयोगः ॥ ॥ १३२ ॥ (अथोपनयनम्) ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ उद्धनना-  
दिचतुर्थदिवसीयसावित्रीव्रतविसर्गात्तमुपनयनं ॥ ज्योतिर्विदादिष्टेसमुहूर्ते-  
कुमारस्योपनयनंकर्तव्यं ॥ ततःप्राग्दिनेतद्दिनेवाकृतमांगलिकआचार्यःवस्त्रा-  
च्छादितेपीठेप्राङ्मुखउपविश्यस्वदाक्षिणतःपत्नीतिद्वाक्षिणतःसंस्कार्यंचोपवे-  
श्याचम्यप्राणानायम्यदेशकालौसंकीर्त्यममास्यामुकशर्मणःपुत्रस्यद्विजत्वसि-  
द्धिपूर्वकवेदाध्ययनाधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंआचार्यपैतृकसावि-  
त्रीमातृकसंस्काररूपमुपनयनाख्यंकर्मकरिष्ये ॥ तदंगंगणपतिपूजनंपुण्याह-  
वाचनंमातृकापूजनंनादीश्राद्धग्रहाणामानुकुल्यार्थंग्रहमखंमंडपदेवताप्रतिष्ठा-  
पनंचकरिष्येइतिसंकल्प्योक्तरीत्याकुर्यात् ॥ गृहशांतिस्तुशांतिप्रकरणोक्तरी-



म०  
५०

प्र०

५०

Foundation

त्याकार्या ॥ ततः षोडशद्वादशाष्टहस्तान्यतमपरिमितः सद्यद्धारिमंडपः कार्यः ॥  
तत्र सद्यवामभागे संस्कार्य चतुर्हस्तायताहस्तमात्रोद्धाया सुलक्षणावेदिः कार्या ॥  
॥ १३३ ॥ ( अथ मंडप देवता प्रतिष्ठा ) ॥ श्रीगणेशाय नमः दूर्वाशमीपल्लव  
कुलदेववृक्षपल्लवांस्तच्छाखावाऽऽद्यादिप्रशस्तवृक्षपत्रवेष्टितान्सूत्रेण षोढावेष्ट  
येत् ॥ तत्र एकत्र मुसलमेकत्र क्षुरिकादिशस्त्रं मध्ये प्रक्षिप्य वेष्टयेत् ॥ तान् षट् वंश-  
पात्रे निधाय उदक् संस्थेषु चतुर्षु क्रमेण नंदिनी नलिनी मैत्रोमास्तदुत्तरस्थमुसल-  
गर्भे पशुवर्धिनीं तत उत्तरस्थशस्त्रगर्भे भगवतीं च सूक्ष्ममृन्मयकलशद्वये एकस्मि-  
न्वायथाचारं तंडुललड्डुकपूर्णे हरिद्रापूगफलयुते न्युज्जशरावपिहिते सूत्रवेष्टिते अ-  
विघ्नपसंज्ञकंगणपतिं चावाह्यनर्यप्रजामिति प्रतिष्ठाप्य आसनादि आचमनीयां-  
तोपचारैः संपूज्य तैलोद्वर्तनोष्णोदकैरभ्यंगस्नानं षण्णां वेष्टितानामविघ्नपस्य च-  
कारयित्वा गंधादिदक्षिणां तोपचारैः संपूज्य पुष्पांजलिं दत्त्वा वस्त्राच्छादितवंशपा



त्रे आग्नेयकोणेनंदिनीनामवेष्टितं प्रतिष्ठामंत्रेण प्रतिष्ठाप्य ॥ समुद्रज्येष्ठा आपो-  
हिष्ठेति द्वाभ्यां प्रोक्ष्य ॥ गंधद्वारामिति गंधाक्षतान् दधिक्राव्ण इति दधिकांडात्कां-  
डादिति दूर्वाः पुष्पाणि च समर्पयेत् ॥ ततो नैऋतवायव्येशानेषु मध्ये च क्रमेण न-  
लिनीमैत्रोमापशुवर्धनीनामकवेष्टितानि स्थापयित्वा पूजयेत् ॥ या आपो दिव्या  
इति नलिन्याः प्रोक्षणे समुद्रज्येष्ठा इत्यस्य स्थाने मंत्रः ॥ या सांराजेति मैत्रायाः ॥  
या सुराजेत्युमायाः ॥ समुद्रज्येष्ठा इति चत्वारोऽपि पशुवर्धिन्याः ॥ अन्यत्समानं ॥  
ततस्तद्गौर्यादिमातृका स्थापितवंशपात्रं च स्वयंगृहीत्वा अविघ्नपसंज्ञकगणप-  
तिकलशं पत्न्या ग्राहयित्वा गृहांतः रंगवल्ल्यादिना पूजितदेशेऽक्षतपुंजेषु नर्यप्र-  
जामिति प्रतिष्ठाप्य संपूज्य ततो यावन्मंडपोद्भासनं प्रत्यहं यथामिलितोपचारैः पूज-  
येत् ॥ मंडपश्चेद्भवति तदा आग्नेयादिमंडपकोणस्तंभेषु मध्ये च नंदिन्याद्याः स्था-  
पयेदुक्तप्रकारेण ॥ अन्यदपि स्वस्वकुलधर्मानुसारि सर्वकुर्यात् ॥ तत आचार्यः



ममसाविभ्युपदेशाधिकारसिद्ध्यर्थं अमुकप्रत्याम्नायेन प्राजापत्यत्रयपरिमितं  
 प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य कुर्यात् ॥ बटुनापिसावित्रीग्रहणाधिकारसिद्ध्यर्थं  
 तावदेव कारिणीयं । ततः कृतभोजनो बटुः देशकालौ संकीर्त्योपनयनांगं वपनं करि  
 ष्ये इति संकल्प्य कुर्यात् ॥ ततो यथाचारं स्नानं यथाशक्त्यलंकरणं अहतवस्त्रपरिधा  
 नं च कर्तव्यं ॥ तत आचार्य उपनयनहोमांगं उद्धननादिकरिष्ये इति संकल्प्य ॥ उ  
 द्धननेन भूसंस्कारं विधाय मथितं श्रोत्रियागारादाहृतं वासमुद्भवनामानं लौकिकम  
 ग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रज्वालय समित्रयमादाय श्रद्धं एहीत्यादि प्राणायामांतं कृत्वोपनयन  
 होमकर्मणि यक्ष्यमाणा देवताः परिग्रहीष्यामि ॥ जातवेदसमग्निमिधमेनेत्यादिव्या  
 हृत्यंतमुक्त्वा प्रधानहोमे ॥ आयुर्दामग्निमाज्येन ॥ आयुर्दादेवमग्निमाज्येन ॥ अं-  
 गहोमे वरुणं द्विरित्यादि ॥ एता देवता यक्ष्यंतमुक्त्वा समिधोष्णावाधाय प्राकृ-  
 तानि वैकृतानि च पात्राण्यासादयति ॥ दूर्वां आज्यस्थालीं प्रणीता पात्रं प्रोक्षणीपा



त्रं इधमंबर्हिः दर्भान् उपवेषं कटिसूत्रं कच्छं यज्ञोपवीतं मेखलां अश्मानं कूर्चं दंडं अजि-  
नं भिक्षापात्रं सप्तपलाशसमिधश्च वाससीगां आज्यं चासाद्य ॥ परिधिपरिधानांत  
माचार्यः समापयेत् ॥ अथ भुक्तं कृतवपनं स्नातमलंकृतं कृताहतवस्त्रपरिधानं बटुं  
अग्रे रुत्तरतः समानीय प्राङ्मुखं कृत्वा कटिसूत्रं कच्छं चतुष्णीं दत्वा च मनं कारयेत्  
ततो ब्रह्मचारी श्रौतस्मार्तकर्मानुष्ठानसिद्धयर्थं यज्ञोपवीतधारणं करिष्ये इति सं-  
कल्प्य मंत्रं पठन्यज्ञोपवीतं धारयति ॥ ॐ यज्ञोपवीतं परमं पवित्रं प्रजापतेर्यत्सहजं  
पुरस्तात् ॥ आयुष्यमग्न्यं प्रति मुंच शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः ॥ इत्याचार्यद-  
त्तोपवीतेन कुमारो यज्ञोपवीती भूत्वा प्राङ्मुखो द्विराचम्य पूर्वणाचार्यमपरेणाग्निं-  
गत्वा चार्यादक्षिणतः प्राङ्मुख उपविश्यान्वारभते ॥ तत आचार्यः परिषेचनादि  
सामान्यप्रधानांतं हुत्वा प्रधानहोमं करोति ॥ ॐ आयुर्दा अग्ने हविषो जुषाणो घृतप्र-  
तीको घृतयोनिरेधि ॥ घृतं पीत्वामधु चारुगव्यां पिते वपुत्रमाभिरक्षतादिमं स्वाहा ॥



म०  
५२

आयुर्देवग्रयइदं० ॥ ॐ आयुर्दादेवजरसंगृणानोघृतप्रतीकोघृतपृष्ठोअग्ने ॥ घृतं  
पिवन्नमृतंचारुगव्यंपितेवपुत्रंजरसेनयेम \* स्वाहा ॥ आयुर्देदेवायाग्रयइदं० ॥ इ-  
तिप्रधानाहुतिद्वयंहुत्वा ॥ ततडमंमेवरुणेत्यादिस्विष्टकृदंतंहुत्वा ॥ उत्तरपरिधि-  
संधेरुत्तरतोश्मानंनिधाय। कुमारमात्माग्न्योरंतरानीत्वादाक्षिणेनपादेनोपक्रम्य  
प्राङ्मुखंपद्भ्यामवस्थापयति ॥ आतिष्ठेममश्मानमश्मेवत्व \* स्थिरोभव ॥ प्र-  
मृणीहिदुरस्यून्त्सहस्वपृतनायतइति ॥ ततःपरिधापितंवासःप्रज्ञातंनिधाय ॥ त-  
तोहतंवासःप्राङ्मुखस्यपरिधापयति ॥ याअकृतंनवयन्याअतन्वतयाश्चदेवीरं-  
तानभितोददंत ॥ तास्त्वादेवीर्जरसासंव्ययंत्वायुष्मानिदंपरिधत्स्ववासः। परिध-  
त्तधत्तवाससैन \* शतायुषंकृणुतदीर्घमायुः ॥ बृहस्पतिःप्रायच्छब्दासएतत्सो-  
मायराज्ञेपरिदातवाउ ॥ जरांगच्छासिपरिधत्स्ववासोभवाकृष्टीनामभिशस्ति  
पावा ॥ शतंजीवशरदःसुवर्चारायश्चपोषमुपसंव्ययस्वेति ॥ ततोद्विराचांतमभि

प्र०

५२

Foundation



मंत्रयते ॥ परीदंवासोधिधास्वस्तयेभूरापीणामभिशस्तिपावा ॥ शतंचजीवशर  
दःपुरुचीर्वसूनिचाय्योविभजासजीवन्निति ॥ ततस्त्रिगुणयामेखलयात्रिःप्रदक्षि  
णंपरिव्ययतिद्विरित्येके ॥ यादुरितापरिबाधमानाशर्मवरूथेपुनतीनआगात् ॥  
प्राणापानाभ्यांबलमावहंतीस्वसादेवाना \* सुभगामेखलेयमिति ॥ उत्तरतोना  
भेस्त्रिवृतंग्रंथिकृत्वादक्षिणतोनाभेःपरिकर्षति ॥ ततोऽजिनमुत्तरीयंकरोति ॥ मि  
त्रस्यचक्षुर्धरुणंधरीयस्तेजोयशस्विस्थविर \* समिद्धं ॥ अनाहनस्यंवसनंजरि-  
ष्णुपरीदंवाज्यजिनंधस्त्वामुकशर्मन्नदितिस्तेकक्षांबध्नातु ॥ वेदस्यानुवक्तवैमेधा  
यैश्रद्धायाअनूक्तस्यानिराकरणायब्रह्मणेब्रह्मवर्चसायेति ॥ मंत्रेषुसर्वत्रासावि-  
तिपदंपरित्यज्यसंस्कार्यस्यसंबुद्धयानामग्राह्यं ॥ ततःइंद्रायत्वांपरिददे ॥ परि  
देहीतिमाणवकः ॥ परीममिंद्रब्रह्मणेमहेश्रोत्रायदध्मस्यथैनंजरिमाणयेज्यो  
क्श्रोत्रेधिजागरदिति ॥ ततोमाणवकमपरेणाग्निमुदङ्मुखमुपवेश्यहुतशेषमा



म०

५३

प्र०

ज्यमंत्रत्रयेणैकवारंप्राशयति ॥ सूत्रेणैतैः सन्नतैरिति बहुवचनेन प्राशने मंत्राणां  
 समुच्चयस्योक्तत्वात् ॥ हुतशेषे आज्ये दधिप्रक्षिप्य पृषदाज्यं कृत्वा वा प्राशयति ॥  
 त्वयि मेधां त्वयि प्रजां त्वय्यग्निस्तेजो दधातु ॥ त्वयि मेधां त्वयि प्रजां त्वयींद्रं इंद्रि  
 धं दधातु त्वयि मेधां त्वयि प्रजां त्वयि सूर्यो भ्राजो दधातु इति ॥ योगे योगे इममग्न  
 इति मंत्राभ्यामाचार्यः प्राशनं त \* समीक्षते ॥ योगे योगे तव स्तरं वाजे वाजे हवा  
 महे ॥ सखाय इंद्रं मृतये ॥ इममग्र आयुषे वचंसे कृधि प्रियं श्रेतो वरुण सोम रा  
 जन् ॥ माते वास्मा अदिते शर्मयच्छु विश्वे देवा जरं दष्टिर्यथा स दिति ॥ अथ वा  
 हुतशेषमाज्यं पृषदाज्यं वा आभ्यामेव प्राशयति ॥ तदा ईक्षणेनास्ति मंत्रः ॥  
 अत्र केचित्सूत्रार्थज्ञानाभावेन विभिर्मंत्रैः प्राशनत्रयं कारयन्ति तदशुद्धं ॥ सर्वे  
 षां समुच्चयः ॥ ततः कृतशुद्धाचमनः कुमार आचार्यं तूष्णीं स्पृशति ॥ आचार्यश्चै  
 नमभि मंत्रयते ॥ शतमिन्नुशरदो अंति देवा यत्रानश्चक्रा जर संतनूनां ॥ पुवासो

५३



यत्र पितरो भवन्ति मानो मध्यारीरिषतायुर्गतोरिति ॥ ततः प्रदक्षिणमग्निं चरन्तं बटु-  
मभिमन्त्रयते ॥ आगन्ता समगन्महि प्रसमृत्युं युयोतन ॥ अरिष्टाः संचरेमहि स्व-  
स्ति चरतादिहः स्वस्त्यागृहेभ्य इति ॥ ततो बटु उपनयनार्थं वाचयति ॥ ब्रम्ह च  
र्यमागामुपमानयस्व ब्रह्मचारी भवानि देवेन सवित्रा प्रसूत इति ॥ तत आचार्यः  
पृच्छति को नामासीति ॥ ततो माणवकः ॥ व्यावहारिकं नाम नाक्षत्रं च नाम व-  
दति ॥ गिरिधरशर्मास्मिरौहिणशर्मास्मीत्येवं प्रकारेण ॥ तत आचार्यः ॥ स्व-  
स्ति देव सवितरहमनेनामुनोदृचमशीय ॥ अत्र मन्त्रे अमुनेति पदं निष्काश्य बटो-  
र्व्यावहारिकं नाक्षत्रं च शर्मातं नाम द्वयं प्रक्षिप्य मन्त्रः पठनीयः ॥ स च ॥ स्वस्ति दे-  
व सवितरहमनेन गिरिधरशर्मणारौहिणशर्मणोदृचमशीयेत्येवं प्रकारेण नाम नी-  
गृह्णाति ॥ ततः कुशैरुभावात्मानं मार्जयतः ॥ शन्नो देवीरभिष्टुय आपो भवन्तु पी-  
तये ॥ शंयोरभिस्त्रवन्तु न इति ॥ मार्जनांतं सर्वं कृत्वा सुमुहूर्तोपनयनसमयं प्रती-



क्षेत्र ॥ अथ प्रधानोपनयनं ॥ प्रातःब्रह्मचर्यस्य स्वस्थानस्थितस्याचार्यस्य चां-  
तरास्वस्तिकांकितमंतःपटंप्राक्छदं आचारान्मध्ये कृत्वा मंगलपद्यपाठे वाद्यादि  
घोषे च क्रियमाणे सुलग्नसमये अंतःपटंप्रागपसार्य प्राङ्मुख आचार्यः वक्ष्यमाणे  
पनयनधर्मेण उदङ्मुखस्य बटोरुपनयनं कुर्यात् ॥ इदं मुख्यमुपनयनशब्दवाच्यं  
जोतिर्विदादिष्टे सुमुहूर्ते कर्तव्यं ॥ उपनयनमंत्राः ॥ ॐ अग्ने ते जस्विन्ते जस्वी त्वंदे-  
वेषु भूयास्ते जस्वंतं मामायुष्मंतं वर्चस्वंतं मनुष्येषु कुरु दीक्षायै च त्वा तपसश्च ते ज-  
से जुहोमि ते जोविदसि ते जोमामाहासीन्माहं ते जोहाशिषं मामान्ते जोहासीदिद्रौ-  
जस्विनो जस्वी त्वंदेवेषु भूया ॐ जस्वंतं मामायुष्मंतं वर्चस्वंतं मनुष्येषु कुरु ब्रह्मण-  
श्च त्वाक्षत्रस्य च ॥ १ ॥ ॐ जसे जुहोम्यो जोविदस्यो जोमामाहासीन्माहमो जोहाशि-  
षं मामामो जोहासीत्सूर्ये भ्राजस्विन् भ्राजस्वी त्वंदेवेषु भूया भ्राजस्वंतं मामायुष्मंतं  
वर्चस्वंतं मनुष्येषु कुरु वायोश्च त्वापांच भ्राजसे जुहोमि सुवर्विदसि सुवर्मा माहासी



न्माह \* सुवर्हाशिषंमामा \* सुवर्हासीन्मयिमेधांमयिप्रजांमय्यग्निस्तेजोदधातुम  
यिमेधांमयिप्रजांमयींद्रंइंद्रियंदधातुमयिमेधांमयिप्रजांमयिसूर्योभ्राजोदधातु॥  
२॥सांग्रहण्येष्यायजते॥इमांजुनता \* संगृह्णानीति॥द्वादशास्तीरशनाभवति॥  
द्वादशमासाःसंवत्सरः॥संवत्सरमेवावरुंधे॥मौंजीभवति॥उर्ग्वैमुंजाः॥उर्जमेवा  
वरुंधे॥चित्रानक्षत्रंभवति॥चित्रंवाएतत्कर्म॥यदश्वमेधःसमृध्यै॥नर्यप्रजांभैगो-  
पाय॥अमृतत्वायजीवसे॥जातांजनिष्यमाणांच॥अमृतैसुत्येप्रतिष्ठितां॥तच्चेत्थं  
। आचार्यःकुमारस्यदक्षिणमंसंस्वदक्षिणेनहस्तेनसव्यंसव्येनतूष्णीमन्वारभ्या  
त्मनोदक्षिणेनहस्तेनब्रह्मचार्यभिमुखेनतस्यहृदयंस्पृष्ट्वासमीपमुपनयति ॥ भू-  
र्भुवःसुवस्तत्संवितुर्व० यात् ॥ देवस्यत्वासवितुःप्रसवैद्विनोर्बाहुभ्यांपूष्णोह-  
स्ताभ्यामुपनयेमुकशर्मन्निति ॥ इदंप्रधानोपनयनंब्रह्मचारिणोनविस्मरेत् ॥ वि-  
स्मरणेत्वाखिलंकर्मावर्ततेइतिमातृदत्तः ॥ ततआचार्यःस्वदक्षिणहस्तेनबटोर्द-



क्षिणंहस्तंसांगुष्ठमुत्तानंगृह्णाति ॥ अग्निष्टेहस्तमग्रभीत्सोमस्तेहस्तमग्रभीत्स-  
 वितातेहस्तमग्रभीत्सरस्वतीतेहस्तमग्रभीत्पूषातेहस्तमग्रभीद्बृहस्पतिस्तेहस्त  
 मग्रभीन्मित्रस्तेहस्तमग्रभीद्वरुणस्तेहस्तमग्रभीत्वष्टातेहस्तमग्रभीद्वातातेह-  
 स्तमग्रभीद्विष्णुस्तेहस्तमग्रभीत्प्रजापतिस्तेहस्तमग्रभीदिति ॥ ततोबटुंसंशा-  
 स्ति ॥ सवितात्वाभिरक्षतुमित्रस्त्वमसिधर्मणाग्निराचार्यस्तवदेवैनसवित्राप्रसू-  
 तोबृहस्पतेर्ब्रह्मचारीभवामुकशर्मन् ॥ अपोशानसमिधआधेहिकर्मकुरुमादिवा  
 स्वाप्सीरिति ॥ ततःस्वहस्तेनब्रह्मचारिणोदक्षिणमंसंउपर्युपरितूष्णीमन्ववमृ-  
 श्यहृदयदेशमभिमृशति ॥ ममहृदयेहृदयंतेअस्तुममचित्तंचित्तेनान्वेहिममवा-  
 चमेकमनाजुषस्वबृहस्पतिस्त्वानियुनक्तुमह्यंमामेवानुस ॥ रभस्वमयिचित्तानि-  
 संतुतेमयिसामीच्यमस्तुतेमह्यंवाचंनियच्छतादिति ॥ ततोनाभिदेशमभिमृश-  
 ति ॥ प्राणानांग्रंथिरसिसमाविस्त्रसइति ॥ ततःकुमारमभिमंत्रयते ॥ भूर्भुवःसु-



वः सुप्रजाः प्रजयाभूयासः सुवीरो वीरैः सुवर्चावर्चसा सुपोषः पोषैः सुमेधामेधया-  
 सुब्रह्मा ब्रह्मचारिभिरिति ॥ ततः पुनरभिमंत्रयते ॥ भूर्भुवः शुक्त्वाग्नौ पृथिव्यां वाचि  
 ब्रह्मणि ददेमुकशर्मन् ॥ भुवो यजुः शुक्त्वा वायावंतरिक्षे प्राणे ब्रह्मणि ददेमुकशर्मन्  
 ॥ सुवः साम सुत्वामूर्यो दिवि चक्षुषि ब्रह्मणि ददेमुकशर्मन् ॥ इष्टतस्ते प्रियो सानि  
 अमुकशर्मन् ॥ अनलख्यते प्रियो सानि अमुकशर्मन् ॥ इदं वत्स्यावः प्राण आयुषिव  
 तस्याव प्राण आयुषिव सामुकशर्मन् ॥ ततो ब्रह्मचारिणो दक्षिणं हस्तं उत्तानं सांगुष्ठ  
 मग्निरायुष्मानिति पंचभिः पर्यायैर्गृह्णाति । अग्निरायुष्मान्त्सवनस्पतिभिरायुष्मा  
 न्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ सोम आयुष्मान्त्स ओषधीभिरायुष्मान्तेन त्वायुषायु  
 ष्मन्तं करोमि ॥ यज्ञ आयुष्मान्त्स दक्षिणाभिरायुष्मान्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि । ब्रह्मा  
 युष्मत्तद्वाह्मणैरायुष्मन्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ देवा आयुष्मन्तस्ते मृते नायुष्मं  
 तस्तेन त्वायुषायुष्मन्तं करोमि ॥ ततो मंत्रद्वयं दक्षिणे कर्णे जपति ॥ आयुष्टे विश्वतो



म०  
५६

प्र०

दधद्वयमग्निर्वरेण्यः ॥ पुनस्तेप्राणआयतिपरायक्ष्मं \* सुवामिते ॥ अग्नौपृथि-  
व्यांप्रतितिष्ठवायावंतरिक्षेसूर्योदिविया \* स्वस्तिमग्निर्वायुरादित्यश्चंद्रमा आपोनु  
संचरंतिता \* स्वस्तिमनुसंचरामुकशर्मन् ॥ प्राणस्यब्रह्मचार्यभूरमुकशर्मन्इति॥  
ततोमंत्रद्वयमुत्तरे॥ आयुर्दाअग्नेहविषौजुषाणोघृतप्रतीकोघृतयौनिरेधि॥ घृतंपी  
त्वामधुचारुगव्यंपितेवपुत्रमभिर्क्षतादिमं ॥ अग्नौपृथिव्यांप्रति० ततोब्रह्मचा  
रिणोमुखेनमुख \* सन्निधायजपतिमेधांतइंद्रोददातुमेधांदेवीसरस्वती ॥ मेधांतै  
अश्विनावुभावाधत्तांपुष्करस्रजाविति । ततोबटुमुत्थाप्य ॥ कषकादिदेवेभ्यस्त्वां  
परिददे॥ परिदेहीतिबटूक्तौ॥ आचार्योददाति॥ कषकायत्वापरिददामि॥ अंतकाय  
त्वापरिददामि॥ अघोरायत्वापरिददामि ॥ गदायत्वापरिददामि॥ यमायत्वापरि-  
ददामि॥ मखायत्वापरिददामि॥ वशिन्यैत्वापरिददामि ॥ पृथिव्यैत्वासवैश्वानरा  
यैपरिददामि ॥ अद्भ्यस्त्वापरिददामि ॥ औषधीभ्यस्त्वापरिददामि॥ वनस्पति

५६



भ्यस्त्वापरिददामि ॥द्यावापृथिवीभ्यांत्वापरिददामि॥सुभृतायत्वापरिददामि॥  
ब्रह्मवर्चसायत्वापरिददामि ॥ विश्वेभ्यस्त्वादेवेभ्यःपरिददामि ॥ सर्वेभ्यस्त्वा  
भूतेभ्यःपरिददामि ॥ सर्वाभ्यस्त्वादेवताभ्यःपरिददामि ॥ इतिपरिदानं ॥ पुन  
रुपनयनेपरिदानानंतरंसावित्रीवाचनं।पुनरुपनयनप्रयोगमग्रेवक्ष्यामः।प्रथमो  
पनयनेपरिदानांतंकृत्वा ऽक्षार रुवणादिकं व्रतं कुमारस्यदिनत्रयमाग्निसन्निधौ  
कारयित्वात्र्यहेतीतेचतुर्थदिवसेप्रातःसावित्रीवाचनंकृत्वासप्तपलाशसमिद्धो-  
मादिक्रमेणाखिलंकार्यमित्येकंमंतं ॥ पौष्करसादेरपरंमंतंसद्यःपौष्करसादिरि-  
तिसमानेन्हिसद्यःव्रतमुपेत्यसावित्रीग्रहणं ॥ तदुच्यते ॥ परिदानानंतरंमाणव-  
कः॥देशकालौसंकीर्त्यमममेधाद्याभिवृद्धयर्थंब्रह्मचर्यव्रतग्रहणांगंसप्तपलाशस-  
मिद्धोमंकरिष्येइतिसंकल्प्याचार्यःकारयति ॥ घृतान्वक्तंसाग्रंपलाशसमिदसप्त-  
कमादाय ॥ अग्नयेसमिधमाहर्षिबृहतेजातवेदसे॥यथात्वमग्नेसमिधासमिध्य-



म०  
५७

प्र०

सएवंमामेधयाप्रज्ञयाप्रजयापशुभिर्ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येनसमेधयस्वाहेत्येकांस-  
मिधंजुहोति ॥ अग्नयइदं० ॥ अग्नयेसमिधावाहार्षं बृहते \* स्वाहेतिद्वेजुहोति ॥  
अग्नयइदं०॥अग्नयेसमिधाहार्षमिति सर्वमंत्रमुच्चार्य च तस्त्रो जुहोति॥ अग्न०  
तत आचार्यः इध्मसन्नहनादिसंस्थाजपांतं कर्म समापयेत् ॥ अथ ब्रह्मचर्याश्रमव्र-  
तग्रहणंकुर्यात् ॥ आचार्यः ॥ ब्रह्मचारिणा कर्तव्यानि व्रतान्यु गदिशति ॥ ब्रह्मचारी  
नगायेन्नरोदेन्नृत्यदर्शीस्यादित्यादीनि ब्रह्मचारी प्रकरणस्थधर्मोक्तानि श्रुत्वा ॥  
देशकालौ सङ्कीर्त्य मम ब्रह्मचर्याश्रमविहितसकलव्रतानां ग्रहणं यावत् समावर्तनं य-  
थाशक्तिकरिष्ये इति संकल्प्योपस्थेयदेवता अभिसंधायोपतिष्ठते ॥ अग्रे व्रतपते व्र-  
तंचरिष्यामि तच्छुकेयंतन्मैराध्यतां ॥ वायौ व्रतपते व्रतंचरिष्यामि तच्छुकेयंतन्मै-  
राध्यतां ॥ आदित्यव्रतपते व्रतंचरिष्यामि तच्छुकेयंतन्मैराध्यतां ॥ व्रतानां व्रतपते  
व्रतंचरिष्यामि तच्छुकेयंतन्मैराध्यतां ॥ एवं प्रकारेण व्रतग्रहणं कृत्वा ॥ समावर्तने

५७



एतद्रतत्यागोयक्ष्यमाणप्रकारेणकार्यः ॥ अंतराम्नातविशेषव्रतानांग्रहणंत्याग  
श्चतत्रतत्रवक्ष्यते ॥ ततो गुरवेवरंददाति ॥ गुरोवरंतेददामीति ॥ वरोत्रगोरभा  
वेगुंजापरिमितंसुवर्णंवा ॥ पितुरपिख्याद्वरदानं ॥ ततआचार्योमंत्रंवाचयित्वामा  
णवकमुत्थापयति ॥ उदायुंषास्वायुषोदोषधीना \* रसेनोत्पुर्जन्यस्यशुष्मेणो  
दंस्थाममृता \* अनुंइति ॥ ततःसूर्यायत्वांपरिददे ॥ परिदेहीतिमाणवकः ॥ आ  
चार्यः ॥ सूर्येषतेपुत्रस्तंतेपरिददामीति ॥ ततआचार्योब्रह्मचारीवाआदित्यमुप  
तिष्ठते ॥ तच्चक्षुर्देवहितंपुरस्ताच्छुक्रमुच्चरंतु ॥ पश्येमशूर ० दृशइति ॥ ततआचा  
र्योदंडंप्रयच्छति ॥ अग्निष्टआयुःप्रतरांकृणोत्वग्निष्टेपुष्टिंप्रतरांदधात्विद्रोमरुद्धि  
रिहतेदधात्वादित्यस्तेवसुभिरादधात्विति ॥ ततस्तृष्णींभिक्षापात्रमरिक्तंप्रदा  
याह ॥ भिक्षाचर्यंचरेति ॥ ततोब्रह्मचारीओमित्याज्ञामादायप्रथमंमातरंमातृस  
मांवाऽप्रत्याख्यायिनींभिक्षेत् ॥ भवतिभिक्षांदेहीति ॥ भवान्भिक्षांददात्विति



पुमांसं ॥ प्रथमंभिक्षितमादायाऽऽचार्यायनिवेदयति ॥ भैक्ष्यंभोइति ॥ आचा-  
 र्यस्तत्प्रतिगृह्णाति ॥ ततोरातिकुलेषुभिक्षेत ॥ ततआचार्यःबटोःपूर्वप्रज्ञातं  
 निहितंवासःप्रतिगृह्णाति ॥ यस्यतेप्रथमवास्य ५ हरामस्तंत्वाविश्वेअवंतुदेवा  
 ॥ तंत्वाभ्रातरःसुहृदोवर्धमानमनुजायतांबहुवःसुजातमिति ॥ ततउपनयनांगं  
 त्रिवृदन्नहोमंपुण्याहवाचनंचकरिष्येइतिसंकल्प्योक्तरीत्याकृत्वाश्रद्धामेधेप्रीये-  
 तामिति वदेत् ॥ ततःसावित्रीग्रहणांगंत्र्यहव्रतमुपदिशति ॥ इक्षुविकारलवण  
 माषमुद्गादिधान्यमधुमांसानिनभोक्तव्यानि ॥ उपरिशयनंमृन्मयेनजलपानंशू-  
 द्रायस्वोच्छिष्टदानंदिवास्वापादिवर्जनीयानि ॥ उभौकालौभिक्षाचर्यं ॥ सायमु-  
 पक्रम्यउभौकालौसायंसायंवाअग्निकार्यंकार्यमिति ॥ ब्रह्मचारीश्रुत्वादेशकालौ  
 संकीर्त्यममसावित्रीव्रतग्रहणाधिकारसिद्ध्यर्थंअग्न्यादिसन्निधौयथाशक्तित्र्यह-  
 व्रतग्रहणंकरिष्येइतिसंकल्प्योपस्थेयदेवताअभिसंधायोपतिष्ठते ॥ अग्नैव्रत-



पतेव्रतंचरिष्यामीत्यादि व्ययव्रतं स्वीकृत्य चतुर्थदिवसे उक्तरित्या विसर्गः कार्यः  
 ॥ तत आचार्यो गायत्र्युपदेशार्थमुदगग्रे कूर्चं प्राङ्मुख उपविशति ॥ राष्ट्रभृदस्या  
 चार्यासंदीमात्वद्योषमिति ॥ ततो ब्रह्मचारी आदित्यायां जलिनानमस्कारं विधा-  
 या ॥ आचार्यस्य दक्षिणं पादं सकुक्षिकं सव्यान्वारब्धेन दक्षिणेन हस्तेनावमृशतित्यु-  
 पसंग्रहणं कार्यं ॥ अथाभिवादनं ॥ दक्षिणं बाहुं सव्यान्वारब्धं श्रोत्रसमं प्रसार्या मुक-  
 प्रवरान्विता मुकगोत्रो मुकशर्माहं भो अविवादये इत्युच्चारयन् शिरो वनति पूर्वकमा-  
 चार्यस्य नमस्कारकरणमभिवादनं व्यावहारिकेण नाम्ना कार्यं ॥ तत आचार्येणा-  
 युष्मान्भवामुकशर्म ३ न्निति छुतां त्यस्वरोच्चारणेन प्रयुक्ता शीर्वादो विनया वनतो भू-  
 त्वा ॥ सर्ववेदारंभार्थत्वेन सावित्र्युपदेशं मां छन्नध्येषमाणा वचनद्वयात्मकेन मंत्रेणै-  
 कश्रुत्याह ॥ अधीहि भोः सावित्रीं भो अनुब्रू ३ हीति ॥ तत आचार्यः बटुमभिमं-  
 त्रयति ॥ गुणानां त्वा गुणपति \* हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवंस्तमं ॥ ज्येष्ठरा-



म०  
५९

जुं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आनः शृण्वन्नूतिभिः सीदसादनमिति ॥ ततः सर्ववेदारंभार्थं  
 त्वेन सावित्रीं पछोद्धर्च्य शो नवानमिति वाचयति ॥ ॐ भूस्तत्संवितुर्वरेण्यं ॥ भूवो भ  
 गो देवस्य धीमहि ॥ सुवर्धियो योनः प्रचोदयात् ॥ ॐ भूर्भुवस्तत्संवितुर्वरेण्यं भर्गो दे  
 वस्य धीमहि ॥ सुवर्धियो योनः प्रचोदयात् ॥ ॐ भूर्भुवस्तत्संवितुर्वरेण्यं भर्गो देव  
 स्य धीमहि ॥ धियो योनः प्रचोदयात् ॥ एवमुच्चारणाशक्तौ यथाशक्ति वाचयति तै  
 त्तिरीयकाणां गायत्र्यारंभेणैव सर्ववेदारंभो भवति ॥ ततः कर्मागदेवता प्रीत्यर्थं ॥  
 शतद्वयं शतं वाऽत्यशक्तौ दशाधिकान् ब्राह्मणान्यथा कालं यथोपपन्नेनान्नेन भोज-  
 यिष्य इति संकल्प्य भोजयेत् ॥ पुनः कर्मागदेवता प्रीत्यर्थं गंधतांबूलादिभिर्ब्राह्म-  
 णपूजनं भूयसीदक्षिणादानं च करिष्य इति संकल्प्य कृत्वा ॥ अग्ने तेजस्विन्नित्यादि  
 भिर्मन्त्रैराशिषो ग्राह्याः ॥ ततः प्रमादात् कुर्वतां कर्मेति कर्मसाद्गुण्याचार्यो बटुश्च वि-  
 ष्णुं स्मरेत् ॥ इति गायत्र्युपदेशांतं कर्म समाप्तम् ॥ अथ सायं संध्योत्तरमग्निकार्यं



मुच्यते ॥ ततः प्रातः कालस्यातीतत्वादर्थाय मुपक्रम्यो भौकालौ सायं सायं वाकरो  
ति ॥ आचम्य प्राणानायम्य ममोपात्तदुरितक्षयद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सायम-  
भिकार्यं करिष्ये इति संकल्प्य ॥ यथा हृतद्वंसवोगौ र्यै निति परिसमुह्य परिरुत्तीर्य ॥ अ-  
दिते नु मन्यस्वेत्यादि पूर्ववत्परिषेकं कृत्वा ष्ठी समिध आदाय व्यस्ता भिव्या हतिभि-  
स्ति स्रः समस्ताभिश्चैकेति च तस्मो हुत्वोत्तरैश्चतुर्भिर्मन्त्रैश्च तस्मो जुहोति । एषा ते अ-  
ग्ने समित्तया वर्धस्व चाचप्यायस्व ॥ वर्धिषीमहि च वयमाचप्यासि षीमहि स्वाहा  
॥ अग्नय इदं ॥ मेधांम इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती ॥ मेधां मे अश्विना वुभावा  
धत्तां पुष्करस्रजौ स्वाहा ॥ इन्द्राय सरस्वत्यै अश्विभ्यामिदं ॥ अप्सरासु च यामे  
धा गंधर्वेषु च यन्मनः ॥ देवीं मेधामनुष्य जासामां मेधासुरभिर्जुषता \* स्वाहा ॥  
मेधाया इदं ॥ आमां मेधासुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती जगम्या ॥ उज्ज-  
स्वती पयसा पिबन्माना सामां मेधासु प्रतीका जुषता \* स्वाहा ॥ मेधाया इदं ॥



म०  
६०

प्र०

ततः पूर्ववत्परिसमुह्यपरिषेकविसर्गकृत्वाग्निमुपतिष्ठते॥ यत्तै अग्ने ते जस्ते नाहं ते  
जस्वी भूया संयत्तै अग्ने वर्चस्ते नाहं वर्चस्वी भूया संयत्तै अग्ने हरस्ते नाहं हरस्वी-  
भूया सं ॥ मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयींद्रं इंद्रि-  
यं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां मयि सूर्यो भ्राजो दधातु इति ॥ त्र्यायुषं जमदग्नेः कश्य-  
पस्य त्र्यायुषं देवानां त्र्यायुषं तन्मे अस्तु त्र्यायुषमित्याचाराद्भस्म धृत्वा ॥ स्वस्ति  
श्रद्धां मेधां यशः प्रज्ञां विद्यां बुद्धिं श्रियं बलं ॥ आयुष्यं ते ज आरोग्यं देहि मे हव्यवाहने  
त्यग्निं प्रार्थयित्वा कर्मसाहुष्याय विष्णुं स्मरेत् ॥ तत उक्तप्रकारेणोपसंग्रहणं अभिवा-  
दनं च स्वसन्निहितानां पित्रोर्गुर्वादीनां सायं प्रातश्च कुर्यात् ॥ प्रत्यभिवादनज्ञाने वा  
भिवादे वा ॥ अन्यान्नमस्कुर्यात् ॥ इत्यग्निकार्यं ॥ १३४ ॥ ( अथ भोजनविधिः ) आ-  
युष्कामः प्राङ्मुखः श्रीकामः प्रत्यङ्मुखः कीर्तिकामो दक्षिणामुखः पित्र्यं विना नोद-  
ङ्मुखः कदाचनेत्यभिसंधायोपविश्य वामहस्तेन भोजनपात्रं धृत्वा दक्षिणहस्तेन

६०



जलमादायपरितःसिंचति ॥ ऋतंत्वासृत्येनपरिषिंचामीति सायं ॥ सृत्यंत्वर्तेनप  
रिषिंचामीति प्रातः ॥ एवं सर्वतोन्नपरिषिच्यव्याहतिचतुष्टयेन भूमावाहुतिचतुष्ट  
यंप्राक्संस्थमुदक्संस्थंवादत्वान्नमभिमंत्रयति ॥ अन्नपतेन्नस्यनोदेह्यनमीवस्य  
शुष्मिणः ॥ प्रप्रदातारितारिषउर्जनोधेहिद्विपदेचतुष्पदेइति ॥ ततोगोकर्णाकृति  
हस्तेनमाषमात्रंजलमादायांगुष्ठमूलेनअमृतोपस्तरणमसीतिसकृदाचम्यप्रा-  
णादिपंचभ्यश्चतुर्थतेभ्यःस्वाहांतेभ्यश्चपंचाहुतयोमुक्तकनिष्ठिकेनकरेणान्नस्य  
मुखेजुहोति ॥ प्राणा पस्वाहा ॥ अपानाय ० व्यानाय ० उदानाय ० समानाय ० इदं  
प्राणाग्निहोत्रंप्राणोपासकानांविहितमपिसर्वैराचारात्क्रियते ॥ क्षारलवणमाषमु  
द्गादिवर्जमन्नंकांस्यादिव्यतिरिक्तेपात्रेमौनेनभुक्तवाऽमृतापिधानमसीत्युत्तरापो  
शनंकृत्वाशुद्धाचमनोत्तरंद्विराचम्याग्निसंनिधौदिनत्रयंवसेत् ॥ चतुर्थदिवसीय  
व्रतविशर्गांतमग्निधारणंकार्यं ॥ चतुर्थदिवसेप्रातराचार्यःकृतनित्यक्रियःब्रह्मचा



रिसहितः प्राङ्मुख उपविश्य देशकालौ संकीर्त्योपनयनांगं त्रिवृदन्नहोमं पुण्याहवा-  
चनं च करिष्ये इति संकल्प्याचार्य एव कुर्यात् ॥ अत्र कश्चिदाह ॥ त्र्यहहव्रतं चरतीत्य-  
तो ब्रह्मचारिणः स्वप्रकरणत्वेनोपस्थितत्वात् व्रतविसर्गे चावश्यकत्वात् काप्रत्य-  
येन समानकर्तृत्वलाभाच्च अखिलं चतुर्थादिन कृत्यं ब्रह्मचारी कर्तृकमिति ॥ तदशु-  
द्धं ॥ त्र्यहोपर्यवेते तथैवेत्यतिदेशेन पुण्याहांतस्त्रिवृदन्नहोम आचार्यकर्तृकोतिदिष्ट-  
स्तस्य ब्रह्मचार्यवांतरप्रकरणप्राप्तत्वेन बलवत्त्वात् ॥ समानकर्तृत्वस्य चोत्सर्गिक-  
त्वात् ॥ पुण्याहं वाचयित्वा त्र्यहव्रतं चरतीत्यादाविहैवानंतर्यमात्रार्थेत्कोदर्शना-  
त्सर्वमाचार्यकर्तृकं ॥ यावदुक्तमेव कुमारस्य ॥ अवेद्यत्वादिति मातृदत्तोक्तेश्च पु-  
ण्याहांतस्त्रिवृदन्नहोमकर्ता आचार्य एव न ब्रह्मचारी ॥ किंच त्र्यहव्रतं चरतीत्यत्र ब्र-  
ह्मचारिणो व्रतग्रहणे साक्षाद्विध्यभावात् व्रतं चरिष्यामीति मंत्रलिङ्गात् ब्रह्मचर्यव्र-  
तग्रहणंबटुः कुर्यादित्येव विधिकल्पनं न तु त्रिवृदन्नहोममपि बटुः कुर्यादिति कल्पका-



भावात् ॥ अतोपिनब्रह्मचारीत्रिवृदन्नहोमकर्ता ॥ नचतथैवेत्यतिदेशादेवपुण्याहां  
तसर्वत्रिवृदन्नहोमप्राप्तौत्रिवृदन्नेनेत्याद्यंशानुवादोव्यर्थइतिवाच्यं ॥ तस्यपूर्वोत्त-  
रावध्यर्थत्वात् ॥ व्याख्यातश्चायमर्थोमातृदत्तेनतथैवेत्येतावतिक्रियमाणेसर्वमु-  
पनयनमावर्तेततच्चनेष्टमित्यादिनाग्रंथेन ॥ किंच ॥ यदिब्रह्मचारीकर्तृकोहोमइ-  
ष्टःस्यात् ॥ परिवेषणवचनादेवसिद्धेहोमेतिदेशवचनमनर्थकंस्यात् ॥ पूर्वत्रहोमेष्ट-  
स्योपनयनाग्रेरतिदेशार्थतदितिचेत् ॥ तर्हिनिर्णीतएवतत्राचार्यःकर्त्तासच-  
न्यायादत्रप्राप्तोपिनातिदिश्यतइत्यत्रायुष्मतांशपथएवशरणं ॥ व्याख्यातंच-  
वृत्तिकृद्भिः ॥ अग्न्याद्यर्थमतिदेशवचनमिति ॥ तदग्न्यर्थमेवेतिचेन्न ॥ एकदेशा-  
तिदेशेप्रमाणाभावात् ॥ एवंआचार्यएवत्रिवृदन्नहोमकर्ता ॥ अपिचव्रतंचरति ॥  
व्रतंविसृजतइत्यादौकुमारस्यावेद्यत्वेनप्रयोजकव्यापारस्यावश्यकत्वात् ॥ चार-  
यतिविसर्जयतिइत्यादिण्यर्थविवक्षयाप्राप्तएवाचार्यःकर्तेति ॥ दृश्यंतेचशिष्टप-



म०  
६२

प्र०

रंपरयानुष्ठातारस्तथेतितस्मात्ब्रह्मचारीकर्तृकस्त्रिवृद्धन्नहोमस्त्वशुद्धएवेत्यलं -  
विस्तरेण ॥ ततोब्रह्मचारीदेशकालौसंकीर्त्यस्वीकृतस्यव्यहव्रतस्यविसर्गकरि-  
ष्येइतिसंकल्प्योपस्थेयदेवताअभिसंधायोपतिष्ठते ॥ अग्नैव्रतपतेव्रतमंचारिषं  
तदंशकृतन्मैराधि ॥ वायौव्रतपतेव्रतमंचारिषंतदंशकृतन्मैराधि ॥ आदित्यव्रत  
पतेव्रतमंचारिषंतदंशकृतन्मैराधि ॥ व्रतानांव्रतपतेव्रतमंचारिषंतदंशकृतन्मैरा  
धि ॥ इतिव्रतविसर्गः ॥ ततआचार्यःगौर्यादिमंडपदेवतास्थापितवंशपात्रंस्वयं  
गृहीत्वाअविघ्नपकलशंपलयाग्राहयित्वा मंडपांतरागत्यप्राङ्मुखउपविश्यदेशका  
लौसंकीर्त्योपनयनांगत्वेननस्थापितानां देवतानामुत्थापनंकरिष्येइतिसंकल्प्य  
॥ तैलोद्वर्तनोष्णोदकैर्यथाचारंनंदिन्याद्याःस्नापयित्वाषोडशोपचारैःगौर्याद्याः  
सर्वाःसंपूज्यविसृजेत् ॥ उत्तिष्ठब्रह्मणस्पतेदेवयंतस्त्वेमहे ॥ उपप्रयंतुमरुतःसु-  
दानवुडंद्रप्राशूभंवासचा ॥ यांतुदेवगणाःसर्वेपूजामादायपार्थिवीं ॥ इष्टकामप्र-

६२

al Foundation



सिद्ध्यर्थं पुनरागमनाय चेत्यग्निमंडपदेवताश्च विसृज्य ब्राह्मणान् गंधादिना संपूज्य  
आचार्याय दक्षिणां दत्वा प्रमादात् कुर्वतां कर्मेतिकर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्मरेत् । ततो ब्र  
ह्मचारी इक्षुविकारान् लवणं माषमुद्गादिशमीधान्यं भुंजानो धर्मोक्तान्यन्यानि च ब्र-  
तानि ब्रह्मचारिप्रकरणोक्तानि न गायेत्रो देदित्यादीन्याचरन् गुरोरनुकूलं कुर्वन्कां  
डव्रतोपाकरणविधिना कांडव्रतान्युपाकृत्याध्ययनं कुर्यात् ॥ आचार्यः श्रुताध्ययन-  
संपन्नः सदाचारः स एवोपनयेत् स एवाध्यापयेत् ॥ न तु पितैवोपनयेदिति नियमः ॥  
अथ ब्रह्मचार्यग्निनाशप्रायश्चित्तं ॥ उद्धननादिभू संस्कारं विधाय श्रोत्रियागारा  
दाह तं लौकिकमग्निमथितं वा प्रतिष्ठाप्य परिसमुह्य परिषिच्य दर्वीनिष्टप्याज्यं सं-  
स्कृत्य दर्व्याज्यमादाय ॥ अयाश्चाग्नेरित्येकाज्याहुतिर्होतव्या ॥ प्रातरग्निनाशे ब्र  
ह्मचारिण आसायमुपवासः ॥ सायमग्निनाशे आप्रातरुपवास इत्यग्निनाशप्राय-  
श्चित्तं ॥ इति सत्याषाढवैशंमहेशभट्टकृतावुपनयनप्रयोगः ॥ १३५ ॥ ( अथ



चतुर्वेदव्रतप्रयोगः ) उपनयनवद्वेदव्रतानामावश्यकत्वम् ॥ अत्रप्राजापत्यसौ-  
 म्याग्नेयवैश्वदेवकांडानांतत्तत्कांडाख्यव्रतानांचारंभसमापनयोःस्वरूपमुच्यते।  
 उपनयनानंतरंविद्यारंभानुकूलेमुहूर्तेहोमपूर्वकमेवकांडाध्ययनोपक्रमः ॥ कांडा-  
 ध्ययनेसमाप्तेहोमपूर्वकमेवोत्सर्गः ॥ व्रतानामप्येतेएवारंभसमापनेभवतो नभेदे-  
 न॥ अध्ययनांगत्वात्सर्वब्रह्मचारिव्रतानां ॥ कांडानांसंकीर्णत्वेनयथाकांडमध्यना  
 संभवात्कांडानुक्रमणेचसारस्वतपाठस्याभ्यनुज्ञातत्वात्सारस्वतपाठेनैवाध्याप-  
 नंसंप्रत्यस्ति ॥ अतःप्राजापत्यादिकांडव्रतान्येवोदगयनेशुभेदिनेकांडवदेक-  
 शउपाकृत्यतंत्रेणसर्वाणिकांडव्रतान्युपाकृत्यवायथाशक्त्याऽऽचरन्नध्ययनंकुर्या-  
 त् ॥ कांडोत्सर्गविधिनाचोत्सृजेत् ॥ उपाकरणोत्सर्गयोर्ग्रहणत्यागरूपयोस्तंत्रं  
 नैवकुर्यात्स्वरूपविरोधात् ॥ अतएवमातृदत्तेनापिकांडोपाकरणकांडविसर्गश-  
 द्वौव्रतपरौव्याख्यातौ ॥ कांडोपाकरणेकांडव्रतोपाकरणेकांडोत्सर्गेकांडव्रतोत्स-



गङ्गा इत्यर्थ इति ॥ अतश्च काण्डव्रतानामेवोपाकरणोत्सर्जने भवतः ॥ यत्तु काण्डानामु-  
पाकरणमुत्सर्जनं चोक्तं तदज्ञानप्रलपितमित्युपेक्षणीयं ॥ नन्वत्र कानिकाण्डव्रता-  
नि ॥ सर्वब्रह्मचारिव्रतानीति चेन्न ॥ तेषामारंभस्य जातत्वात् ॥ तद्विसर्गश्च स-  
मावर्तने भविष्यति ॥ काण्डर्षिहोम एवेति चेन्न ॥ स च व्रतारंभे कारणं न तु व्रतानि ता-  
नि च विशिष्यतोक्तानि ॥ अतश्च गृह्यान्तरे प्रजापति सोमाग्नि विश्वदेव होमानां कां-  
डव्रतत्वेन ग्रहणादस्माकं च तत्समानाध्ययनत्वेनाविरोधाच्च त एव काण्डव्रतशब्दे-  
नोच्यन्ते ॥ एतेन काण्डव्रतोपाकरणेति रिक्तहोमकरणमशुद्धमिति वदन्निरस्तः ॥  
॥ १३६ ॥ ( अथ वेदव्रतोपाकरणप्रयोगः ) श्रीगणेशाय नमः समावर्तनप्राक्तना-  
न्याचार्यकर्तृकाणिकर्माणि यावदुक्तमेव ब्रह्मचारी करोति ॥ आचार्यः ब्रह्मचारि स-  
हितो नद्यादौ स्नात्वा कृतानित्यक्रियः प्राङ्मुख उपाविश्य दक्षिणतो ब्रह्मचारिणो मुप-  
वेश्य देशकालौ संकीर्त्या स्यामुपशर्मणो ब्रह्मचारिणो वेदाध्ययनाधिकारसिद्धिद्व



राश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्राजापत्यसौम्याग्नेयवैश्वदेवारूयचतुर्णां कांडव्रतानामुपा-  
करणानितंत्रेण क० ॥ तदंगंगणपतिपूजनं पुण्या० मातृकापूजनं नां दीश्राद्धं च क०  
इति संकल्प्य कृत्वा ब्रह्मचारिणः कांडव्रतोपाकरणांगत्वेन वपनं स्नानं च कारयित्वा  
नूतनकटिसूत्रकच्छोपवीताजिनोत्तरीयदंडांश्च दत्वा पुराणान्यप्सु निक्षिपेत् ॥ उ-  
द्धननादिभू संस्कारं विधाय समुद्रवनामानं लौकिकमग्निं प्रतिष्ठाप्य समित्रयमादा-  
य श्रद्धा एहीत्यादि प्राणायामांतं कृत्वा कांडव्रतोपाकरणहोमकर्मणियक्ष्यमाणा देव-  
ता इत्यादिसामान्यप्रधानांतं मुक्त्वा वैशेषिकप्रधाय होमे सदसस्पतिमाज्येन प्रजा-  
पतिं कांडर्षिं सोमकांडर्षिं अग्निं कांडर्षिं विश्वान् देवान् कांडर्षिं चाज्येन प्रजापतिं सोमं  
अग्निं विश्वान् देवान् प्रत्येकं षडाहुतीराज्येन ॥ अंगहोमे वरुणं द्विरित्यादिसंस्त्रावेणेत्यं-  
तं मुक्त्वा न्वाधानसमिधो ग्नावाधाय सामान्यप्रधानांतं हुत्वा ॥ वैशेषिकहोमे ॥ सदस-  
स्पतिं मद्रुतं प्रियमिंद्रं स्युः काम्यं ॥ सन्निमेधामया सिष्वस्वाहा ॥ सदसस्पतय इदं ०



॥ प्रजापतयेकांढर्षयेस्वाहा ॥ प्रजापतयेकांढर्षयइदं० ॥ सोमायकांढर्षयेस्वाहा  
 ॥ सोमायकांढर्षयइदं० ॥ अग्नयेकांढर्षयेस्वाहा ॥ अग्नयेकांढर्षयइदं० ॥ वि-  
 श्वेभ्योदेवेभ्यःकांढर्षिभ्यःस्वाहा ॥ विश्वेभ्योदेवेभ्यःकांढर्षिभ्यइदं० ॥ प्रजापते  
 नत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव ॥ यत्कांमास्तेजुहुमस्तन्नोअस्तुवय  
 \*स्यामपतयोरयिणा\*स्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ रयीणांपतिंयजतंबृंहंतमस्मि  
 न्भरेन्तमंवाजंसातौ ॥ प्रजापतिंप्रथमजामृतस्यजामदेवमधिनाब्रवीतुस्वा-  
 स्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ प्रजापतेत्वंनिधिपाःपुराणोदेवानांपिताजनिताप्र-  
 जानां ॥ पतिर्विश्वस्यजगतःपरस्पाहविर्नोदेवविह्वेजुषस्वस्वाहा ॥ प्रजापत-  
 यइदं० ॥ तवमेलोकाःप्रदिशोदिशश्चपरावतौनिवतउद्वतश्च ॥ प्रजापतेविश्वसु  
 ज्जीवधन्यइदंनोदेवप्रतिहर्यहव्य\*स्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ प्रजापतिंप्रथमं  
 यज्ञियांनांदेवानामग्रैयजतंयजध्वं ॥ सनोददातुद्रविण\*सुवीर्य\*रायस्पोषांविष्य



म०  
६५

प्र०

तुनाभिंमस्मेस्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ योरायईशेशतदायउक्थ्योयःपशूना ॥  
रक्षिताविष्टितानां ॥ प्रजापतिःप्रथमजाऋतस्यसहस्रधामाजुषता ॥ हविर्नः  
स्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ ६ ॥ सोमोधिनु ॥ सोमोअर्वतमाशु ॥ सोमोवीरैकर्मण्यं  
ददातु ॥ सादन्यंविदथ्य ॥ सुभेयंपितृश्रवणंयोददाशदस्मेस्वाहा ॥ सोमायेदं०  
॥ अषाढंयुत्सुष्टतनासुपप्रि ॥ सुवर्षामप्सांवृजनस्यगोपां ॥ भरेषुजा ॥ सुक्षिति  
॥ सुश्रवंसंजयंतंत्वामनुमदेमसोमस्वाहा ॥ सोमायेदं० ॥ त्व ॥ सोमक्रतुभिःसु-  
क्रतुर्भूस्त्वंदक्षैःसुदक्षोविश्वत्रेदाः ॥ त्वंवृषावृषत्वेभिर्महित्वाद्युम्नेभिर्द्युमन्यभवो-  
नृचक्षाःस्वाहा ॥ सोमायेदं० ॥ यातेधामानिहविषायजंतितातेविश्वापरिभूरस्तु-  
यज्ञं ॥ गयस्फानःप्रतरणःसुवीरोवीरहाप्रचरासोमदुयन्तिस्वाहा ॥ सोमायेदं० ॥  
त्वमिमाओषधीःसोमविश्वास्त्वमपोअजनयस्त्वंगाः ॥ त्वमातंतथोर्वितरिक्षंत्वं  
ज्योतिषावितमौववर्थस्वाहा ॥ सोमायेदं० ॥ यातेधामानिदिवियाष्टिथ्यायाप

६५



वैतेष्वोषधिष्वप्सु ॥ तेभिर्नोविश्वैःसुमनाअहेडनराजन्त्सोमप्रतिहव्यागृभाय-  
स्वाहा ॥ सोमायेदं० ॥ ६ ॥ अग्नेनयसुपथारायेअस्मान्विश्वानिदेववयुनानिवि-  
द्वान् ॥ युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनोभूर्यिष्टान्तेनमउक्तिविधेमस्वाहा ॥ अग्नयइदं०  
॥ प्रवःशुक्रायभानवेभरध्व \* हव्यमतिंचाग्नयेसुपूतं ॥ योदैव्यानिमानुषाज्जनु-  
\* प्यंतर्विश्वानिविद्वानाजिगातिस्वाहा ॥ अग्नयइदं० ॥ अच्छागिरोमतयोदेवयं  
तीरग्निंयतिद्रविणंभिक्षमाणाः ॥ सुसंदृशं \* सुप्रतीकं \* स्वंचं \* हव्यवाहंम-  
रतिमानुषाणां \* स्वाहा ॥ अग्नयइदं० ॥ अग्नेत्वमस्मद्युयोध्यमीवाअनग्नित्राअ-  
भ्यमंतकृष्टीः ॥ पुनरस्मभ्यं \* सुवितायदेवक्षांविश्वैभिरजरैभिर्यजत्रस्वाहा ॥ अ-  
ग्नयइदं० ॥ अग्नेत्वंपारयानव्योअस्मान्त्स्वस्तिभिरतिदुर्गाणिविश्वा ॥ पूश्वं  
पृथ्वीबहुलानंउर्वीभवातोकायतनयायशंयोःस्वाहा ॥ अग्नयइदं० ॥ प्रकारवो  
मननावच्यमानादेवद्रीचीनयथदेवयंतः ॥ दक्षिणावाड्वाजिनीप्राच्येतिहविर्भ



रंत्यग्नये घृताची स्वाहा ॥ अग्नय इदं ० ॥ ६ ॥ आनो विश्वे अस्क्रागमंतु देवामि-  
 त्रो अर्यमावरुणः सजोषाः ॥ भुवन्यथानो विश्वे वृधासः करन्त्सुषाहा विधुरन्नशवः  
 स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इ ० ॥ शन्नो देवा विश्वदेवा भवन्तु श \* सरस्वती सह  
 धीभिरंतु ॥ शमंभिषाचः शमुरातिषाचः शन्नो दिव्याः पार्थिवाः शन्नो अप्याः स्वा-  
 हा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इ ० ॥ ये सवितुः सत्यसंवस्य विश्वे मित्रस्य व्रतेवरुणस्य देवाः  
 ॥ ते सौभगं वीरवद्भो मदधो दधातु द्रविणं चित्रमस्मे स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इ ०  
 ॥ अग्नये याहि दूत्यं वारिषेण्यो देवा \* अच्छा ब्रम्हकृतां गुणेन ॥ सरस्वतीं मरुतो  
 अश्विना पोयक्षि देवान् रेतनधेयाय विश्वान्त्स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इ ० ॥ द्यौः पि-  
 तः पृथिविमातरधुगग्ने भ्रातर्वसवो मृडतानः ॥ विश्वं आदित्या अदिते सजोषा अ-  
 स्मभ्य \* शर्म बहूलं वियंतः स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इ ० ॥ विश्वे देवाः शृणुते म \*  
 हवमेये अंतरिक्षे य उपद्य विष्ठ ॥ ये अग्निजिह्वा उत वायजत्रा आसद्यास्मिन्वाहि



षिमादयध्व ॥ स्वाहा ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्य इ ॥ ६ ॥ इति प्रजापति सोमाग्नि विश्वे  
देवेभ्यः प्रत्येकं षट्षडाहुतीर्हुत्वा तत इमं मेवरुणेत्यादि देवसवितः प्रासावीरिति प-  
रिषेकविसर्गां तमाचार्यः समापयेत् ॥ ततो ब्रह्मचारी उपस्थेयदेवता अभिसंधायो  
पतिष्ठते ॥ अग्ने ब्रतपते ब्रतं चरिष्यामि तच्छ्रुत्वा केयंतन्मैराध्यतां ॥ वायो ब्रत ॥  
आदित्य ब्रत ॥ ब्रतानां ब्रतपते ॥ तां ॥ एवं उक्त्वा देवता उपस्थाय गुर  
वेवरं दद्यात् ॥ उक्तो वरः ॥ तत आचार्यः यथेतं प्रणीताः पर्याहृत्य संस्थाजपांतं कर्म  
समापयेत् ॥ नात्र त्रिवृद्ब्रह्मोमः ॥ ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य गंधादिना संपूज्य भूय  
सीं दक्षिणां दत्वाग्निं विसृज्य प्रमादात् कुर्वतां कर्मेति कर्मसाद्रुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥  
ब्रह्मचारी स्वविहितानि ब्रतान्याचरन् यथासारं स्वतपाठेनाध्ययनं कुर्यात् ॥ इति  
हिरण्य ० स्मा ० वैशं ० म ० वेदब्रतोपाकरणप्रयोगः समाप्तः ॥ ॥ १३७ ॥ ( अ  
थ वेदब्रतोत्सर्जनप्रयोगप्रारंभः ) ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ आचार्यश्रं द्रानुकूल्ये



म० सतिनद्यादौ प्रशस्ते देशे कृतनित्यक्रियः प्राङ्मुख उपविश्य स्वदक्षिणतो ब्रह्मचा-  
 ६७ रिणमुपवेश्य देशकालौ संकीर्त्यास्य ब्रह्मचारिणो वेदाध्ययनांगत्वेन स्वीकृतानां  
 प्राजापत्यसौम्याग्नेयवैश्वदेवकांडाख्यव्रतानामुत्सर्जनानितं त्रेण करिष्येत दंगं  
 णपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्योक्तरी-  
 त्याकुर्यात् ॥ ततो ब्रह्मचारिणो वपनं स्नानं नूतनकटिसूत्रकटिसूत्रकच्छोपवीता-  
 जिनोत्तरीयदंडानां धारणं च कारयित्वा पुराणानिकटिसूत्रादीन्यप्सु निक्षिप्योद्ध-  
 ननादिनाभू संस्कारं विधाय तत्र समुद्रवनामानं लौकिकमग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रज्वाल्य  
 समित्रयमादाय श्रद्धा एहीत्यादि प्राणायामांतं कृत्वा वेदव्रतोत्सर्जनहोमकर्मणिय-  
 क्ष्यमाणा देवताः परिग्रहीष्यामीत्यादिव्याहृत्य तमुक्त्वा वैशेषिकहोमे सदसस्पतिं  
 प्रजापतिं कांडर्षिं सोमं कांडर्षिं अग्निकांडर्षिं विश्वान् देवान् कांडर्षीं श्राज्येन श्राज्येन  
 प्रजापतिं सोममग्निं न विश्वान् देवांश्च प्रत्येकं षड्भिराज्याहुतिभिर्यक्ष्ये ॥ अंगहो-



मेवरुणं द्विरित्यादिसंस्त्रावेणेत्यंतमुक्त्वासमिधोऽग्नावाधायपरिसमूहनादिव्याह-  
त्यंतं हुत्वा वैशेषिकहोमादिपरिषेकविसर्गांतमुपाकरणवत्कुर्यात् ॥ ततो ब्रह्मचा-  
री उपस्थेयदेवता अग्न्याद्याश्च तस्मै अभिसंधायोपतिष्ठते ॥ अग्नेव्रतपतेव्रतम-  
चा० धि ॥ वायोव्र० आदित्य० व्रतानां० धि ॥ इति व्रतविसर्गकृत्वा गुरवेवरं द-  
द्यात् ॥ आचार्यः प्रणीताः पर्याहृत्य संस्थाजपांतं समाप्य नात्र विवृदन्नहोमः ॥  
ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य तत्पूजनं भूयसीदक्षिणादानमाशीः प्रार्थनं च कृ० विष्णुं ० ॥  
॥ १३८ ॥ ॥ (अथ शुक्रियं व्रतप्रयोगः) ॥ शुक्रियव्रतं सूत्रवृत्तिकृद्भ्यामस्पृष्ट-  
मपि बौधायने दृष्टत्वेन कारिकाकृतोक्तत्वाच्छक्तौ कर्तव्यमापूर्विकपक्षेण ॥ तस्य प्र-  
योगः ॥ आचार्यश्चंद्रानुकूले सति शुभदिने प्राङ्मुख उपविश्य ब्रह्मचारिणं प्रातर-  
ग्निकार्योत्तरंचोपवेश्य देशकालौ संकीर्त्या स्य ब्रह्मचारिणो वेदाध्ययनाधिकारसि-  
द्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सौम्यव्रतांतर्गतशुक्रियव्रतोपाकरणं करिष्येतदंगं



म०

६८

प्र०

गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्य कृ-  
 त्वा ॥ ब्रह्मचारिणो वपनं ॥ कटिसूत्रादिपूर्ववदत्वासायंहोमानंतरमस्तमिते आ-  
 दित्येग्राभात्प्रागुदग्वाजलसमीपे गत्वा प्राङ्मुखो ब्रह्मचारि सहित उपविश्य देश-  
 कालौ संकीर्त्य शुक्रियव्रतांगमुद्धतनादिकर्म करिष्ये इति संकल्प्य गणेशं संपूज्यो-  
 द्धननादिनाभू संस्कारं विधाय समुद्भवनामानं लौकिकमग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रज्वाल्य स-  
 मित्रयमादाय श्रद्धां ह्रीत्यादिप्राणायामांतं कृत्वा शुक्रियव्रतोपाकरणहोमकर्मणि  
 यक्ष्यमाणा देवताः परिग्रहीष्यामि ॥ तूष्णीमग्निं समिद्धिः अग्निं वायुमादित्यं प्रजाप-  
 तिं चौदुंबरसमिद्धिर्यक्ष्ये ॥ प्रायश्चित्तहोमे व्याहृतिदेवताश्चाज्येन यक्ष्ये ॥ इत्यु-  
 क्त्वा समिधो ग्नावाधाय ॥ प्रोक्षणीं दर्वीं आज्यस्थालीं औदुंबरीं च तस्रः समिधः  
 वासः कुशाद्यासाद्य प्रोक्षणीं संस्कारादिपरिषेकांतं कृत्वा ॥ समिद्धोमः ॥ पृथिवी  
 समित् ॥ तामग्निः समिधे ॥ साग्नि \* समिधे ॥ तामह \* समिधे ॥ सामासमि

६८



द्वा ॥ आयुषातेजसा ॥ वर्चसाश्रिया ॥ यशसाब्रह्मवर्चसेन ॥ अन्नाद्येनसमि-  
ता \* स्वाहा ॥ अयग्रइदं० ॥ अंतरिक्ष \* समित् ॥ आयुषातेजसा ॥ सावायु\*  
समिधे ॥ तामह \* समिधे ॥ सामासमिद्धा ॥ आयुषातेजसा ॥ वर्चसाश्रिया ॥  
यशसाब्रह्मवर्चसेन ॥ अन्नाद्येनसमिता \* स्वाहा ॥ वायवइदं० ॥ द्यौःसमित् ॥  
तामादित्यःसमिधे ॥ सादित्य \* समिधे ॥ तामह \* समिधे ॥ सामासमिद्धा ॥  
आयुषातेजसा ॥ वर्चसाश्रिया ॥ यशसाब्रह्मवर्चसेन ॥ अन्नाद्येनसमिता \* स्वा  
हा ॥ आदित्यायेदं० ॥ प्राजापत्यामेसमिदसिसप्तक्षयणी ॥ भ्रातृव्यहामेसि-  
स्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ ततो न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारार्थं व्याहृतिहोमं कृत्वा ॥  
ततो ब्रम्हचारीवेदाध्ययनांगं अग्न्यादिसन्निधौ शुक्रियव्रतग्रहणं करिष्ये इति संक  
ल्प्य च तस्मै देवता अभिसंधायोपतिष्ठते ॥ अग्रे ब्रतपते ब्रतं चारिष्यामीत्यादिना ब्र  
तं स्वीकृत्य सौम्यानुवाकानाभादितः किंचित्किंचिदधीत्यवाससाशिरःसमुखं वेष्ट



यित्वाग्रामं प्रविश्य तां रात्रिं वाग्यतस्तिष्ठेत् ॥ उदित आदित्ये शिरोमुख वेष्टने वि-  
मुच्य कृतनित्यक्रियो ग्निकार्यं कृत्वा ॥ वयं सुपर्णा उपसेदुरिद्रं प्रियमैधां क्रूषयो ना-  
धमामाः ॥ अपंध्वांतमूर्णुहि पूर्य चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान् ॥ तच्चक्षू देवहितं  
पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरंत ॥ पश्येम शरदः शतं जीवेम ० सूर्ये दृशे ॥ इत्यादित्यमुपस्था-  
य ॥ तत आदित्यमग्निमश्मानं कुंभं वत्सं हिरण्यं बद्ध्वा चाचार्या यवरंदत्वा कर्मसाद्गु-  
ण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥ इति शुक्रियव्रतोपाकरणप्रयोगः ॥ सौम्यकांडांतर्गतशुक्रि-  
यदृष्टं वेदभागमधीत्योत्सर्जनं कुर्यात् ॥ ३३९ ॥ ( अथोत्सर्जनप्रयोगप्रारंभः )  
आचार्यो ब्रह्मचारि सहितः प्राङ्मुख उपविश्या च मय अस्य ब्रह्मचारिणो वेदाध्यय-  
नांगत्वेन स्वीकृतस्य शुक्रियव्रतस्योत्सर्जनं करिष्ये इति संकल्पगणेशपूजनादिकृ-  
त्वा पारिषेकांतं पूर्ववदापूर्विकपक्षेण कृत्वा समिद्धो मे विशेषः द्यौः समिदिति विलो-  
मपाठेन औदुंबरीश्च तस्त्रः समिधो हुत्वा ऽऽदित्यव्रतमतेव्रतमचारिषमित्यादिव्यु-



क्रमपाठेनोपस्थानादिविष्णुस्मरणांतंसमानं॥ पृथक्कांडव्रतोपाकरणपक्षेसौम्यो  
पाकरणानंतरंशुक्रियव्रतोपाकरणोत्सर्जनेकृत्वासौम्योत्सर्जनंकुर्यात् ॥ इतिश्री  
सत्याषाढ ० सं० वैशं० महेशभट्टकृतौवेदव्रतप्रयोगः ॥ १४० ॥ ( अथ गोदानप्र-  
योगप्रारंभः ) गविपृथिव्यांदीयंतेस्वापार्थ्यानिमस्तकस्यचत्वार्यंगानितेषांव-  
पनादिरूपंकर्मगोदानकर्मेत्युच्यते ॥ तच्चद्विविधं ॥ एकमुपनयनस्यादोचूडाकर-  
णरूपंद्वितीयउपनयनानंतरंक्रियमाणं ॥ तच्चगोदानंउपनयनवदावश्यकं ॥ तच्च  
गर्भतोजन्मतोवाषोडशवर्षेसमावर्तनात्प्राकार्यं ॥ ब्रह्मचर्यादिव्रतेनाधीत्यसमा-  
वर्तितव्यं ॥ ब्रह्मचर्यकालोष्टाचत्वारिं \* शद्वर्षाणिचतुर्वि \* शतिर्द्वादशवर्षाणि  
यावत्ग्रहणंवा ॥ अशक्तत्वादनित्यत्वाच्चयथाशक्त्यधित्यवास्नानंकरोति ॥ त-  
दागोदानकर्माकृष्यसमावर्तनात्प्रागेवोदगयनेशुक्लपक्षेगुरुशुक्रवार्धकाद्यभावे-  
अक्षयेऽनधिकेचमासिज्योतिर्विदुक्तकालेदिवसेचौलवत्कार्यं ॥ कर्ताप्राङ्मुखउ



म०  
७०

पविश्य स्वदाक्षिणतः पत्नीं तद्दक्षिणतो ब्रह्मचारिणं चोपवेश्य देशकालौ संकल्पित्य  
ब्रह्मचारिण आयुर्वचो भित्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं गोदानकर्म करिष्ये ॥ त-  
दंगंगणेशपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्राद्धमंकुरारोपणं च करिष्यइ-  
तिसंकल्प्य कृत्वा ॥ उद्धननादिभूसंस्कारं विधाय तत्र सूर्यनामानं लौकिकमाग्निं प्र-  
तिष्ठाप्य प्रज्वालय समित्रयमादाय श्रद्धा एहीत्यादि प्राणायामांतं कृत्वा गोदान हो-  
मकर्मणियक्ष्यमाणा देवता इत्यादिसामान्यप्रधानांतं कृत्वानात्र प्रधानहोमः ॥ अं  
गहोमादिसंस्थाजपांतं कर्म समाप्य ॥ अग्नेः पश्चात्कर्ता दक्षिणतो ब्रह्मचारी उत्तर-  
तः केशसंयमनार्थं माता ब्रह्मचारी वा कश्चिदानुहंगोमयंधारयन्नुपविशति ॥ तत  
श्चौलोक्तप्रकारेणोष्णशीताभिरद्भिर्दनादिवपनांतं आचार्यः नापितो वाचौ लव-  
त्कुर्यात् ॥ चूडाकरणकाले यथाचारं धृताभिः सह मध्यशिखा सहितं तद्रहितं वा वप-  
नमिति विशेषः ॥ गर्ते केशसंयमनादिकं चौलवत्कृत्वा चार्या यवरं दक्षिणां सर्पिष्मं

प्र०

७०



तमोदनं नापिताय च दत्वा कर्मा गदशाधिकब्राह्मणभोजनं च भूयसीं दक्षिणां दत्वा  
प्रमादात् कुर्वतां कर्मेति कर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥ इति श्रीसत्या ० प्रथमे सं ० वै ०  
महे ० गोदानप्रयोगः ॥ १४१ ॥ ( अथ ब्रह्मचारिणो वेदव्रतातिरिक्तसाधारणव्रत  
लोपे प्रायश्चित्तं ) कृतनित्यक्रिय आचार्यः प्रातरग्निकार्योत्तरं ब्रह्मचारिचप्राङ्मुख  
उपविश्य देशकालौ संकीर्त्यास्य ब्रह्माचरिणः शौचाचमनसंध्यावंदनदर्भधारण-  
भिक्षाग्निकार्यराहित्यशूद्रादिस्पर्शनकौपीनकटिसूत्रयज्ञोपवीतमेखलादंडाजि-  
नत्यागादिवास्वापछत्रधारणपादुकाध्यारोहणमालाधारणोद्धर्तनानुलेपनां जना-  
भ्यं जनजलक्रीडाद्यूदनृत्यगीतवाद्याद्यभिरतिपाखंडादिसंभाषणपर्युषितभोज-  
नादिब्रह्मचारिव्रतलोपजदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं होमपूर्वकं कृच्छ्र-  
यमितममुकप्रत्याम्नायेन प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्योद्धननादिभूतसंस्कारं वि-  
धाय तत्तल्लौकिकमग्निविष्णामानं प्रतिष्ठाप्य प्रज्वालय समित्रयमादाय श्रद्धएही-



म०

७१

प्र०

त्यादिप्राणायामांतंकृत्वाप्रायश्चित्तहोमकर्मणियक्ष्यमाणादेवताःपरिग्रहीष्या-  
 मीत्यादिव्याहृत्यंतमुक्त्वाप्रधानहोमेअग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचैकैकयाहुत्याआ-  
 ज्येनयक्ष्ये॥अग्निं पृथिवींमहांतं॥वायुमतंरिक्षंमहांतं॥आदित्यंदिवंमहांतं॥प्रजा  
 पतिंचंद्रमसंनक्षत्राणिदिशोमहांतं ॥ प्रत्येकमेकैकयाहुत्याआज्येन॥अग्निविश्व  
 वेदसंविभावसुंशतक्रतुंचैकैकयाहुत्याआज्येन ॥ अग्निद्वाभ्यामाज्याहुतिभ्यां ॥  
 अग्निंवायुंसूर्यंप्रजापतिंचैकैकयाज्याहुत्यायक्ष्ये ॥ अंगहोमेवरुणंद्विरित्यादिसा-  
 मान्यप्रधानांतंहुत्वावैशेषिकहोमः॥व्यस्तसमस्तक्रमेणव्याहृतिचतुष्टयंहुत्वा ॥  
 भूर्गनयैचपृथिव्यैचमहतेचस्वाहा॥अग्नयेपृथिव्यैमहतइदं ॥ भुवोवायवैचांत-  
 रिक्षायचमहतेचस्वाहा ॥ वायवैतरिक्षायमहतइदं ॥ सुवरादित्यायचदिवेच-  
 महतेचस्वाहा ॥ आदित्यायदिवेमहतइदं ॥ भूर्भुवसुवश्चंद्रमसेचनक्षत्रेभ्यश्च  
 दिग्भ्यश्चमहतेचस्वाहा ॥ प्रजापतयेचंद्रमसेनक्षत्रेभ्योदिग्भ्योमहतइदं ॥ पा

७१

Foundation



हिनो अग्न एनसे स्वाहा ॥ अग्नय इदं ० ॥ पाहिनो विश्ववेदसे स्वाहा ॥ विश्ववेदस  
इदं ० ॥ यज्ञं पाहिविभावं सो स्वाहा ॥ विभावसव इदं ० ॥ सर्वपाहि शतक्रतो स्वाहा  
॥ शतक्रतव इदं ० ॥ पुनरूर्जानि वर्तस्व पुनरग्न इहायुषा ॥ पुनर्नः पाहिविश्वतः स्वा  
हा ॥ अग्नय इदं ० ॥ सहरय्यानि वर्तस्वाग्ने पि न्वस्वधारया ॥ विश्वप्स्त्रिया विश्वत  
स्परि स्वाहा ॥ अग्नय इदं ० ॥ भूः स्वाहा ॥ अग्नय इदं ० ॥ भुवः स्वाहा ॥ वायव इदं ०  
॥ सुवः स्वाहा ॥ सूर्यायेदं ० ॥ भूर्भुवः सुवः स्वाहा ॥ प्रजापतय इदं ० ॥ इत्यष्टाहू  
दशाहुतीर्हुत्वा ॥ ततः कृच्छ्रत्रयप्रत्यास्नायत्वेन कल्पितजपहोमाद्यन्यतमप्रायश्चित्तं  
कृत्वा ॥ इमं मेवरुणेत्यादिसंस्थाजपांतं सर्वसमाप्याचार्या यवरंदक्षिणांदत्वा  
प्रमादात्कुर्वतां कर्मेतिकर्मसाहुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥ इति बौधायनोक्तब्रह्मचारिव्र  
तलोपप्रायश्चित्तं ॥ १४२ ॥ ( अथ वेदव्रतानां कालातिक्रमप्रायश्चित्तं )  
कृतनित्यक्रियः आचार्यो ब्रह्मचारी च प्राङ्मुख उपविश्य देशकालौ संकीर्त्या स्वब्र-



म० प्र०

७२  
ह्यचारिणो वेदव्रतानां कालातिक्रमजन्यदोषपरिहारद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं हो  
मपूर्वकं कृच्छ्रत्रयमितं अमुकप्रत्याम्नायेन प्रायश्चित्तं करिष्ये ॥ तदंगमुद्धननादिक  
रिष्ये इति संकल्प्य कृत्वा भूसंस्कारं विधाय तत्र लौकिकमग्निं विष्णामानं प्रतिष्ठाप्य  
समित्रयमादाय श्रद्धा एहीत्यादि प्राणायामांतं कृत्वा ॥ वेदव्रतकालातिक्रमप्राय-  
श्चित्तहोमकर्मणियक्ष्यमाणा देवता इत्यादिसामान्यप्रधानांतं मुक्त्वा प्रधानहोमे  
गायत्र्या सहस्रमष्टोत्तरं शतमष्टोत्तरं अष्टाविंशतिसंख्यया वा सवितारमाज्येन य-  
क्ष्ये ॥ अंगहोमे वरुणं द्विरित्यादिसामान्यप्रधानांतं हुत्वा वैशेषिकप्रधानहोमः ॥ य-  
थोद्दिष्टसंख्यया गायत्र्या हुत्वा ॥ सवित्र इ० ॥ ततो जपहोमगोदानाद्यन्यतमप्र-  
त्याम्नायेन प्रायश्चित्तं कृत्वा ॥ तत इमं मे वरुणे त्यादिसंस्थाजपांतं समाप्याचार्या  
यदक्षिणांदत्वा ब्राह्मणभोजनादिसंकल्प्य कर्मसाहुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥ इति का-  
लातिक्रमप्रायश्चित्तं कृत्वा शुभदिने वेदव्रतोपाकरणं यथाकालमुत्सर्जनं च कृत्वैव-



समावर्तनं कार्यं ॥ उपनयनवदुपनयनोत्तरसंस्काराणामप्यावश्यकत्वात् ॥ इति  
बौधायनोक्तं वेदव्रतकालातिक्रमप्रायश्चित्तं ॥ १४३ ॥ ( अथ समावर्तनप्रयो-  
गः ) उद्धननादिमधुपर्कसमाप्त्यंतं समावर्तनं ॥ पूर्वोक्तव्रताचरणपूर्वकं यथाश-  
क्तिवेदमधीत्यगोदानकर्मकृत्वागुरुंदक्षिणादिनासंतोष्यतमनुज्ञाप्योदगयनेसि-  
तेपक्षेरोहिणीमृगतिष्योत्तराफल्गुनीहस्तचित्राविशाखाद्यन्यतमेनक्षत्रेचंद्रानु-  
कूल्येशुभेदिने उपनयनोक्तेकाले समावर्तनं कार्यं ॥ समावर्तनप्राक्तनान्याचार्यक-  
र्तृकाणिकर्माणि यावदुक्तं ब्रह्मचारी करोति ॥ समावर्तनंतु ब्रह्मचारिकर्तृकं ॥ अधी-  
त्यवेद \* स्नानमिति सूत्रे अधीत्येत्यत्र समानकर्तृकक्रियाविहितत्वाप्रत्ययेनाध्य-  
यनस्नानयोरेककर्तृकत्वस्योक्तत्वात् समावर्तनापरपर्यायं स्नानं ब्रह्मचारिकर्तृकमे-  
व ॥ ब्रह्मचारीकृतनित्यक्रियः प्रातरग्निकार्यानंतरं आचार्यसहितअपांसमीपेशु-  
चौदेशे गत्वाथत्रागोष्ठं सूर्यरश्मिदर्शनरहितं सम्यगाच्छाद्य रात्रावेव ब्रह्मचारीत-



म०  
७३

प्र०

त्रगत्वा प्राङ्मुख उपविश्य प्रातरग्निकार्यानंतरं देशकालौ संकीर्त्य मम ग्रहस्थाद्या  
श्रमसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं समावर्तनारूपं कर्म करिष्ये ॥ तदंगं गणेशपूज  
नं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नां दीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ उद्धनना  
दिभू संस्कारं विधाय तत्र पावकनामानं लौकिकमग्निं प्रतिष्ठाप्य समित्रयमादाय श्र-  
द्ध एहीत्यादि प्राणायामां तं कृत्वा समावर्तनहोमकर्मण्यक्ष्यमाणा देवताः परिग्र-  
हीष्यामीत्यादिव्याहृत्य तं मुक्त्वा ॥ प्रधानहोमे ॥ जातवेदसमग्निं पलाशसमिधा  
यक्ष्ये ॥ व्याहृतीनामग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन अग्निमाज्येन ॥ अंगहोमे वरु  
णां द्विरित्यादि पात्रासादनात् प्राक् कृत्वा ॥ प्राकृतानि दर्व्यादीन्यासाद्य पालाशीं स  
मिधं दंतधावनमौदुंबरकाष्ठमार्द्रं उष्णशीता अपःक्षुरं आनडुहंगोमयं सौरभयु-  
क्तं चंदनं वाससी कुंडले मणिं आदर्शं छत्रं दंडं उपानहौ स्रजं आंजनं ग्राम  
प्रवेशार्थं रथादियानं चेति वैकृतान्यासाद्य सामान्यप्रधानहोमां तं कृत्वा प्रधानहो-

७३



मः ॥ इम \* स्तोममर्हते जातवेदसे रथमिव संमहे मामनीषया ॥ भद्राहिनः प्रमति  
रस्यस \* सद्यन्ने सख्ये मारिषामावयंत वस्वाहा ॥ पालाशीं समिधं जुहोति ॥ जात  
वेदसे ग्नय इदं ॥ ततो व्यस्तसमस्तक्रमेण व्याहृतीराज्येन हुत्वा ॥ त्र्यायुषं जम  
दग्नेः कश्यपस्य त्र्यायुषं यद्देवानां त्र्यायुषं तन्मे अस्तु त्र्यायुष \* स्वाहा ॥ अग्नय इदं ॥  
इति षट्प्रधानाहुतीर्हुत्वा ॥ तत इमं मेवरुणे त्यादि त्रिवृदन्नहोमं पुण्याहवाचनांतं  
कृत्वा ॥ तत उपनयने स्वीकृतानां सकल ब्रह्मचारि ब्रतानां विसर्ग करिष्ये इति संक  
ल्प्योपस्थेयदेवता अभिसंधायोपतिष्ठते ॥ अग्नै ब्रतपते ब्रतमचारिषु तदंशकं त  
न्मैराधि ॥ एवं त्रायोत्र ० आदित्यव्रत ० ब्रतानां व्रत ० ॥ इत्याद्युक्तरित्या ब्रतविस  
र्गकृत्वा ॥ तत उदुत्तं चित्रमिति द्वाभ्यामादित्यमुपस्थाय ॥ उत्तरीयमजिनरूपं  
वासो निदधाति ॥ उदुत्तमं वरुणपाशमस्मच्छ्रथायेति ॥ ततोत्तरीयं कच्छोपरिक  
टिप्रदेशे वेष्टितं वासो निदधाति ॥ अवाधमं वरुणपाशमस्मच्छ्रथायेति ॥ अन्यद्वा



सःपरिधायद्विराचम्य॥मेखलांनिदधाति॥विमध्यमंवरुणपाशमस्मच्छ्रथायेति॥  
 ततोदंडनिदधाति॥अथावयमादित्यव्रतेतवानागसोअदितयेस्यामेतिअजिनंवा  
 सोमेखलांदंडंचापसुतूष्णींप्राक्षिप्यापरेणाग्निंप्राङ्मुखउपविश्यक्षुर\*संमृशति॥  
 क्षुरोनामासिस्वधितिस्तेपितानमस्तेअस्तुमामाहि\*सीरिति॥ततस्तूष्णींवपूत्रे  
 प्रदायशीतास्वप्सुउष्णाआनीथाभिमृशति॥शिवानोभवथस\*स्पृशेइतिततो  
 दक्षिणंगोदानमुंदति॥आपउंदंतुजीमसेदीर्घायुत्वायवर्चसइति॥गोदानेऊर्ध्वा  
 ग्रान्कुशान्निदधाति॥ओषधेत्रायस्वैनमिति॥कुशोपरिक्षुरंनिदधाति॥स्वधि  
 तेमैन\*हि\*सीरिति॥ततोगोदानस्थान्त्सकेशान्कुशान्वपति॥देवश्रूरेतानि  
 प्रवपेइति॥उंदनादिवपनांतंवपुःकर्मवचनसामर्थ्यादाचार्यस्यवा॥ततोवपारं  
 समीक्षते॥यत्क्षुरेणमर्चयथासुपेशसावत्तर्वपसिकेशश्मश्रुवर्चयामुखंमानआयुः  
 प्रमोषीरिति॥ततःश्मश्रूपपक्षक्रमेणमुखस्यसर्वश्मश्रूणांवपनंशिखांविहायशि



रस्थसर्वकेशानां बाहुमूलमारभ्य सर्वलोम्नां नखानां च पवनं कारयेत् ॥ स्नातकस्य  
बंधुजनः कश्चिदानदुहे गोमयेऽमश्रुलोमनखान्यंतर्धाय गोष्ठ उदुंबररेद भस्मं तं बेवाऽ  
वटं कृत्वा निदधाति ॥ इदमहममुष्यामुष्यायणस्य पाप्मानमवगूहामीति ॥ अत्र मंत्रे  
अमुष्यामुष्यायणस्येति पदद्वयं निष्काश्य स्नातकस्य व्यावहारिकं शर्मांतं नाम गो  
त्रं नाम धेयं च प्रक्षिप्य मंत्रं पठेत् ॥ इदमहं गिरिधरशर्मणो नैतुं दनस्य पाप्मानमवगू  
हामीत्येवं प्रकारेण पठित्वा । इमं श्वाद्यवटे निधाया वटं मृत्तिकया पिधाय करंज कल्का  
द्युद्धतनेने शररिमलमुत्साद्या । तत औदुंबरकाष्ठेनार्द्धेण दंतान् प्रक्षालयति ॥ अन्नाद्या  
यव्यूहध्वं दीर्घायुत्वायव्यूहध्वं ब्रह्मवर्चसायव्यूहध्वं दीर्घायुरहमन्नादो ब्रह्मवर्चसी  
भूयासमिति ॥ अथ प्रधानस्नानं ॥ शीतमिश्राभिरुष्णाभिरद्भिः सर्वमंत्रांते एकवारं  
स्नाति ॥ आपो हि ष्ठेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णा इति च तिसृभिः पत्रमानः सुवर्जन इत्य  
नुवाकेन चेति ॥ चकारेण स्नाने मंत्राणां समुच्चयस्योक्तत्वात् सर्वमंत्रांते एकं स्नानं कृ



त्वाद्विराचम्य॥शुक्लेवाससीपरिधायद्विराचम्य ॥ बंधुजनैरानीतंसर्वसुगंधयुतंद्र-  
 व्यंचंदनपिष्टंवा ॥ तज्जलेनाभ्युक्ष्यतेनपाणीप्रालिप्य ॥ देवेभ्यःप्राचीनंनमस्का-  
 रांजालिंकरोति ॥ नमोग्रहायचाभिग्रहायचनमःशाकजंजभाभ्यानमस्ताभ्योदे-  
 वताभ्योयाअभिग्रहिणीरिति ॥ ततस्तेनैवांजलिनामुखमारभ्यानुलोममात्मान-  
 मनुलिंपति॥अप्सरासुचयोगंधोगंधर्वेषुचयद्यशः॥दैव्योयोमानुषोगंधःसमामा-  
 विशतादिहेति ॥ ततअहतेवाससीतृष्णींजलेनाभ्युक्ष्य ॥ अंतरीथंवासःअधो-  
 नाभिउपरिजानुपरिदधाति॥सोमस्यतनूरसितनुवंमेपाहिस्वामातनूराविशशि-  
 वामातनूराविशेति ॥ ततोद्विराचम्यमंत्रावृत्त्याउत्तरीयंवासश्चपरिधायद्विराच-  
 म्य ॥ कटिसूत्रंकच्छंचनिदधाति ॥ इतःपरंकटिसूत्रंकच्छधारणंचप्रतिषिध्यते  
 ॥ततोपरेणार्गिनप्राङ्मुखउपविश्यनुवर्णाच्छादितंचंदनकाष्ठकृतंवादरंवामाणि-  
 कुंडलेचसूत्रप्रोत्तेदभेणप्रबध्याग्नावुपरिधारयन्तत्रदर्व्याजुहोतिपंचभिर्मंत्रैः ॥



ॐ आयुष्यं वर्चस्य ॥ रायस्पोषमौद्भिदं ॥ इदं ॥ हिरण्यमायुषे वर्चसे जैत्राया विश-  
तां मा ॥ स्वाहा ॥ हिरण्यायेदं ॥ १ ॥ उच्चैर्वाजिष्ठतनासाह ॥ सभासाहं धनं जयं ॥  
सर्वाः समग्राः ऋद्धयो हिरण्ये स्मिन्त्समाभृताः स्वाहा ॥ हिर ॥ २ ॥ शुनमहं ॥ हि-  
रण्यस्य पितुरिव नामाग्रभीषं ॥ तं मा हिरण्यवर्चसं करोतु पुरुषु प्रियं ब्रह्मवर्चसि नं-  
मा करोतु स्वाहा ॥ हिर ॥ ३ ॥ प्रियं मा कुरु देवेषु प्रियं मा ब्रह्माणिकुरु ॥ प्रियं विश्वे-  
षु शूद्रेषु प्रियं मा कुरु राजसु स्वाहा ॥ हि ॥ ४ ॥ इयमोषधे त्रायमाणा सहमाना सह-  
स्वती ॥ सामा हिरण्यवर्चसं करोतु पुरुषु प्रियं ब्रह्मवर्चसि नं मा करोतु स्वाहा ॥ हिर ॥  
॥ ५ ॥ इति पंचाहुतीर्हुत्वा ॥ ततः स्वाहाकारवर्जितैरेतैरेव मंत्रैर्मणिकुण्डले चोदपा-  
त्रे त्रिः प्रदक्षिणमावर्त्य सम्यक् प्रक्षाल्य ॥ ततो दक्षिणे कर्णे कुण्डलं निदधाति ॥ वि-  
राजं च स्वराजं चाभिष्टीर्या च नो गृहे ॥ लक्ष्मीराष्ट्रस्य यामुखे तयामास ॥ सृजामसी-  
ति ॥ मंत्रावृत्या सव्ये निदधाति ॥ ततो दक्षिणे कर्णस्थं कुण्डलं यथानपनतितथा



निदधाति ॥ ऋतुभिर्द्वार्तवैरायुषेवर्चसेसंवत्सरस्यधायसातेनसन्ननुगृह्णासी-  
 ति ॥ पुनर्मंत्रं पठित्वासव्यकर्णस्थं पिदधाति ॥ ततो ग्रीवायां मणिं बध्नाति ॥ इह-  
 मोषधेन्नायमाणा सहमाना सहस्वती सामाहिरण्यवर्चसं करोतु पुरुषु प्रियं ब्रह्मवर्च-  
 सिनं माकरोत्वपाशोसीति ॥ ततो द्वाभ्यां स्त्रजं धारयति शुभिकेशोभमारोहशोभयं  
 तीमुखं मम ॥ मुखं च मम शोभय भूया ॥ संच भगं कुरु ॥ यामाहरज्जमदाग्निः श्रद्धायै  
 कामायास्यैऽमांतां प्रतिमुंचेहं भगेन सहवर्चसेति ॥ १ ॥ ततस्त्रैककुदेनां जनेनान्येन  
 कज्जलादिनावासकृदुक्तेन मंत्रेण हस्ताभ्यां बहुकृत्वोयुगपदनक्ति ॥ यदांजनं त्रैक-  
 कुदं जात ॥ हिमवत उपरि ॥ तेन वामांजेहं भगेन सहवर्चसामयि पर्वतपुरुषमिति ॥  
 युगपदशक्तौ सव्यमंक्त्वा दक्षिणमनक्ति ॥ तदा द्विवचनांतेपि मंत्रे चक्षुः संस्कार-  
 त्वान्मंत्रावृत्तिः ॥ तत आत्मानमादर्शं वेक्षते ॥ यन्मे मनः परागतं यद्दामे अपरागतं  
 राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मा सुधारयामसीति ॥ ततो देवस्य त्वेत्यादिप्रतिगृह्णामात्यं



संवाशाययित्वा ॥ तस्यायोर्निदक्षिणेनपाणिनाभिमृशति ॥ अभिष्ट्वापंचशा-  
खेनशिवेनाभिद्विषावता ॥ सहस्रेणयशस्विनाहस्तेनाभिमृशामसिसुप्रजास्त्वा  
योति ॥ ततस्तस्यायोनौस्वप्रजननंप्रवेशयति ॥ सन्नान्नःसहृदयानिसन्नाभिः  
संत्वचः ॥ संत्वाकामस्ययोक्त्रेणयुंजान्यविमोचनायेति ॥ ततस्तांपर्याल्लिङ्गयति  
॥ मामनुव्रताभवसहचर्यामयाभव ॥ यातेपतिघ्नीतनूर्जारघ्नीत्वेतांकरोमिशिवा-  
त्ममह्यमेधिक्षुरपविर्जारेभ्यइतिततोस्यामुखंस्वमुखेनजुषति ॥ मधुहेमध्विदंम  
धुजिह्वामेमधुवादिनी ॥ मुखेमेसारघंमधुदत्सुसंवन्ननंकृतं ॥ चाक्रवाकंसंवन-  
नंयन्नदीभ्यउदाहृतं ॥ यद्युक्तोदेवगंधर्वस्तेनसंवनिनौस्वकइति ॥ इतिचतुर्थी  
कर्म ॥ १६० ॥ ( अथ देवकोत्थापनमंडपोद्वासनविधिः प्रारंभः ) ॥ श्रीगणेशा  
यनमः ॥ तच्चअभुक्त्वाषष्ठातिरिक्तसमेदिवसेकुर्यात् ॥ विषमेतुसप्तमपंचमयोः  
कुर्यात् ॥ यजमानःसपत्नीकःप्राङ्मुखउपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यविवाहांगत्वेन



स्थापितदेवतानामुद्वासनंमंडपोद्वासनंच कीरप्यइतिसंकल्प्यगंधाद्युपचारैर्देव  
 ताःसंपूज्यउत्तिष्ठब्रह्मणस्पतइत्युत्थाप्यानीयभगवत्यादीनामंडपदेवतानांतैलो  
 द्वर्तनोष्णोदकस्नानानिकारयित्वासंपूज्य॥ यांतुदेवगणाइतिविसृज्य ॥ वेष्टनसू-  
 त्रमुन्मुच्यपुण्याहवाचनंकुर्यात् ॥ ततोद्विजैरभिषेकःकार्यः ॥ अभिषेकांतेपुरो  
 धास्तच्छाखादिकवंशपात्रेनिधायतदुपरिप्रक्षिप्त्वाभिषेकजलंसहकुटुंबयजमान  
 शिरसिकिंचित्किंचित्स्त्रावयन्पठति ॥ ॐ प्रेतिचेत्येतद्वै सर्वस्वस्त्ययनंयत्प्रेतिचे-  
 तिचेतितद्योस्यःप्रियःस्यात्तमेतेनानुमंत्रयेत्प्रेतिचेतिचेतिस्वस्त्येवगच्छतिस्व-  
 स्तिपुनरागच्छति ॥ ततःकर्ताशिरसिवद्धांजलिः ॥ अस्मत्गोत्रेषट्सुमासेषुशो-  
 भनानिभवंत्वित्युक्त्वा ॥ ब्राह्मणास्तथास्त्वितिब्रूयुरेवंत्रिःकार्यं ॥ ततोद्विजांश्चंदन-  
 तांबूलादिनापूजयित्वातदाशिषश्चगृण्हीयात् ॥ ततश्चान्यदपिस्वस्वकुलधर्मानु-  
 सारिसर्वंकुर्यात् ॥ इतिविवाहप्रयोगः ॥ १६१ ॥ (अथद्विभार्यस्याग्निसंसर्गवि



धिः) कर्ता विवाहहोमकाले उद्धननादिनाभू संस्कारं विधाय तत्र पूर्वभार्यागृह्याग्निं प्र  
तिष्ठाप्य तत्र द्वितीयभार्याया विवाहहोमं कुर्यात्स एव गृह्याग्निः ॥ यस्य लौकिकाग्नी  
द्वितीयविवाहहोमो भवति ॥ तेन नवाहमग्निद्वयस्य पृथगुपासनाकार्या ॥ ततो दश-  
मे द्वादशे त्रयोदशे वाहने प्रातरुभयत्र होमानंतरं प्राङ्मुख उपविश्याग्निद्वयं पत्नी  
भ्यामानाय्य ॥ दक्षिणत उत्तरतश्च पात्रद्वये संस्थाप्य तत्राग्निद्वयमध्ये उद्धननेन भू  
संस्कारेण स्थंडिलं विधाय पत्नीभ्यामन्वारब्ध आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सं  
कीर्त्य मम गृह्याग्निसाध्यानां कर्मणां तंत्रेणानुष्ठानसिद्धिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रतीत्यर्थं  
मौपासनाभ्योः संसर्गं करिष्ये तदंगं गणपतिपूजनं पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं  
नांदीश्राद्धं च करिष्ये इति संकल्प्य कृत्वा ॥ ततो मंत्रद्वयेन तौ प्रत्यक्षौ पासनाग्नीस्व  
यं पत्नीभ्यां वा स्वस्वौ पासनाग्निं युगपदेव मध्यमे स्थंडिले स्थापयेत् ॥ भवंतं नः समं  
नसौ समौ कसावरेपसौ ॥ मायज्ञ \* हि \* सिष्टं मायज्ञपतिं जातवेदसौ शिवौ भव-



तमद्यनः ॥ अग्नावग्निश्चरतिप्रविष्टऋषीणांपुत्रोअधिराजएषः ॥ स्वाहाकृत्यब्र-  
 ह्मणातेजुहोमिमादेवानांमिथुयाकर्भागधेयंइतिद्वाभ्यां ॥ ततस्तमग्निंप्रज्वाल्य  
 समित्रयमादायश्रद्धएहीत्यादिप्राणायामांतंकृत्वा औपानाग्न्योः संसर्गहोमकर्म-  
 णियक्ष्यमाणादेवताः परिग्रहीष्यामि ॥ जातवेदसमग्निमिधमेनेत्यादिव्याहृत्यंत  
 मुक्त्वाप्रधानहोमे ॥ तंतुमंतमग्निं त्रिश्चरुणायक्ष्ये ॥ ततः वरुणं द्विरित्यादिदेवता  
 यक्ष्यइत्यंतमुक्त्वासमिधोग्नावाधाय ॥ उक्तप्रकारेण चरु \* श्रपयित्वा आधारव-  
 तातंत्रेणहोमः कार्यः ॥ व्याहृत्यंतं हुत्वाप्रधानहोमः ॥ तंतुंतुन्वन्नजसोभानुमन्वि  
 द्विज्योतिष्मतः पथोरक्षधियाकृतान् ॥ अनुल्वणं वयतजोगुंवामपोमनुर्भवजन-  
 यादैव्यं जन \* स्वाहा ॥ तंतुमतेग्रयइदं ॥ उहुध्यस्वाग्नेप्रतिजागृह्येनमिष्टापूर्ते  
 स \* सृजेथामयंच ॥ पुनः कृष्व \* स्त्वापितरं युवानमन्वाता \* सीत्वयितंतुमेत  
 \* स्वाहा ॥ तंतुमतेग्रय ॥ त्रयस्त्रि \* शतंतववोयेवितांतिरेयइमंयज्ञ \* स्वधया



ददंतेतेषां छिन्नं प्रत्येतद्दधामि स्वाहा घर्मो देवा अप्येतु स्वाहा ॥ तंतुमते श्रेयः ॥  
इति चरोराहुतित्रयं हुत्वा ॥ तत इमं मेवरुणेत्यादिसंस्थाजपांतं कर्म समापयेत् ॥  
नात्र त्रिवृदन्नहोमः ॥ कर्मगतत्वेन ब्राह्मणभोजनं संकल्प्य ॥ आचार्याय दक्षिणां  
दत्त्वा तेभ्यश्चाशिषः संप्राप्य प्रमादात् कुर्वतां कर्मेति कर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥ त  
तो यावज्जीवमेतस्याग्नेः परिचर्या कार्या ॥ अग्न्युपघाते पुनराधानप्राप्तौ सत्यां भा-  
र्याद्वयान्वारंभेण पुनराधानोक्तरीत्या अग्नेरुत्पतिः कार्या ॥ अग्न्योः संसर्गस्य जा-  
तत्वान्नपृथगग्न्योरुत्पतिः ॥ केचित्तु पुनराधानेनाग्निद्वयं पृथगुत्पाद्याऽग्न्योः  
संसर्गविधिना संसर्गं कुर्यादिति वंदति ॥ तृतीयभार्यादावप्येवमेव विधिः ॥ इति  
श्रीरुद्रस्वामिमतानुसारी द्विभार्याग्न्योः संसर्गप्रयोगः ॥ १६२ ॥ ( अथान्वा-  
रंभणीयस्थालीपाकप्रारंभः ) सूत्रानुक्तोपिशिष्टाचारदर्शनाल्लिरुच्यते ॥ सच गृ-  
हप्रवेशस्थालीपाकानंतरं पूर्णमास्याः पूर्वं चतुर्दश्यां पूर्वाह्णे कार्यः ॥ गृह्याग्नेः प-



म०  
१०५

प्र०

श्रात्सपत्नीकः प्राङ्मुख उपविश्य देशकालौ संकीर्त्य दर्शपूर्णमासस्थालीपाकं कर्तुं  
दशहोतृसारस्वतहोमपूर्वकं अन्वारंभणीयस्थालीपाकं करिष्ये इति संकल्प्य गणे  
शपूजादिकृत्वा ॥ अग्निं प्रज्वालय समिद्धयमादाय श्रद्धं एहीत्यादि अन्वारंभणी  
यस्थालीपाकहोमकर्मणि यक्ष्यमाणा देवताः परिग्रहीष्यामि ॥ अग्निं समिद्धिः वाच  
स्पतिं ब्रह्माणं चाज्येन पूर्णमासममावास्यां चाज्येन अग्नाविष्णू ॥ सरस्वतीं ॥ सर  
स्वंतं ॥ अग्निं भगिनं ॥ अग्निं स्विष्टकृतं च चरुणायक्ष्ये ॥ सामान्यप्रायश्चित्तदेव-  
ताश्चाज्येन एता देवता यक्ष्ये इत्युक्त्वा समिधं प्रावृणोति वाधाय परिसमुह्य परित्तीर्य उ-  
पयुक्तानि पात्राण्यासाद्य प्रोक्षणी संस्कारादिकृत्वा आपूर्विकत्वादाहुतिपरिमाण  
मिध्मंतृष्णीं हुत्वा ॥ दव्याज्यमादाय ॥ चित्तिस्त्रुक् ॥ चित्तमाज्यं ॥ वाग्वेदिः ॥  
आधीतं बर्हिः ॥ केतो अग्निः ॥ विज्ञातमग्निः ॥ वाक्पतिर्होता ॥ मन उपवृक्ता ॥  
प्राणो हविः ॥ सामाध्वर्युः ॥ इति दशहोतारं मनसा अनुद्बुध्य ॥ वाचं स्पते विधेना

१०५



मन् ॥ विधेमतेनामं ॥ विधेस्त्वमस्माकंनामं ॥ वाचस्पतिः सोमं पिवतु ॥ आस्मासु  
नृम्णं धात्स्वाहा इत्यंतं पठन् जुहोति ॥ वाचस्पतये ब्रह्मण इदं ॥ ततः सारस्वत हो-  
मः ॥ पूर्णा पश्चादुत्तपूर्णा पुरस्तादुन्मध्यतः पौर्णमासी जिगाय ॥ तस्यां देवा अधि-  
संवसंत उत्तमेनाकं इह मादयन्तां स्वाहा ॥ पूर्णमासायेदं ॥ यत्ते देवा अदधुर्भाग  
धेयममां वास्ये संवसंतो महित्वा ॥ सानो यज्ञं पिष्टहि विश्ववारे रयि नो धेहि सुभगे सु-  
वीर स्वाहा ॥ अमा वास्या या इदं ॥ तत उक्तीत्याचरु श्रपणं कृत्वा चरु होमः ॥ दर्व्या  
सकृदवदाय जहोति अग्नाविष्णुभ्यां स्वाहा ॥ अग्नाविष्णुभ्यामिदं ॥ सरस्वत्यै  
स्वाहा ॥ सरस्वत्या इदं ॥ सरस्वते स्वाहा ॥ सरस्वत इदं ॥ अग्नये भगिने स्वाहा ॥  
अग्नये भगिने इदं ॥ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा ॥ अग्नये स्विष्टकृत इदं ॥ ततः सर्वप्राय-  
श्चित्तं व्याहृति चतुष्टयं हुत्वा चार्या यदक्षिणां दत्त्वा प्रमादात् कुर्वतां कर्मेतिकर्मसादु-  
प्याय विष्णुं स्मरेत् ॥ इत्यन्वारं भणीयस्थालीपाकः ॥ १६३ ॥ ( अथ दशपूर्णमास



म०  
१०६

प्र०

स्थालीपाकप्रयोगः )॥ तस्य चायं क्रमः ॥ गृहप्रवेशस्थालीपाकानंतरं पौर्णमासं प-  
र्वयदा भवति तदा चतुर्दश्यां दशहोतृसारस्वतहोमपूर्वकं अन्वारंभणस्थालीपाकं  
कृत्वा पौर्णमास्याः स्थालीपाकः स्वकाले कार्यः । श्रौतभक्तित्वादिष्टिकालोऽस्य कालः  
अथ प्रयोगः सपत्नीको गृह्याग्नेः पश्चादुपविश्या चम्यप्राणानायम्य देशकालौ सं-  
कीर्त्य दर्शपूर्णमासस्थालीपाकाभ्यां यक्ष्ये ॥ तत्राद्यपौर्णमासस्थालीपाकेन यक्ष्ये  
इति पौर्णमास्यां ॥ पूर्वसंकल्पितदर्शस्थालीपाकेन यक्ष्ये इत्यमावास्यायामिति सं-  
कल्प्य गणेशपूजनादिकृत्वाग्निं प्रज्वाल्य समिद्धयमादाय श्रद्धा एहीत्यादि प्राणायामा-  
मांतं कृत्वा पौर्णमासस्थालीपाकहोमकर्मणियक्ष्यमाणा देवताः परिग्रहीष्यामि ॥  
अग्निं समिद्ध्यां अग्निं चरुणा अग्निं स्विष्टकृतं चरुणा ॥ प्रायश्चित्तदेवताश्चाज्ये-  
न यक्ष्ये इत्युक्त्वा समिधा वग्नावाधाय परिसमूहनादिकृत्वा शृतं चरुं वर्हिष्याधाय-  
समिद्धयात्मकं इध्मंतूष्णीं हुत्वा ॥ दर्व्या चरोः सकृदवदाय जुहोति ॥ अग्नये स्वाहा

१०६

Foundation



॥ अग्नयइदं० अग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहा० अग्नयेस्विष्टकृतइदं० ॥ ततःसामान्य-  
प्रायश्चित्तंचाज्येनहुत्वा ॥ परिषेकविसर्गांतंकृत्वाविष्णुंस्मरेत् ॥ इतिपौर्णमास  
स्थालीपाकः ॥ एवमेवदर्शस्थालीपाकः ॥ १६४ ॥ ( अथआग्रयणस्थालीपाक  
प्रारंभः ) ॥ श्रीगणेशायनमः सूत्रानुक्तोपिशिष्टपरिगृहीतत्वाल्लिख्यते ॥ सचश  
रदिवसंतंचकार्यः ॥ अग्नेःपश्चात्प्राङ्मुखःसपत्नीकउपविश्यदेशकालौसंकीर्त्य  
ब्रीह्यादिधान्यानांप्राशनाधिकारसिद्धिद्वाराश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंपंचाज्यानिहोम  
पूर्वकंआग्रयणस्थालीपाकंकरिष्येइतिसंकल्यगणेशपूजादिकृत्वा ऽग्निंप्रज्वाल्य  
समिद्धयमादायश्रद्धएहीत्यादिप्राणायामांतंकृत्वा ॥ आग्रयणस्थालीपाकहोम  
कर्मणियायक्ष्यमाणादेवतास्ताःपरिग्रहीष्यामि ॥ तूष्णीमग्निमिधमेन ॥ इंद्रंया-  
वापृथिव्यौऋतून् ॥ इदुवत्सरपारिवत्सरसंवत्सरान् ॥ देवांश्चाज्येन ॥ इंद्राग्नी ॥  
विश्वान्देवान् ॥ द्यावापृथिव्यौचरुणायक्ष्ये ॥ अग्नि\* स्विष्टकृतंचरुणा ॥ सामा



म० न्यप्रायश्चित्तदेवताश्चाज्येनयक्ष्यइत्युक्तवासमिधावशावादध्यात् ॥ अयमापूर्वि  
 १०७ कपक्षेणकार्यः ॥ परिसमूहनादिकृत्वातूष्णीमिधमंहुत्वापंचाज्यानीराज्येनजु-  
 होति ॥ शतायुधायशतवीर्यायशतोतयेभिमातिषाहे ॥ शतंयो नःशरदोअजी  
 तानिद्रोनेषदतिदुरितानिविश्वास्वाहा ॥ इंद्रायेदं० ॥ येचत्वारःपृथयोदेवयानां  
 अंतराद्यावापृथिविवीर्यंति ॥ तेषांयोअज्यानिमजीतिमावहात्तस्मैनोदेवाःपरिद  
 तेहसर्वेस्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्यामिदं० ॥ ग्रीष्मोहैमंतउतनौवसंतःशरद्वर्षाः  
 सुवितंतौअस्तु ॥ तेषांमृतूनांशतशारदानांनिवातएषामभयेस्यामस्वाहा ॥  
 ऋतुभ्यइदं० ॥ इदुवत्सुरायपरिवत्सुरायसंयत्सुरायकृणुताबृहन्नमः ॥ तेषांवय  
 \* सुमतौयज्ञियानांज्योगजीताअहताःस्यामस्वाहा ॥ इदुवत्सरपरिवत्सरसंवत्स  
 रेभ्यइदं० ॥ भद्रान्नःश्रेयःसमनैष्टेदेवास्त्वयावसेनसमंशीमाहित्वा ॥ सनोमयो  
 भूःपितोआविशस्वशंतोकायतनुर्वेस्योनःस्वाहा ॥ देवेभ्यइदं० ॥ इतिपंचाज्या-



हुतीर्हुत्वा ॥ ततःपूर्ववच्चरुंशृतमुदगुद्वास्यबर्हिष्याधायद्वयोपहत्यसकृदवदाय  
जुहोति ॥ इंद्राग्निभ्या \* स्वाहा ॥ इंद्राग्निभ्यामिदं ॥ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा ॥  
विश्वेभ्यो देवेभ्य इदं ॥ द्यावापृथिवीभ्या \* स्वाहा ॥ द्यावापृथिवीभ्यामिदं ॥  
अग्नयेस्विष्टकृते स्वाहा ॥ अग्नयेस्विष्टकृत इदं ॥ ततः आज्येन व्याहृतिचतुष्टयं  
सर्वप्रायश्चित्तं हुत्वाग्निं प्रार्थ्याचार्याय दक्षिणां दत्वा कर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥  
ततः हुतशेषेण ब्राह्मणान्तसंभोज्य स्वयं नवान्नप्राशनं कुर्यात् ॥ यद्यप्याग्रयणं कंठ-  
तो नोक्तं तथापि श्रौतमध्ये स्मार्तस्नानं कुर्वता सूत्रकृतोक्तप्रायमेव ॥ श्रौतभाक्त्वे  
पि स्थालीपाकानां द्विहोमत्वान्न सर्वातिदेशः ॥ आग्रयणस्थालीपाकत्वादेव ब्रा-  
ह्मणपरिवेषणोत्तरं भोजनात् प्रागेव पुरोडाशवत्स्वयंप्राश्य पत्नीं च प्राशयित्वा शुद्धा  
च मनोत्तरं भोजनं कार्यं ॥ तथैव सकल हिरण्यकेशीशिष्टानुष्ठानपरंपरादर्शनं च ॥  
इत्याग्रयणस्थालीपाकः ॥ १६५ ॥ ( पुनराधानप्रयोगः ) श्रीगणेशाय नमः ॥



पुनराधानसूत्रव्याख्यावृत्तौ त्रुटिता तथापि सकलशिष्टपरिगृहितत्वात्तत्र प्रयोग  
 उच्यते ॥ यस्मिन्नग्नौ विवाहहोमः स औपासनाग्निस्तस्मिन्त्सायं प्रातर्होमेन आहि  
 ताग्निर्भवति ॥ दर्शपूर्णमासपर्वणोः स्थालीपाकः क्रियते तेन दर्शपूर्णमासयाजि-  
 त्वंच ॥ अत्र सर्वाणि गृह्याणिकर्माणि पुंसवनादीनि प्रजासंस्कारकाणि च भवन्ति ॥  
 अथ पुनराधाननिमित्तानि ॥ सत्यग्नौ प्रतिबंधादिना ऽऽद्वादशाहं होमविच्छेदे प्रा-  
 यश्चित्तं ॥ आज्यं संस्कृत्य मनोज्योतिरित्येकाज्यातिं हुत्वा व्याहृतिचतुष्टयं च जुहु-  
 यात् ॥ तथाहि ॥ उद्धननादिभू संस्कारं विधाय तत्र श्रोत्रियागारादाहतमग्निं प्रति  
 ष्ठाप्य प्रज्वालय परिसमुह्य परिस्तीर्य परिषेकं कृत्वा ऽऽज्यं संस्कृत्य ॥ होमविच्छेद  
 निमित्तं प्रायश्चित्तं करिष्ये इति संकल्प्य तूष्णमिकां समिधं हुत्वा ॥ मनोज्योतिं जुष-  
 तां माज्यं विच्छिन्नं यज्ञ \* समिधं दधातु ॥ या इष्टा उषसो निमृचं श्रुताः सं दधामि हवि-  
 षां घृतेन स्वाहा ॥ मनसे ज्योतिष इ० ॥ ततः प्रायश्चित्तार्थं व्याहृतिचतुष्टयं हुत्वा ॥



सर्वान्होमान्प्रतिसंख्यायक्रमेणहोमःकार्यः ॥ द्वादशाहादूर्ध्वं पुनराधेयः ॥ अथा  
ग्निनाशे प्रायश्चित्तं ॥ अथ यदि नष्टस्तदा द्वादशघटिका मध्ये आगामि होमकाला  
त्पूर्वं स्वयोनित उत्पन्नमग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रायश्चित्तं कार्यं ॥ तच्च ॥ अयाश्चाग्नेरित्येका  
हुतिः ॥ व्यस्तसमस्तक्रमेण व्याहृति होमो वा ॥ अथ वा दंपत्योर्मध्ये न्यतरस्योप-  
वासः ॥ सायमनुगते आप्रातरुपवासः ॥ प्रातरनुगते आसायमुपवासः ॥ इति  
विवाहमध्ये तदूर्ध्वमपि इदमेव प्रायश्चित्तं कार्यं ॥ अथ आलस्येन नष्टश्चेत्पुनराधा-  
नं ॥ पतितरजस्वलादिसंसर्गे न्याग्निनाग्निसंसर्गे भार्यायाः सीमातिक्रमे दर्शपूर्ण-  
मासतृतीयस्थालीपाकाकरणे समारूढसमिन्नाशे गृह्याग्नेरुपघाते च सति पुनः सं-  
धानं कार्यं ॥ तत्र कालातिक्रमे सति प्रायश्चित्तं ॥ यजमानः पत्न्या सह कृतनित्यक्रि-  
यो देशकालौ संकीर्त्य मम प्रमादादेतावत्कालपर्यंतं गृह्याग्नित्यागजन्यदोषपरिहा-  
रद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं प्रत्यब्दं प्राजापत्यप्रायश्चित्तं अमुकप्रत्यास्नायेन न्यून



म०

१०९

प्र०

कालेत्वेतावत्प्रायश्चित्तं वा करिष्ये इति संकल्प्य कालविच्छेदगणनं कार्यं ॥ तत्र त्रि-  
 रात्रविच्छेदे प्राणायामशतं ॥ विंशतिरात्रविच्छेदे एकरात्रमुपवासः ॥ मासद्वये-  
 त्रिरात्रमुपवासः ॥ संवत्सरविच्छेदे प्रत्यब्दं प्राजापत्यः ॥ आलस्यादिना बुद्धि-  
 पूर्वमग्नित्यागे तु तत्तत्कालानुसारेण दंप्रायश्चित्तं ॥ आद्वादशाहं त्रिरात्रमुपवासः  
 ॥ आमासं द्वादशरात्रमुपवासः ॥ आब्दं मासं पयोव्रतं ॥ आद्विवर्षं चांद्रायणं ॥  
 आत्र्यब्दं चांद्रायणं सोमायनं च ॥ तदूर्ध्वमब्दकृच्छ्रं धनिनो गोदानं चेत्यादिदेश-  
 कालकर्तृ तारतम्येन प्रायश्चित्तं दंपती सह कुर्वीयातां ॥ एवं कृते प्रायश्चित्ते लुप्तानां  
 सायं प्रातर्होमानां तथा दर्शपूर्णमासस्थालीपाकानां च पर्याप्तं ब्रीह्यादिद्रव्यमाज्यं-  
 च ब्राह्मणाय दत्त्वा ॥ पुनराधानार्हे नक्षत्रेण कूले चंद्रे च सपत्नीकः प्राङ्मुख उपविश्य  
 देशकालौ संकीर्त्य मम विच्छिन्नस्य गृह्याग्नेः पुनः संधानाख्यं कर्म करिष्ये इति संक-  
 ल्प्य गणेशपूजनादिकृत्वा ॥ अग्न्यायतनं कटादिना परिश्रित्याभ्यादिनोद्धृत्य बोक्ष्य

१०९

Bharati Foundation



सिकताभिरवकीर्य आखूत्करादिभौमान्पालाशौदुंबररादिवानस्पत्यांश्चसंभारां  
स्तूष्णीमश्यायतनेसंभृत्यउदुंबरशाखाभिरश्यायतनंप्रच्छाद्यस्वयोनितउत्पन्न  
मग्निमाहृत्यमृच्छरावेकृत्वाभूर्भुवःसुवरोमित्यायतनेप्रतिष्ठाप्यप्रज्वालयसमित्र-  
यमादायश्रद्धएहीत्यादिप्राणायामांतंकृत्वा॥पुनराधानहोमकर्मणियक्ष्यमाणादे-  
वताःपरिग्रहीष्यामि ॥ जातवेदसमग्निमिधमेनेत्यादिव्याहृत्यंतमुक्त्वा ॥ प्रधान  
होमे ॥ मिंदवंतमग्निद्विराज्येन ॥ तंतुमंतमग्नित्रिराज्येन ॥ अभ्यावर्तिनमग्निचतु-  
राज्येन ॥ अग्निवायुंसूर्यप्रजापतिंप्रत्येकमाज्येन ॥ अयासमग्निमाज्येन ॥ मन-  
स्वंतमग्निमाज्येन ॥ प्रजापतिमाज्येन ॥ सप्तवंतमग्निमाज्येन ॥ वाचस्पतिंब्र-  
ह्माणमाज्येन॥अंगहोमेवरुणंद्विरित्यादिसंस्त्रावेणेत्यंतमुक्त्वासमिधोऽग्निवाधा-  
यपरिसमूहनादिव्याहृत्यंतमुक्त्वा ॥ प्रधानहोमंकरोति ॥ यन्मंआत्मनोमिंदाभू-  
दग्निस्तत्पुनराहार्जातवैदाविचर्षणिःस्वाहा ॥ मिंदवतेऽग्नयइदं० ॥ पुनर-



गिनश्चक्षुरदात्पुनरिन्द्रोबृहस्पतिः पुनर्मेअश्विनायुवंचक्षुराधत्तमक्षयोःस्वाहा ॥  
 मिंदवतेग्नयइदंनमम ॥ तंतुतन्वनूरजसोभानुमन्विद्विज्योतिष्मतःपथोरक्ष  
 धियाकृतान् ॥ अनुल्बणंवयतजोगुंवामपोमनुर्भवजनयादैव्यंजनस्वाहा ॥ तं  
 तुमतेग्नयइदं० ॥ उंहुंध्यस्वाग्नेप्रतिजागृह्येनमिष्टापूतेसंसृजेथामयंच ॥ पुनः  
 कृण्वस्त्वापितरंयुधानमन्वातासीत्वयितंतुमेतस्वाहा ॥ तंतुमतेग्नयइदं ॥ त्र-  
 यस्त्रिशत्तंतवोयेवितन्निरेयइमंयज्ञस्वधयाददंतेतेषांछिन्नंप्रत्येतदधामिस्वा  
 हाधर्मोदेवाअप्येतुस्वाहा ॥ तंतुमतेग्नयइदं ॥ अग्नेभ्यावर्तिन्नाभिनआवर्त-  
 स्वायुषावर्चसासन्यामेधयाप्रजयाधनेनस्वाहा ॥ अभ्यावर्तिनेग्नयइदं० ॥  
 अग्नेअंगिरःशतंतैसत्वावृतःसहस्रैतउपादृतः ॥ तासांपोषस्यपोषेणपुनर्नो नष्ट-  
 माकृधिपुनर्नोरयिमाकृधिस्वाहा ॥ अभ्यावर्तिनेग्नयइदं० ॥ पुनरूर्जानिवर्त-  
 स्वपुनरग्नइषायुषा ॥ पुनर्नःपाहिविश्वतःस्वाहा ॥ अभ्यावर्तिनेग्नयइदं० ॥ स



हरय्यानिवर्तस्वाग्नेपिन्वस्वधारया ॥ विश्वप्स्त्रियाविश्वतस्परिस्वाहा ॥ अभ्या  
वर्तिनेग्नयइदं० ॥ भूःस्वाहा ॥ अग्नयइदं० ॥ भुवःस्वाहा ॥ वायवइदं ॥ सुवः  
स्वाहा ॥ सूर्यायेदं० भूर्भुवःसुवःस्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ अयाश्चाग्नेस्येनभिश्च-  
स्तीश्चसत्यमित्वमयाअसि ॥ अयसामनसाधृतोयसांहव्यमंहिषेयानोधेहिभेषज  
स्वाहा ॥ अयासेग्नयइदं० ॥ मनोज्योतिर्जुषतामाज्यंविच्छिन्नयज्ञसमिमंद-  
धातु ॥ याइष्टाउषसोनिष्पुचश्चताःसंदधामिहविषाघृतेनस्वाहा ॥ मनसेज्योति  
षइदं० ॥ प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योविश्वाजातानिपरितावभूव ॥ यत्कामास्तेजु-  
हुमस्तन्नोअस्तुवयं ॥ स्यामपतयोरयीणा ॥ स्वाहा ॥ प्रजापतयइदं० ॥ सप्त  
तेअग्नेसमिधःसप्तजिह्वाःसप्तर्षेयःसप्तधामप्रियाणि ॥ सप्तहोवाःसप्तधात्वाय-  
जंतिसप्तयोनीराष्ट्रणस्वाघृतेनस्वाहा ॥ सप्तवतेनयइदं० ॥ चित्तिस्त्रुक् ॥ चित्त  
माज्यं ॥ वाग्वेदिः ॥ आधीतबर्हिः ॥ केतोअग्निः ॥ विज्ञातमग्निः ॥ वाक्पतिर्हो-



तां ॥ मन उपवृत्ता ॥ प्राणो हविः ॥ सामां ध्वर्युः ॥ इति दश होतारं मनसानुद्रुत्य ॥  
वाचस्पते विधेनामन् ॥ विधेम ते नामं ॥ विधेस्त्वमस्माकं नामं ॥ वाचस्पतिः सो-  
मं पिबतु ॥ अस्मासु नृम्णं ध्यात्स्वाहा ॥ इति पठन् जुहोति ॥ वाचस्पतये ब्रह्मण इदं  
इत्यष्टादश प्रधानाहुतीर्हुत्वा ॥ तत इमं मेवरुणेत्यादिसंस्थाजपांतं समाप्य ॥ त्रि-  
वृदन्नहोमं पुण्याहवाचनांतं कृत्वा ॥ ततः पुनराधानांगभूतेन आग्नेयस्थालीपाकेन  
यक्ष्य इति संकल्प्य गृहप्रवेशस्थालीपाकरीत्या कार्यः ॥ कर्मसांगता सिद्धये गुरवे  
वाससीधेनुमनद्वाहं वायथा शक्तिदक्षिणां दत्त्वा ॥ कर्मसाद्गुण्याय विष्णुं स्मरेत् ॥  
इति हिरण्यकेशीस्मार्तप्रयोगरत्ने वैशंपायनमहेशभट्टकृतौ पुनराधेयप्रयोगः ॥  
॥ १६६ ॥ ( अथ सभार्यस्य प्रवासविधिप्रारंभः ) श्रीगणेशाय नमः ॥ यदि स-  
भार्यः प्रयास्यन्तर्ह्याग्निं समारोप्य गच्छेत् ॥ अथ समित्समारोपः ॥ अयं ते योनिः कृ-  
त्वियो यतो जातो आरोचथाः ॥ तं जानन्न आरोहाथानो वर्धयारयि ॥ इति समिध-



मग्नौ प्रताप्यशुचिर्धारयति॥ अथात्मसमारोपः॥ हस्तं प्रताप्यमुखेन नासिकया वा  
ऊष्माकर्षणं करोति॥ यातै अग्नेयज्ञियातनूस्तये ह्यारोहात्मात्मानं॥ अच्छावसूनि  
कृण्वन्नस्मेनया पुरुषाणि॥ यज्ञो भूत्वा यज्ञमासीदस्वां योनिं॥ जातं वेदो भुव आजायमा  
नः सक्षय एहीति॥ प्रत्यक्षस्याग्नेः सकाशाद्देवतारूपस्याग्नेररण्योरात्मानि वाऽऽनयनं  
समारोपणं॥ तद्यजमानो ध्वर्युर्वाकुर्यात्॥ आत्मसमारोपणं तु यजमानस्यैव॥ नद्युत्त  
रणे ग्रामसीमातिक्रमे च दंपत्योरन्वारंभः॥ आत्मसमारोपपक्षे सर्वदा अस्पृश्यरूप  
शनं जले निमज्ज्यस्नानं स्त्रीगमनं चाकुर्वन्मूत्रपुरीषोत्सर्गं शौचमकृत्वा चिरकालं न  
तिष्ठेत्॥ यत्र गत्वा वसति तत्र उद्धननादिसंस्कृताय तने श्रोत्रियागारादाहृतमग्निं सं  
स्थाप्य प्रज्वालय तत्र समित्स्थमग्निमवरोपयति॥ आजुव्हानः सुप्रतीकः पुरस्तादग्ने  
स्वां योनिमासीदसाध्या॥ अस्मिन्त्सधस्थे अध्युत्तरस्मिन् विश्वे देवा यजमानश्च सी  
दत॥ उहुध्य स्वाग्ने प्रति जागृह्ये न मिष्टापूर्ते स \*सृजेथामयं च॥ पुनः कृण्व \*स्त्वापि



तरुं युवानमन्वाता \* सीत्वयितंतुमेतमिति द्वाभ्यामवरोप्यौपासनादिकं कुर्यात् ॥  
 अथात्मारूढाग्न्यवरोपः ॥ उद्धननादिसंस्कृताय तने शिमानीयप्रज्वालयतत्रमुखे  
 ननासिकया वाश्वासमवरोपयति ॥ उपावरोहजातवेदः पुनस्त्वं देवेभ्यो हव्यं वहनः  
 प्रजानन् ॥ आयुः प्रजा \* रयिमस्मासु धेह्य जस्रो दीदिहि नो दुरोण इति ॥ इति सभा  
 र्यस्य प्रवासविधिः समाप्तः ॥ १६७ ॥ (अथांतरितस्थालीपाकानां तंत्रप्रयोगप्रारं  
 भः) यदि पार्वणस्थालीपाको न कृतस्तदा आगाम्यन्वाधानावधिरेतस्य गौणकालः  
 ॥ गौणकालेऽपि न कृतस्तदा आगामिपार्वणेन सह कार्यः ॥ अंतरितस्थालीपाकममु-  
 कस्थालीपाकेन सह करिष्य इति संकल्प्य एकं चरुं स्थालीपाकतंत्रेण श्रपयित्वा ॥  
 इदमग्नये पथिकृते इदमग्नये ॥ इदमग्नये स्विष्टकृते तितयथा दैवतं विभज्य क्रमेण  
 हुत्वान्यत्पूर्ववत् ॥ यदि द्वितीयो गौणकालेऽपि न कृतस्तदा द्वौ विच्छिन्नौ तृतीय-  
 स्थालीपाकेन सह कर्तव्यौ ॥ अंतरितस्थालीपाकौ तृतीयस्थालीपाकेन सह तंत्रे-



णकरिष्यद्वतिसंकल्प्यएकंचरुंश्रपयित्वाइदमग्नयेपथिकृतेइदमग्नयेवैश्वानराय  
॥ इदमग्नये ॥ इदमग्नयेस्विष्टकृतेइति ॥ यथादैवतंविभज्यक्रमेणआहुतिचतुष्ट-  
यंहुत्वान्यत्पूर्ववत् ॥ यदितृतीयस्थालीपाकंगौणकालेपिनकरोतितदापुनराधा-  
नंकुर्यात् ॥ पौर्णमास्यांपथिकृदमावास्यायांवैश्वानरइतिद्रष्टव्यं ॥ इतिप्रवास-  
विधिःसमाप्तः ॥ १६८ ॥ ( अथग्रहयज्ञप्रारंभः ) ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ तत्रग्र-  
हपीठमध्येवर्तुलेद्वादशांगुलेप्राङ्मुखंसूर्यरक्तपुष्पाक्षतेः ॥ ॐ आसत्येनरजसा-  
वर्तमानोनिवेशयन्नमृतंमर्त्यैच ॥ हिरण्ययेनसवितारथेनादेवोयातिभुवनानिप-  
श्यन् ॥ भूर्भुवःसुवः ॥ कलिङ्गदेशोद्भवकाश्यपसगोत्रसूर्यइहागच्छइहतिष्ठसू-  
र्यायनमः ॥ सूर्यआवाहयामि ॥ ततःआग्नेयेचतुरस्रेचतुर्विंशांगुलेप्रत्यङ्मुखंसो-  
मंश्वेतपुष्पाक्षतेः ॥ ॐ आप्यायस्वसमेतुतेविश्वतःसोमवृष्णिंयं ॥ भवावाजंस्य  
संग्रये ॥ भूर्भुवःसुवः ॥ यमुनातीरोद्भवआत्रेयसगोत्रसोमइहागच्छइह ॥ सोमा-



यनमःसोमंआवाहयामि ॥ ततःदक्षिणेत्रिकोणेत्र्यंगुलेदक्षिणाभिमुखंभौमंरक्त-  
 पुष्पाक्षतैः ॥ ॐ अग्निर्मूर्धादिवःककुत्पतिःपृथिव्याअयं ॥ अपा ॥ रेतां ॥ सिजि  
 न्वति ॥ भूर्भु ॥ अवन्तीसमुद्रवभारद्वाजसगोत्रभौमड० भौमा० भौमं० ॥ ततःई-  
 शान्येबाणाकारेचतुरंगुलेउदङ्मुखंबुधंपीतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ उद्बुध्यस्वाप्तेप्रति-  
 जागृह्येनमिष्टापूर्तेस ॥ सृजेथामयंच ॥ पुनःकृण्व ॥ स्त्वांपितरंयुवानमन्वातां ॥  
 सीत्वयितंतुमेतं ॥ भूर्भु ॥ मगधदेशोद्भवआत्रेयसगोत्रबुधडहा० बुधा० बुधं० ॥  
 उत्तरेदीर्घचतुरस्रेचतुर्विंशांगुलेउदङ्मुखंबृहस्पतिंपीतपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ बृहस्प-  
 तेअतियदर्योअर्हाद्युमद्विभातिकृतुमज्जनैषु ॥ यद्दीदयच्छवंसर्त्तप्रजाततदस्मा  
 सुद्रविणंधेहिचित्रं ॥ भूर्भु ॥ सिंधुदेशोद्भवआंगिरसगोत्रबृहस्पतेइहागच्छ० बृ-  
 ह० बृहस्पतिं० ॥ ततःपूर्वपंचकोणेनवांगुलेप्राङ्मुखंशुक्रंशुक्लपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ  
 शुक्रंतेअन्यद्यजतंतैअन्यद्विषुरूपेअहनीद्यौरिवासि ॥ विश्वाहिमाया अवांसिस्व



धावोभद्रातेपूषन्निहरातिरस्तु ॥ भूर्भु० भोजकटदेशोद्भवभार्गवसगोत्रशुक्रइ-  
हा० शुक्रा० शुक्रं० ॥ ततःपश्चिमेधनुषिद्व्यंगुलेप्रत्यङ्मुखंशनिंकृष्णपुष्पाक्षतैः॥  
ॐ शंनोदेवीरभिष्टय आपोभवंतुपीतये ॥ शंयोरभिस्रवंतुनः ॥ भूर्भु० सौराष्ट्रदे-  
शोद्भवकाश्यपसगोत्रशनैश्वरइहा०शनैश्व० शनैश्वरं० ॥ ततःनैऋत्येशूर्पा-  
कारेद्वादशांगुलेदक्षिणामुखंराहुंकृष्णपुष्पाक्षतैः ॥ ॐ कयानश्चित्रआभुव-  
दूतीसदावृधःसखा ॥ कयाशचिष्ठयावृता ॥ भूर्भुवः० राठिणापूरोद्भवपौठिणस-  
गोत्रराहोइहा० राहवे० राहुंआ० ॥ वायव्येध्वजाकारेदक्षिणाभिमुखंकेतुंधूम्रपु-  
ष्पाक्षतैः ॥ ॐ केतुकृष्णवन्नकेतवेपेशौमर्याअपेशसे ॥ समुषद्विरजायथाः ॥ भूर्भु०  
अंतर्वोदिसमुद्भव जैमिनिसगोत्रकेतोइहाग० केत० केतुं ॥ अथाधिदेवताः ॥ ॐ  
व्यवकंयजामहेसुगंधिपुष्टिवर्धनं ॥ उर्वारुकमिवबध्ननान्मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् ॥  
भूर्भु० ईश्वरइहागच्छइहतिष्ठसूर्यदक्षिणपार्श्वेईश्वरायनमःईश्वरंआवाहयामि ॥



ॐ गौरीमिमायसलिलानितक्षत्येकपदीद्विपदीसाक्षतुष्पदी ॥ अष्टापदीनवपदी  
 बभूवुषीसहस्राक्षरापरमेव्योमनाभूर्भु० उमेइहा० सोमदक्षिण० उमायैन० उमां-  
 आ० ॥ ॐ यदक्रंदः प्रथमं जायमान उच्यन्तस्मुद्रादुतवापुरीषात् ॥ श्येनस्यप-  
 क्षाहरिणस्यबाहूउपस्तुत्यंमहिजातंतैर्वन ॥ भूर्भु० स्कंदइहा० भौमदक्षिणपा-  
 र्श्वेस्कंदा० स्कंदंआ० ॥ ॐ विष्णोरराटमसिविष्णोः पृष्ठमसिविष्णोः श्वपृथ्वीस्थो  
 विष्णोः सूर्यसिविष्णोर्ध्रुवमसिवैष्णवमसिविष्णवेत्वा ॥ भूर्भु० नारायणइहा०  
 नधदक्षिणपार्श्वेनाराय० नारा० ॥ ॐ ब्रह्मादेवानांपदवीः कवीनामृषिर्विप्राणांम-  
 हिषोमृगाणां ॥ श्येनो गृध्राणां स्वर्धितिर्वनानां \* सोमः पवित्रमत्यैतिरेभन् ॥ भू-  
 र्भु० ब्रह्मन्इहाग० बृहस्पतिदक्षिणपार्श्वे ब्रह्मणे० ब्रह्माणंआ० ॥ ॐ सजोषांइ-  
 द्रसगंणो मरुद्भिः सोमं पिवत् ब्रह्मच्छूरविद्वान् ॥ जहि शत्रू \* रपमृधो नुद स्वाथा-  
 मयंकृणहि विश्वतो नः ॥ भूर्भु० इंद्रइ० शुक्रदक्षिणपार्श्वे इंद्राय० इंद्रंआ० ॥ ॐ इमंय



मप्रस्तरमाहिसीदांगिरोभिःपितृभिःसंविदानः ॥ आत्वामंत्राःकविशस्तावहन्त्वे  
नाराजन्हविषामादयस्व ॥ भूर्भु० यमइहा० शनिदक्षिणपार्श्वयमायन० यमंआ०  
॥ ॐकार्षिरस्यपापांमृध्र० समुद्रस्यवोक्षित्याउन्नये ॥ यमघ्नेपृत्सुमर्त्यमावोवाजेषु  
यंजुनाः ॥ भूर्भु० कालइहा० राहुदक्षिणपार्श्वकालायनमःकालंआ० ॥ ॐचित्रा  
वसोःस्वस्तितेपारमशीयंधानास्त्वाशतं \* हिमाद्युमंतःसमिधीमहिवयस्वतोव  
यस्कृतंयशस्वंतोयशस्कृतं \* सुवीरांसोअदाभ्यं ॥ अघ्नेसपत्नदंभनंवाषिष्ठेअधि  
नाके ॥ भूर्भु० चित्रगुप्तइहा० राहुदक्षिणपार्श्वचित्रगुप्ता० चित्रगुप्तंआ० ॥ अ-  
थप्रत्यधिदेवताः ॥ ॐअग्निदूतंवृणीमहेहोतारंविश्ववैदसं॥ अस्ययज्ञस्यमुक्रतुं॥  
भूर्भु० अघ्नेइहा० सूर्यवामपार्श्वअग्नये० अग्निंआ० ॥ ॐअप्सुमेसोमोअब्रवीदंत  
विश्वानिभेषजा॥ अग्निंचविश्वशंभुवमापश्चविश्वभेषजीः॥ भूर्भु० आपःइहा० सो-  
मवामपार्श्वअद्र्योन्० अपःआवा० ॐस्योनाष्टधिविभवानृक्षरानिवेशनी॥ यच्छा



म०  
११५

प्र०

न॒शर्म॑स॒प्रथाः ॥ भूर्भु० भूमे॑इहा० भौम॑वाम॒पार्श्वे॑भू॒स्यै॑नमःभूमि॑आ० ॥ ॐ इ॒दं वि॒  
ष्णु॑विच॒क्रमे॒त्रे धा॑नि॒दधे॒पदं ॥ समू॑ढम॒स्यपा॑ सु॒रे ॥ भूर्भु० वि॒ष्णो इहा॑ बु॒धवाम॑  
पार्श्वे॑विष्णवे॒न० वि॒ष्णुं आ० ॥ ॐ इ॒ंद्रो वि॒श्वत॑स्प॒रिह॑वामहे॒जने॑भ्यः ॥ अ॒स्मा  
कं॑मस्तुके॒वलः ॥ भूर्भु० इ॒ंद्र इहा॑ बृ॒हस्प॑तिवाम॒पार्श्वे॑इ॒ंद्राय॑० इ॒ंद्रं ॥ ॐ इ॒ंद्राणी॑  
मा॒सुना॑रि॒षु सु॑प॒त्नीं म॒हम॑श्रवं ॥ नह्य॑स्याअ॒परं॑च॒नज॑र॒साम॑र॒तेप॑तिः ॥ भूर्भु० इ॒ंद्रा  
णि॑इहाग० शु॒क्रवाम॑पार्श्वे॑इ॒द्राण्यै॑० इ॒द्राणीं॑ आ० ॥ ॐ प्र॒जाप॑ते॒नत्व॑दे॒तान्य॑न्योवि  
श्वा॒जाता॑नि॒परि॑ताव॒भूव ॥ यत्का॑मास्तेजु॒हुम॑स्तन्नो॒अस्तु॑व॒य स्या॑म॒पत॑योर॒यी॒  
णां ॥ भूर्भु० प्र॒जाप॑तेइहाग० श॒निवाम॑पार्श्वे॑प्र॒जाप॑तये० प्र॒जाप॑तिं० ॥ ॐ आ॒  
यंगौः॑वृ॒श्चिर॑क॒मीद॑स॒दन्मा॑तरं॒पुनः ॥ पि॒तरं॑चप्रयन्त्सु॒वः ॥ भूर्भु० सर्पाः॑इहाग॒  
च्छत॑० रा॒हुवाम॑पार्श्वे॑स॒र्पेभ्यो॑न० सर्पा॑न् ॥ ॐ ब्र॒ह्मज॑ज्ञानं प्रथ॒मं पु॑रस्ता॒द्वि सी॑म॒  
तः सुरु॑चो॒वेन॑ आवः ॥ स॒बुध्रि॑या॒उप॑माअ॒स्यवि॒ष्ठाः स॒तश्च॑यो॒निम॑स॒तश्च॑वि॒वः ॥

११५



भूर्भु० ब्रह्म न इहा गच्छ० केतुवामपार्श्वे ब्रह्मणेन० ब्रह्माणं आ० ॥ अथ क्रतु संरक्षक  
देवताः ॥ ॐ गणानां त्वा गणपति० हवामहे कविं कवीनामुपमश्रवस्तमं ॥ ज्येष्ठ  
राजं ब्रह्मणां ब्रह्मणस्पत आनः शृण्वन्नूतिभिः सीदसादनं ॥ भूर्भु० गणपते इहा ग०  
गणपतये० गणपतिं आ० ॥ ॐ जातवैदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहाति वेदः  
सनः पर्षदति दुर्गाणि विश्वानावेव सिंधुं दुरितात्यग्निः ॥ भूर्भु० दुर्गायै नमः दुर्गा आ  
वा० ॥ ॐ वायो शत० हरीणां युवस्व पोष्याणां ॥ उत वांते सहस्रिणो रथ आयातु पा  
जसा ॥ भूर्भु० वायवे० वायुं आ० ॥ ॐ घृतं घृतपावानः पिबत वसां वसापावानः पि  
बतां तरिक्षस्य हविरसि स्वाहा त्वां तरिक्षायादिशः प्रदिश आदिशो विदिश उदिशः  
स्वाहा दिग्भ्यो नमो दिग्भ्यः ॥ भूर्भु० आकाशाय० आकाशं० ॥ ॐ यावां कशाम  
धुमत्यश्विना सुनृतावती ॥ तया युज्जमिमिक्षतं ॥ भूर्भु० अश्विभ्यां नमः अश्विनौ आ  
वा० ॥ ॐ क्षेत्रस्य पतिना वय० हितेनैव जयामसि ॥ गामश्वं पोषयित्वा सनो मृडा



तीदृशं ॥ भूर्भु० क्षेत्रपालायनमः क्षेत्रपालं आ० ॥ ॐ वास्तोष्पते प्रतियजानीह्य  
 स्मान्त्स्वावेशो अंनमीवो भवानः ॥ यत्वेमहे प्रतितन्नो जुषस्व शंनं एधि द्विपदेशं च  
 तुष्पदे ॥ भूर्भु० वास्तोष्पतयेन० वास्तोस्पतिं० ॥ ततः अष्टौ लोकपालान् ॥ ॐ त्रा-  
 तारमिंद्रं मवितारमिंद्रं \* हवे हवे सुहव \* शूरमिंद्रं ॥ हुवे नुशक्रं पुरुहुतमिंद्रं \* स्वस्ति  
 नो मघवा धात्विंद्रः ॥ भूर्भु० इंद्र इहा० पूर्वस्यां इंद्राय० इंद्रं आ० ॥ ॐ अग्ने नय सु-  
 पथारये अस्मान् विश्वानि देववयुनानि विद्वान् ॥ युयोध्यं स्मज्जुहुराणमेनो भूयिष्ठां  
 तेन मउक्तिविधेम ॥ भूर्भु० अग्ने इहा० आग्नेयां अग्नये० अग्निं आ० ॥ ॐ सुगंनः पथाम  
 भयं करोतु यस्मिन्नक्षत्रेयम एति राजा ॥ यस्मिन्नेन मभ्यर्षि चंत देवास्तदस्या चित्र  
 \* हविषाय जामः ॥ भूर्भु० यम इहा० दक्षिणे यमाय न० यमं आ० ॥ ॐ असुन्वंत म-  
 यं जमानमिच्छस्ते नस्येत्यांतस्करस्यान्वेषि ॥ अन्यमस्मदिच्छसात इत्यानमो दे  
 वि निर्ऋते तुभ्यमस्तु ॥ भूर्भु० निर्ऋते इहा० नैर्ऋत्यां निर्ऋतये० निर्ऋतिं आ० ॥



ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणावंदमानस्तदाशास्तेयजमानोहविभिः ॥ अहेडमानोवरुणे  
 हबोध्युरुशः समान आयुः प्रमोषीः ॥ भूर्भुवःवरुणइहा० पश्चिमेवरुणाय० वरुणं-  
 आ० ॥ ॐ वायोशतः हरीणां युवस्वपोप्याणां ॥ उतवातेसहस्रिणोरथ आयातुपा-  
 जसा ॥ भूर्भुवःवायोइहा० वायव्यांवायवे० वायुंआ० ॥ ॐ वयः सौमव्रतेतवम  
 नस्तनूषुविभ्रतः ॥ प्रजावतोअशीमहि ॥ भूर्भुवःसोमइहा० उत्तरेसोमा० सोमं-  
 आ० ॥ ॐ अभित्वादेवसवितुरीशानंवार्याणां ॥ सदावन्भागमीमहे ॥ भूर्भुवःई-  
 शानइहा० ईशान्यांईशाना० ईशानंआ० ॥ ततःग्रहादीशान्यामहीद्यौरितिमं-  
 त्रेणकलशंसंस्थाप्यआवाहितदेवताः षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ देवदानवसंवादे  
 मथ्यमानेमहोदधौ ॥ उत्पन्नोसितदाकुंभविष्णुनाविधृतःस्वयं ॥ त्वत्तोयेसर्वती-  
 र्थानिदेवाः सर्वेत्वयिस्थिताः ॥ त्वयितिष्ठन्तिभूतानित्वयिप्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ शि-  
 वस्वयंत्वमेवासिविष्णुस्त्वंचप्रजापतिः ॥ आदित्यावसवोरुद्राविश्वेदेवाः सपैत



काः ॥ त्वयितिष्ठंतिसर्वेपियतःकामफलप्रदाः ॥ त्वत्प्रसादादिमंयज्ञंकर्तुमीहेज-  
लोद्भव ॥ सांनिध्यंकुरुदेवेशप्रसन्नोभवसर्वदा ॥ इतिप्रार्थ्य ॥ ततःगृहान्नैर्ऋत्ये  
स्थंडिलेउद्धननादिभूसंस्कारंविधाय ॥ सयथा ॥ग्रहयज्ञहोमंकर्तुंस्थंडिलादिस-  
कलंकर्मकरिष्यइतिसंकल्प्य ॥ गोमयोपलेपादिवरदनामानमग्निंप्रतिष्ठाप्य ॥ त-  
तोन्वाधानं ॥ श्रद्धएहीत्यादिव्याहृत्यंतमुक्त्वात्रप्रधानं ॥ आदित्यंसोमंभौमंबुधंवृ-  
हस्पतिंशुक्रंशनैश्चरंराहुंकेतुं ॥ एताःप्रधानदेवताःअर्कादियथालाभसमिच्चर्वा-  
ज्यद्रव्यैःअष्टाविंशतिसंख्याकाभिःआहुतिभिःपुनरत्रप्रधानं ॥ ईश्वरंउमांस्कंदं  
नारायणंब्रह्माणंइंद्रंयमंकालंचित्रगुप्तं ॥ अग्निंअपःभूमिंविष्णुंइंद्रंइंद्राणींप्रजाप-  
तिंसर्पान्ब्रह्माणंएताःअधिदेवताःप्रत्यधिदेवतासहिताश्चतैरेवद्रव्यैः ॥ अष्टा-  
ष्टसंख्याकाभिःआहुतिभिः ॥ पुनरत्रप्रधानं ॥ गणपतिंदुर्गावायुंआकाशंअश्वि-  
नौक्षेत्रपालंवास्तोष्पतिंइंद्रंअग्निंयमंनिर्ऋतिंवरुणंवायुंसोमंईशानं एताःऋतुसा-



द्रुणकरदेवताः अष्टौलोकपालांश्चतैरेवद्रव्यैः चतुश्चतुः संख्याकाभिः आहुतिभि-  
र्यक्ष्ये ॥ अंगहोमेवरुणं द्विरित्यादिसामान्यप्रधानांतंहुत्वा ॥ इमानि उपकल्पिता  
निहवनीयद्रव्याणियायायक्ष्यमाणा देवताः ताभ्यस्ताभ्यः मया परित्यक्तानि नम-  
म ॥ यथा देवतमस्तु ॥ अथ प्रधानहोमः ॥ इमं मेवरुणेत्यादिहोमशेषं समापयेत् ॥  
अद्य पूर्वोच्चरितवर्तमानं ० ह्यर्थं मया कृतस्य आचार्यद्वारा ग्रहयज्ञकर्मणः सांगता-  
सिद्ध्यर्थं मम क्षेमायुः सिद्ध्यर्थं च इंद्रादि अष्टौलोकपालेभ्यः आदित्यादि नवग्रहदेव-  
ताभ्यः गणपत्यादि क्रतुसाद्रुण्यकरदेवताभ्यश्च सार्वभौतिकबलिप्रदानं करिष्ये ॥  
ॐ त्रातारमिंद्रं ० भूर्भु ० इंद्राय ० सर्वोपचारार्थं गंधाक्षतान्तं समर्पयामि ॥ इंद्राय सां-  
गायसपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकाय इमं सदीपमाषभक्तबलिसमर्पयामि ॥ भो  
इंद्रादिशंरक्षबलिभक्षममसकुटुंबस्य सपरिवारस्य आयुः कर्ताक्षेमकर्ता शांतिकर्ता-  
पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता वरदो भव ॥ अनेन बलिदानेन इंद्रः प्रीयतां ॥ ॐ अग्ने नयं सुपथां



राये अस्मान्निश्वानि० भूर्भु० अग्नये० सर्वो० गंधा० अग्नयेसांगा० भो अग्नेदिशं०  
 अनेन बलिदा० ॥ ॐ इमं यमप्रस्तर० भूर्भु० यमायन० यमायसां० भो यमदिशं०  
 यमः प्रीयतां ॥ ॐ असुन्वंतमयज० भूर्भु० निऋतयेन० निऋतयेसांगा० भो निऋ-  
 तेदिशं रक्ष० निऋतिः प्रीयतां ॥ ॐ तत्त्वायामिब्रह्मणा० भूर्भु० वरुणायन० वरु-  
 णायसांगायस० भो वरुणदिशं रक्ष० अनेन बलि० वरुणः प्रीयतां ॥ ॐ वायो शत-  
 २५ ह० भूर्भु० वायवे० वायवेसांगा० भो वायोदिशं रक्ष० वायुः प्रीयतां ॥ ॐ वयं सो-  
 मव्रते० भूर्भु० सोमाय० सोमायसांगा० भो सोमदिशं रक्ष० सोमः प्रीयतां ॥ ॐ अ-  
 भित्वा देवस० भूर्भु० ईशानायसां० भो ईशानदिशं रक्ष० ईशानः प्रीयतां० ॥ ॐ  
 आसत्येन रज० भूर्भु० सूर्यायनमः सर्वोप० सूर्यायसांगायसपरिवारायसायुधाय-  
 सशक्तिकाय ईश्वराग्निरूपाधिदेवता प्रत्यधिदेवता सहिताय इमं सदीपमा० भो सू-  
 र्य० अमुं बलिं गृहाण मम सकुटुं० अनेन बलिदानेन सूर्यः प्रीयतां ॥ ॐ आप्यायस्व स



मैतुते० भूर्भु० सोमायसां० उमाब्रूपाधिदेवताप्रत्यधि० भोसोमअमुंब० सोमः  
प्रीयतां ॥ ॐ अग्निर्मूर्धादि० भूर्भु० अंगारकाय० स्कंदभूमिरूपाधिदेवताप्र०  
भोअंगारकअमुंब० अंगारकःप्रीयतां ॥ ॐ उद्धुध्यस्वाग्ने० भूर्भु० बुधायसांगा-  
य० नारायणविष्णुरूपाधिदेवताप्र० भोबुधअमुंबलिंग० बुधःप्रीयतां ॥ ॐ बृ-  
हस्पते० भूर्भु० बृहस्पतयेसां० ब्रह्मैद्ररूपाधिदेवताप्र० भोबृहस्पतेअमुंबलि०  
बृहस्पतिःप्रीयतां ॥ ॐ शुक्रंतेअन्य० भूर्भुव० शुक्रायसांगा० इंद्रैद्राणिरूपा-  
धिदेवताप्रत्य० भोशुक्रअमुंबलि० शुक्रःप्रीयतां ॥ ॐ शंनोदेवी० भूर्भु० शनै-  
श्वरायसां० यमप्रजापतिरूपाधिदेवताप्रत्य० भोशनैश्वरअमुंब० शनैश्वरःप्री-  
यतां ॥ ॐ कयानश्चित्र० भूर्भु० राहवेसांगाय० कालसर्परूपाधिदेवताप्र० भो-  
राहोअमुंब० राहुःप्रीयतां ॥ ॐ केतुंकृष्णवन्न० भूर्भु० केतवेसांगाय० चित्रगुप्त-  
ब्रह्मरूपाधिदेवताप्र० केतुःप्रीयतां ॥ ॐ गणानांत्वा० भूर्भु० गणपतयेसांगाय-



म० ११९ सपरिवारायसायुधायसशक्तिकायइमंस० भोगणपतेअमुंब० गणपतिःप्रीयतां प्र०  
॥ ॐ जातवेदसे० भूर्भु० दुर्गायै न० सर्वोप० गंधाद्युप० दुर्गायैसांगायैसपरिवा  
रायैसायुधायैसशक्तिकायैइमंसदी० भोदुर्गेअमुंबलिंभक्षदिशंरक्षममसकुटुंब-  
स्यआयुःकर्त्रीक्षेमकर्त्रीशांतिकर्त्रीपुष्टिकर्त्रीतुष्टिकर्त्रीविरदाभव॥ अनेनबलिदा  
नेनदुर्गाप्रीयतां ॥ ॐ वायौशुत० भूर्भु० वायवेसांगाय० भोवायोअमुंब० वा-  
युःप्रीयतां ॥ ॐ घृतंघृतपा० भूर्भु० आकाशाय० भोआकाश० आकाशःप्रीय-  
तां ॥ ॐ यावांकशाम० भूर्भु० अश्विभ्यांनमःसर्वोपचारार्थे० अश्विभ्यांसांगा-  
भ्यांसपरिवाराभ्यांसायुधाभ्यांसशक्तिकाभ्यांइमं० भोअश्विनौइहागच्छतंइह-  
तिष्ठतंपूजांगृहीतंममसंमुखौनुप्रसन्नौवरदौभवतं ॥ अने०प्रीयेतां ॥ ॐ क्षेत्र-  
स्यपतिना० भूर्भु० क्षेत्रपालाय० भोक्षेत्रपा० क्षेत्रपालःप्रीयतां ॥ ॐ वास्तोष्पते  
प्रति० भूर्भु० वास्तोष्पतये० भोवास्तोष्पतेअ० वास्तोष्पतिःप्रीयतां ॥ अद्येत्या



दि० मयाकृ० ग्रहयज्ञकर्मणः सांगतासिद्धयर्थे सार्वभौक्तिकबलिप्रदानं क० ॐ क्षेत्र-  
स्यपतिनेतिमंत्रेण बलौक्षेत्रपालमावाह्यततः पूर्वादिक्रमेण चरक्यादि आवाहयेत्  
चरक्यै नमः चरकीं आवा० विदार्यै नमः विदारीं आवा० पूतनायै० पूतनां आ० पाप  
राक्षस्यै न० पापराक्षसीं आ० भूतजृं मायै० भूतजृं भां आ० विरूपाक्षाय० विरूपाक्षं  
आ० धूम्रजिह्वाय० धूम्रजिह्वं आ० महोरगाय० महोरगं आ० सुप्रतिष्ठितमस्तु॥  
क्षेत्रपालाद्यावाहितदे० षोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ ॐ क्षेत्रस्यपतिनाव० भूर्भुव०  
क्षेत्रपालाद्यावा० सर्वोपचारार्थं गंधाद्युपचा० क्षेत्रपालाय सांगाय स० भूतप्रेतपि-  
शाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीवेतालादिपरिवारयुताय इमं सदीपमाष० भोक्षे  
त्रपाल इमं० अनेन बलिदानेन क्षेत्रपालः प्रीयतां॥ प्रार्थयेत्॥ बलिं गृह्णंस्विमे देवा-  
आदित्यावसवस्तथा ॥ मरुतश्चाश्विनौरुद्राः सुपर्णाः पन्नगाग्रहाः ॥ असुराया-  
तु धानाश्च पिशाचोरगराक्षसाः ॥ शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥



म०  
१२०

प्र०

जृम्भकासिद्धगंधर्वानागाविद्याधरास्तथा ॥ दिक्पालालोकपालाश्रयेचविघ्नवि-  
नायकाः ॥ जगतांशांतिकर्तारोब्रह्माद्याश्चमहर्षयः ॥ माविघ्नमाचमेपापंमासं-  
तुपरिपंथिनः ॥ सौम्याभवंतुतृप्ताश्चदेवाभूतगणास्तथा ॥ चरकीचविदारीच  
पूतनापापराक्षसी ॥ भूतजृम्भोविरूपाक्षोधूम्रजिह्वोमहोरगः ॥ एतेरक्षंतुभवनं  
नगरंग्राममेवच ॥ येकेचइहयज्ञेस्मिन्नागताबलिकांक्षिणः ॥ तेभ्योबलिंप्रयच्छा  
मिनमस्कृत्वापुनःपुनः ॥ भूतानियानीहवसंतितानिबालिं गृहीत्वाविधिवत्प्रयुक्तं  
॥ अन्यत्रवासंपरिकल्पयंतुक्षमंतुतान्यत्रनमोस्तुतेभ्यः ॥ अघोरैर्भ्योथघोरै  
र्भ्योघोरघोरंतरेभ्यः ॥ सर्वैर्भ्यःसर्वशैर्भ्योनमस्तेअस्तुरुद्ररूपेभ्यः ॥ उत्तिष्ठब्र  
ह्मणस्पतेदेवयंतस्त्वेमहे ॥ उपप्रयंतुमरुतःसुदानंवइंद्रं प्राशूर्भवासचां ॥ प्रक्षा  
लितपादपाणिः ॥ आचम्य ॥ द्वादशाष्टचतुर्गृहीतेनवाज्येनपूर्णाहुतिंजुहुयात् ॥  
मयाकृतस्यआचार्यद्वाराग्रहयज्ञहवनकर्मणःसांगतासिद्ध्यर्थंसंपूर्णफलावाप्तयेपू

१२०



**SGDF**

*Sri Gangeswari Digital Foundation*



र्णाहुतिहोष्ये ॥ आचार्यः ॥ ॐ सप्ततै अग्ने समिधः सप्तजिह्वाः सप्तर्षयः सप्तधाम  
 प्रियाणि ॥ सप्तहोत्राः सप्तधात्वायजंतिसप्तयोनीराष्ट्रं स्वाधूतेन स्वाहा ॥ सप्त  
 वतेग्रयइदं० ततः आचार्यादयः ॥ सपत्नीकं यजमानं ग्रहकलशौदकेनाभिषिच्युः  
 ॥ ग्रहांश्च उत्तरपूजां विधाय आचार्याय धेनुं दत्वा अग्निपूजनं कृत्वा मानस्तोकेति वि  
 भूतिं धृत्वा गच्छ गच्छेति विसृज्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा भूयसीं दत्वायस्य स्मृत्येत्यु  
 क्त्वा विष्णुं स्मरेत् ॥ ॥ इति ग्रहयज्ञः समाप्तः ॥

हे पुस्तक पुणे येथे नारो आपाजी गोडबोळे यांच्या " वृत्तप्रसारक " छापखान्यांत छापिले. आवृत्ति ?

सन १९०१

SGF १२१

Sri Gargeshwari D. Foundation



**SGDF**

*Sri Gargeshwari Digital Foundation*



**SGDF**

Sri Gargeshwari Digital Foundation



**SGDF**

Sri Gargeshwari Digital Foundation



हिरण्यकेशी आपस्तम्बब्रह्मकर्मस